

UDK 261.8(497.5)„1657/1711“

322(436)„1657/1711“

Primljeno: 14. 4. 2014.

Prihvaćeno: 15. 6. 2014.

Izvorni znanstveni rad

Crkvene unije tijekom vladavine Leopolda I. i Josipa I. (1657.-1711.): ideje, planovi i dosezi*

Zlatko Kudelić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

Republika Hrvatska

E-adresa: zkudelic@isp.hr

Autor analizira rasprave i prijedloge o uniji pravoslavnih i protestantskih kršćana s Katoličkom crkvom koje su se pojavili u Habsburškoj Monarhiji i Europi tijekom Vitezovićeve vremena i analizira religijsku politiku habsburških vlasti prema pravoslavnim kršćanima na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, posebno Hrvatsko-slavonske vojne krajine.

Ključne riječi: crkvena unija, protestantizam, pravoslavlje, Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Nacije, Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo, Hrvatsko-slavonska vojna krajina, Habsburgovci, Marčanska biskupija, Zagrebačka biskupija, Pečka patrijaršija

1. Uvod

Jedno od važnijih pitanja kojima se bavio Bečki dvor tijekom vladavine Leopolda I. i Josipa I.¹ bile su znanstvenoj javnosti manje poznate rasprave i prijedlozi

* Ovaj rad nastao je na temelju prijavljenoga, ali iz objektivnih razloga neodržanoga izlaganja pod naslovom „Crkvene unije Vitezovićeve doba-ideje, planovi i dosezi“, koje je autor trebao održati na znanstvenom skupu „Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba“, organiziranome od 26. do 29. rujna 2013. godine u Zagrebu. Kako je rad mnogo opširniji od preporučenog opsega za zbornik s ovog skupa i premašuje propisane upute organizatora, objavljujemo ga kao poseban znanstveni rad izvan zbornika s izmijenjenim i primjerenijim naslovom razdoblja o kojem govori.

¹ O Habsburškoj Monarhiji tijekom vladavine Leopolda I. i Josipa I. opširnije vidjeti: Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.-1713.)*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1914.; Raffaella Gherardi, *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine“ di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna: Il Mu-

o mogućoj uniji protestantskih luteranskih crkava u Svetom Rimskom Carstvu Njemačke Nacije (dalje: Carstvu) i luteranskih/evangeličkih i kalvinističkih zajednica u Ugarskoj s Katoličkom crkvom² te dosezi crkvene unije pravoslavnih

lino, 1980.; John P. Spielmann, *Leopold I., zur Macht nicht geboren*, Graz: Styria Verlag, 1981.; Charles W. Ingrao, *Josef I: der „vergessene“ Kaiser*, Graz: Styria Verlag, 1982.; Catharine Anne Simpson, *Pavao Ritter Vitezović: Defining National Identity in the Baroque Age*, London, 1991. (neobjavljena doktorska disertacija); Pavao Ritter Vitezović, *Obnovljena Hrvatska*. Priredila i prevela Zrinka Blažević, Zagreb: Latina et graeca, 1997.; Pavao Ritter Vitezović, *Obnovljena Hrvatska*. Preveo i priredio Zlatko Pleše, Zagreb: Golden Marketing, 1997.; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb: Golden Marketing, 1998.; Luc Orešković, *Luj XIV i Hrvati*, Zagreb: Dom i svijet, 2000.; Vojin Dabić, *Vojna krajina. Karlovački generalat (1530-1746)*, Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2000.; Zlatko Pleše, „Bolonjski grof i hrvatski barun: odnosi Luigija Ferdinanda Marsiglija i Pavla Rittera Vitezovića u utvrđivanju hrvatskih granica“, *Croatica Christiana Periodica* 26, (2000): 49-76.; Zrinka Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije. Ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb: Barbat, 2002.; Neven Budak-Mario Strecha-Željko Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, Zagreb: Srednja Europa, 2003.; Drago Roksančić, *Triples Confinium ili O granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500-1800.*, Zagreb: Barbat, Zagreb, 2003.; Mirko Valentić, „Geografska i demografska slika Hrvatske u XVII. i XVIII. stoljeću“. u: (ur.) Ivan Golub, *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti-Školska knjiga, 2003, 29-42.; Mirko Valentić, „Vojna krajina u 17. stoljeću“, u: (ur.) Mirko Valentić-Lovorka Čoralić, *Povijest Hrvata. Druga knjuga: od kraja 15. st. do kraja prvog svjetskog rata*, Zagreb:Školska knjiga, 2005, 111-121.; Alexander Buczynski, „Hrvatske granice i Vojna krajina“, u *Hrvatska i Europa*, 43-69.; Ivana Jukić, „Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija“, *Povijesni prilozi* 30. (2006): 103-127.; Petr Maťa-Thomas Winkelbauer, *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart:Franz Steiner Verlag, 2006.; Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam International, 2007.; Željko Holjevac-Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb:Leykam International, 2007, 125-130.; Zrinka Blažević, *Illirizam prije ilirizma*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2008; Gezá Palfy, *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, Samobor:Meridijani, 2010.; Hans-Roman Gröger, *Joseph I. (1678.-1711): der außergewöhnliche Habsburger*, Horn: Berger, 2011; Hrvoje Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor: Meridijani, 2012.

² Iako je u historiografiji uvriježeno pojam „crkvena unija“ spominjati u kontekstu odnosa Katoličke crkve s pravoslavnim crkvama, o čemu govorimo u 3. bilješki, autori radova s njemačkoga i engleskoga govornog područja pojmom „Reunion/reunion“ nazivaju sadržajno različite planove i rasprave o ponovnome ujedinjenju Katoličke crkve i protestantskih, prvenstveno luteranskih crkava tijekom druge polovice 17. i prve polovice 18. stoljeća. Osim ovoga pojma autori s njemačkoga govornog područja u istome značenju rabe i pojmove „Reunionspläne“, „kirchliche Unionsbemühungen“, „kirchliche (Re-)Unionsbestrebungen“, „(Re)Unionsversuche zwischen evangelischen und katholischen Kirchen“, „kirchliche Einigungsversuche“, „kirchliche Reunion“, „Kirchenunion“ pa i „Unionsbewegung zwischen Katholiken und Protestanten“. Pojmom „Union“ većina autora radova na njemačkom jeziku označava raznovrsne prijedloge o ujedinjenju luteranskih/evangeličkih i kalvinističkih crkava tijekom 17. i prve polovice 18. stoljeća, dok autori radova na engleskome jeziku osim pojma „union“ rabe i pojmove „ecclesiastical unification“ i „church union“ za uniju pravoslavnih crkava s Katoličkom crkvom. Pojmove „ecclesiastical union“ ili „confessional reconciliation“ rabe u različitim kontekstu, a pojmove „protestant union“ ili „protestant confessional union“ za rasprave između luterana/evangelika i kalvinista o crkvenome ujedinjenju. Isto tako, pojedini autori pojmove „union“ i „reunion“ koriste i za planove o ujedinjenju protestantskih crkava i za prijedloge o mogućemu ujedinjenju Katoličke crkve i luteranskih/evangeličkih crkava, a u u tekstovima nekih njemačkih autora nalazimo sve navedene pojmove. Zbog ove terminološke raznolikosti i nedosljednosti u stručnoj literaturi u tekstu govorimo o crkvenim unijama, odnosno pojam „crkvena unija“ ili samo „unija“ koristimo za rasprave i prijedloge o uniji i protestantskih i

kršćana u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu s Katoličkom crkvom.³ U Hrvatskoj

pravoslavnih crkava s Katoličkom crkvom, uzimajući u obzir specifične sadržaje koji su tom pojmu pridavani u međuprotestantskom, katoličko-protestantskom i katoličko-pravoslavnom kontekstu. Opširnije: Walter Delius, „Berliner Kirchliche Unionsversuche im 17. und 18. Jahrhundert“, *Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte* 45 (1970): Berlin: Wichern-Verlag, 7-21; Heribert Raab, „Kirchliche Reunionsversuche“, u (Hg.) Hubert Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band 5., Freiburg:Herder-Verlag, 1970, 557; Josef Macha S. J., *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework Together With Case Studies From the History of Latin-Byzantine Relations*, Roma:Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1974.; Johannes Wallmann, „Union, Reunion, Toleranz. Georg Calixts Einigungsbestrebungen und ihre rezeption in der katholischen und protestantischen Theologie des 17. jahrhunderts“, u: Heinz Duchhardt und Gerhard Max., *Union-Konversion-Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert*, Mainz:Verlag Phillip von Zabern, 2000, 39-61; Matthias Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Royas und Spinola“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 139-140, 144-149; Hartmut Rudolph, „Bemerkungen zu Leibniz' Reunionskonzept“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 228-242; Susanne Edel, „Leibniz als Philosoph der Kirchenunion. Das Mysterium des Abendmahls in Licht der Natürlichen Theologie (Metaphysik)“ u: *Union-Konversion-Toleranz*, 243; Martin Ohst, „Gerard Wolter Molan und seine Stellung zum Projekt einer kirchlichen Reunion“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 171-197; Christoph Böttigheimer, „Das Unionskonzept des Helmstedter Irenikers Goerg Calixt“, u: Harm Klueing, *Irenik und Antikonfessionalismus in 17. und 18. Jahrhundert*, Olms Verlag, Hildesheim, 2003., 59, 65-66, 69; Matthias Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re)Unionsbestrebungen im Reich in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Voraussetzungen-Initiativen-Hindernisse“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 91-92, 96, 102, 107, 112-118, 139-140; Dietrich Meyer, „Daniel Ernst Jablonski und seine Unionspläne“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 154, 156, 158, 161, 163, 165, 169; András Forgo, *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn. Die Unionsverhandlungen Christophorus Rojas Y Spinolas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, , Verlag Phillip von Zabern, Mainz, 2007, 1, 3, 86-88; Alexander Schunka, „Daniel Ernst Jablonski, Pietism and Ecclesiastical Union“, u: Fred van Lieburg and Daniel Lindmark (eds.), *Pietism, Revivalism and Modernity*, Newcastle: Cambridge Scholarship Publishing, 2008, 23-41; Zoltán Csepregi, „Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681-1781)“, u: (Hg.) Rudolf Leeb, Martin Scheutz, Dietmar Weikl, *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./19 Jh.)*, München-Köln:Böhlau, 2009, 394.; Mikhail V. Dmitriev, „Conflict and Control in Early Modern Poland.: Catholic and the Orthodox in the union of Brest“, u: Howard D. Louthan, Gary B. Cohen and Franz A. J. Szabo, *Diversity and Dissent. Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800.*, New York-Oxford:Berghan Books, 2011, 114-136; Alexander Schunka, „Irenicism and the Challenges of conversion in the Early Eighteenth Century“, u: David. M. Luebke, Jared Poley, Daniel C. Ryan and Warren Sabeau, *Conversion and the Politics of Religion in Early Modern Germany*, New York-Oxford:Berghan Books, 2012, 112-114; Benjamin Marschke, „Mish-Mash with the enemy. Identity, Politics, Power and the Treat of Forced Conversion in Frederick Williams I Prussia“ u *Conversion and the Politics of Religion*, 120-121, 127, 128

³ U kontekstu odnosa Katoličke crkve s pravoslavnim crkvama unija (sjedinenje) definirana je kao crkveno--pravni akt kojim se uspostavljalo zajedništvo pojedinih istočnih crkvi s univerzalnom Katoličkom crkvom, kojoj je poglavar rimski papa. U Ugarskoj je uniju sklapao ugarski primas i nadbiskup Grana kao legat Svete Stolice izravno s vladarom u Beču i onda obavijestavao Rimsku kuriju o uniji. Iako se za uniju pravoslavnih kršćana s Katoličkom crkvom tražilo ispovijedanje vjere po firentinskome obrascu (prihvatanje papina primata, učenja o čistilištu, izlaženje Duha Svetoga iz Oca i Sina i korištenje beskrvasnoga kruha u euharistiji), neki katolički biskupi, ovisno o specifičnim okolnostima u njihovim biskupijama, tražili su i još neke dodatne uvjete. Budući da u radu govorimo o razdoblju prije Marije Terezije, za čije je vladavine 1773. godine uveden naziv „grkokatolici“ za unijate, a za pravoslavne kršćane „grčko-nesjedinenji“, u tekstu ćemo govoriti o unijatskim biskupima i biskupijama. Opširnije: Niko Ikić, *Der Begriff „Union“ im Entstehungsprozeß der unierten Diözese von Marča (Križevci)*, St. Ottilien: EOS Verlag, 1989.; Mile Bogović, *Katolička*

se ovo pitanje odnosilo na uniju pravoslavnoga krajiškog stanovništva (Vlaha)⁴ s Katoličkom crkvom i biskupovanje unijatskih biskupa Marčanske (Svidničke/Platejske) biskupije, sa sjedištem u samostanu sv. Mihaela Arkandela u Marči na području Varaždinskoga generalata (Slavonske krajine),⁵ a u Ugarskoj je bilo povezano s planovima Bečkoga dvora o poboljšavanju odnosa s protestantima

crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine, Zagreb: Kršćanska sadašnjost-Školska knjiga, 1993., 31-46; „Unija“, u: (ur.) Adalbert Rebić, *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002., 983.; „Unijačenje“, u: A. Rebić, *Opći religijski leksikon*, 983.; „Unijatski pokret“, u: A. Rebić, *Opći religijski leksikon*, 983-984.; Juraj Kolarić, *Ekumenska trilogija: istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*, Zagreb:Prometej, 2005.; Zlatko Kudelić, „Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima 1658. i 1666. godine i o marčanskom biskupu Gabrijelu Mijakiću (1663.-1670.)“, *Povijesni prilozi* 32 (2007) 120., bilj. 2.; Ernst Christoph Suttner, *Staaten und Kirchen in der Völkerverwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit*. Fribourg: Academic Press Fribourg, Fribourg, 2007, 372-392, 414-418; Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1611-1755.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007, 13-14, 320-322; 350-351.; Rudolf Barišić, „Rafael Levaković i crkvena unija“ u *Zbornik o Rafaelu Levakoviću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Fra Rafael Levaković“, Šibenik-Skradin-Visovac* 14. – 16. svibnja 2009., Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2010, 47-52.

⁴ O ovom pojmu i polemikama o njegovom značenju vidjeti: Zef Mirdita, *Vlasi u historiografiji*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004.; Z. Kudelić, „Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima“, 127-145; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija.*, 57-73; H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš*, 147-230., kao i literaturu navedenu u 2. bilješci.

⁵ Marčanska (Svidnička/Platejska) biskupija utemeljena je kao unijatska biskupija breveom pape Pavla V. „*Divine Miestatis Arbitrio*“ izdanim 21. XI. 1611. biskupu Simeonu Vratanji, koji je u Rimu ispovijedio katoličku vjeru pred kardinalom Robertom Bellarminom, a njegovo jurisdikcijsko područje je obuhvaćalo Ugarsku, Hrvatsku, Slavoniju i krajnje dijelove Kranjske, tj. Žumberak, koji je tada jurisdikcijski pripadao Akvilejskom patrijarhatu. Ime „Marčanska“ biskupija ne nalazimo u izvorima kao njezino službeno ime nego je u historiografiji ovu unijatsku biskupiju postalo uvriježeno zvati „Marčanskom“ po mjestu Marča između Ivanića i Čazme, u kojem je prvi biskup Simeon prema papinskom breveu obnovio srušenu katoličku crkvu Svih Svetih i podigao samostan sv. Mihaela Arkadela kao sjedište biskupije. Njegove nasljednike Maksima Predojevića (1630.-1642.) i Gabrijela Predojevića (1642.-1644.) Bečki dvor je prvo imenovao „vratanijskim“ biskupima, a od 1642. godine dodjeljivao im je naslov „svidničkih“ biskupa po rimokatoličkoj Svidničkoj biskupiji, koja se nalazila u dijelu Ugarske pod osmanskom vlašću i nije imala biskupa. Ovaj novi naslov Bečki dvor je počeo koristiti jer Rimski kurija nije prihvatila naslov vratanijski biskup, koji je potjecao iz pravoslavne Pečke patrijaršije i označavao zapadna područja izvan Osmanskog Carstva u kojima su se naselili pravoslavni kršćani, u ovom slučaju Ugarsku i Hrvatsku. No, Rimski kurija odbila je i svidnički naslov objasnivši da grkokatolički biskup nije mogao nositi naslov rimokatoličke biskupije, pa je novu grkokatoličku biskupiju prvo nazivala „episcopatus Montis Feletrii“, tj. „biskupija uskočkih gora“, te „vlaškom“ biskupijom, a od 1670. godine novi biskup Pavao Zorčić u Rimu je imenovan naslovnim platejskim biskupom po gradu Plateji u Grčkoj. Zato su marčanski biskupi za Beč bili svidnički biskupi, a za Rimsku kuriju od 1670. do 1746., kada je umro biskup Teofil Pašić (1738.-1746.), platejski biskupi. Predzadnji marčanski biskup Gabrijel Palković (1751.-1759.) u Rimu je dobio naslov „druziparski“ (Drusipariensis), a zadnji, Vasilije Božičković (1759.-1785). nosio je naslov „dioklecijanopoljskog“ biskupa (episcopus Diocletianopolitanus) do utemeljena grkokatoličke Križevačke eparhije 1777. godine, a od 1777. do 1785. bio je križevački biskup. Opširnije: Janko Šimrak, *Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia. Dioecesis Crisiensis, olim Marčensis Historiae et hodiernus status*, Zagreb:Typis Narodna prosvjeta, 1931., 11, 130, 133, 140; N. Ikić, *Der Begriff „Union“* 1-176.; Josip Uhač, *Marčanska biskupija (eparhija)*, Zagreb: Glas Koncila, 1996., 5-33; Josip Burić, *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*, Gospić-Zagreb: Kršćanska sadašnjost-Hrvatski državni arhiv, 2002.; Z. Mirdita, *Vlasi u historiografiji*, 160-172.

u Carstvu i u Ugarskoj, s unijom pravoslavnog rusinskog stanovništva Munkačevske episkopije na području Podkarpaca (nekadašnja Gornja Ugarska, a danas Zakarpatska oblast u Ukrajini) te političkom i religijskom situacijom u Erdelju nakon Bečkoga rata.⁶ Pojavom i razvojem pravoslavlja i unijom pravoslavnih krajišnika s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj i u inozemstvu bavili su se autori sinteza hrvatske povijesti, povjesničari Vojne krajine te povjesničari iz crkvenih krugova⁷, a nešto manje istraživana je povijest protestantizma, u okviru koje je najveća pozornost usmjerena djelovanju i životu Matije Vlačića Ilirika te splitskoga nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa.⁸

⁶ J. Macha, *Ecclesiastical Unification*, 337; Michael Lacko, „Unionsbewegungen im slavischen Raum und in Rumänien“, u *Handbuch der Ostkirchenkunde*. I. Patmos Verlag, Düsseldorf, 1984, 269-273.; Boris A. Gudziak, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolis, The Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge:Harvard University Press, 2001.; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 75-94.; A. Forgo, *Kirchliche Einigungsversuche*, 58-72.; E. Suttner, *Staaten und Kirchen*; 92, 102, 105, 219, 331, 355-364, 372, 395, 494, 417.; M. Dmitriev, „Conflict and Control in Early Modern Poland“, 114-136.

⁷ Osim literature spomenute u 4. bilješci za ovu temu vidjeti i: Dušan Kašić, *Otpor Marčanskoj uniji. Lepavinsko-severinska eparhija*, Arandelovac: Pravoslavlje, 1986.; Dušan Kašić, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd: Muzej srpske pravoslavne crkve, 1996.; (ur.) Franko Mirošević, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb: Školska knjiga, 1995.; Andrija Lukinović, *Zagreb-stoljetna biskupija*, Zagreb: Glas Koncila, 1995.; Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik. Povojačeno društvo (1754-1881.)*, II., Zagreb: Naprijed, 1997., 180-196.; Mijo Korade, „Petar Domitrović 1611-1628“, u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 297-298, 300-301; Mijo Korade, „Benedikt Vinković 1637-1642“ u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. 321-322; Mijo Korade, „Petar Petretić 1647-1667“, u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 337-339; Ante Sekulić, „Tragovi Arsenija III. Crnojevića u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu“, *Tkalčić 2* (1998) 105-127; Franjo Emanuel Hoško-Slavko Kovačić, „Crkva u vrijeme katoličke obnove: Marčanska unija i neki slični pokušaji“ u: *Hrvatska i Europa*, 165-186.; Franjo Šanjek, „Unijatska crkva i pravoslavlje u Hrvatskoj“, u: *Povijest Hrvata. Druga knjiga*, 183-185; Drago Rokсандić, *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb: Srpsko Kulturno Društvo „Prosvjeta“, 2004, 51-53; Hrvoje Petrić, „Katolička obnova i konfesionalne tolerancije/netolerancije na širem prostoru *Triplexa Confiniuma* do oko 1630. godine: primjer grada Koprivnice“, *Croatia Christiana Periodica* 57 (2006): 55-63; Željko Holjevac, „Grkokatoličanstvo“ u *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 69, 87-88, 92; Egidio Ivetic-Drago Rokсандić, „Introduction“, u: (ed.) Egidio Ivetic and Drago Rokсандić, *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approching the „Other“ on the Borderlands: Eastern Adriatic and beyond 1500-1800.*, Padova: Cleup, 2007, 9-15; Hrvoje Petrić, „Roman Catholic Church and Confesional Revival. (In)tolerance in a Complex Borderland uo to 1630s. Case study of the Town oh Koprivnica“, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium*, 253-261.; Nataša Štefanec, „Tolerance and Intolerance in the Croatian Slavonian Kingdom at the turn of the 17th Century. Contest for Gomirje“ u *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium*, 145-147, 183.; A. Forgo, *Kirchliche Einigungsversuche*. 56-58, 84-85, 97-100. 121; E. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 352-353.; R. Barišić, „Rafael Levaković i crkvena unija“ u *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, 47-82.

⁸ Noel Malcolm, *de Dominis (1560.-1624.)*, Venetian, Anglican, Ecumenist and relapsed Heretic, London: Strickland & Scott Academic Publications, London,1984; Stanko Jambrek, *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*, Zaprrešić: Matica Hrvatska Zaprrešić, 1999; Eleonora Belligni, *Auctoritas e potestas. Marcantonio de Dominis fra l'inquisizione e Giacomo I.*, Milan: F. Angeli, 2003.; (prir.) Vesna Gamulin Tuđina, *Marko Antonije de Dominis, A manifestation of the motives*, Zagreb-Split: Croatian P.E.N. club centre, 1997; Vesna Gamulin Tuđina, *Politološko-ekleziološka misao Marka Antonija de Dominisa (tipkopis)*, Zagreb 2003; (prir.) Ante Maletić, *Dominis, Marko Antonije*,

U domaćoj historiografiji posljednja dva desetljeća objavljeni su raznovrsni radovi o unijatskoj Marčanskoj biskupiji i habsburškoj crkvenoj i vjerskoj politici u Krajini, ali historiografija Vojne krajine s engleskoga i njemačkoga govornog područja nakon drugog svjetskog rata o ovoj temi pretežno je govorila oslanjajući se na mađarsku, austrijsku i srpsku historiografiju iz 19. i prve polovice 20., preuzevši i njihove dvojbene i tendenciozne zaključke.⁹ Istovremeno je pozornost inozemnih znanstvenika daleko više privukla pojava protestantizma i proces konfesionalizacije na širem području srednje i jugoistočne Europe, posebno u Transilvaniji (Erdelju), o čemu su objavljene brojne monografije i zbornici radova.¹⁰

Izabrani radovi 1., Split: Lamaro, 2002; Jasmin Milić, *Kalvinizam u Hrvata s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci 1862.-1918.*, Tordinci: Protestantska reformirana crkvena općina Tordinci, 2006; Robert Holjevac, „Die Kontroversen von Markantun de Dominis, den Bischof von Senj und spaeteren Erzbischof von Split“, *Review Of Croatian History*, III/1 (2007): 293-305; Robert Holjevac, *Markantun de Dominis (1560.-1624.) život i djelovanje u povijesnom i teološkom kontekstu*, Zagreb., 2010. (neobjavljena doktorska disertacija); Marina Miladinov, *Matija Vlačić Ilirik III: Zbornik radova*, Labin: Grad Labin, 2012; Filip Novosel, „Changing and Uniting the Churches: One Episode of Marcus Antonius De Dominis' Engagement concerning the Irenicist Movement“, *Croatica Christiana Periodica* 71 (2013): 69-77; Stanko Jambrek, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, 2013.

⁹ Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 27-57; Zlatko Kudelić, „Čaplovićeva povijest Marčanske biskupije“, *Povijesni prilozi* 38 (2010): 160-174; Wendy Bracewell, „The historiography of the Triplex Confinium, 16th-18th Centuries“, u: Steven G. Ellis-Raingard Esser, *Frontiers and writing of history*, Hanover-Laatzten: Wehrhahn Verlag, 2007., 220-221; E. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 352.-353; A Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn*, 56.-57.

¹⁰ Karin Maag, *The Reformation in Eastern and Central Europe*, Aldershot: Scholar Press, 1997.; Joachim Bahlcke, Arno Strohmeyer, *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999; Keith Hitchins, *A Nation discovered: Rumanian Intellectuals in Transylvania and the idea of Nation (1700-1848)*, Bucharest: Encyclopedic Publishing House, 1999.; Graeme Murdock, *Calvinism on Frontier, 1600-1660: International Calvinism and Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford: Clarendon Press, 2000.; Maria Craciun-Ovidiu Ghitta-Graeme Murdock, *Confessional Identity in East-Central Europe*, Burlington, Vt: Ashgate, 2002.; Krista Zach, Joachim Bahlcke, Konrad Günsh, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zum Südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, Münster: LIT Verlag, 2003.; William O. Oldson, *The Politics of Rite: Jesuit, Uniate, And Romanian Ethnicity in 18th Century Transylvania*, Boulder Co: East European Monographs, New York, 2005.; Joachim Bahlcke, Karen Lambrecht, Hans-Christian Maner, *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*, Göttingen: Leipziger Universitätsverlag, 2006.; Jörg Deventer (Hg.), *Konfessionelle Formierungsprozesse in frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa. Vorträge und Studien*, Leipzig: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, 2006.; Maria Craciun, „Implementing Catholic Reform. The Jesuits and Traditional Religion in early modern Transylvania“, u: (Hg.) Anna Ohlidal und Stefan Samerski, *Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1500-1700.*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006., 37-61.; Paul Shore, *Jesuits and Politics of Religious Pluralism in Eighteenth Century Transylvania: Culture, Politics and Religion, 1693-1773.*, Aldershot, UK: Ashgate, 2007.; Ernst Christoph Suttner, *Staaten und Kirchen*, Academic Press Friebourg, Frioburg, 2007.; Evelin Wetter (Hg.), *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008.; Thomas Bremer (ed.), *Religion and the conceptual Boundaring in Central and Eastern Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2008.; Volker Leppin, Ulrich A. Wien, *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in Frühen Neuzeit*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008.; Nicolae Boşsan, Ana Victoria

Crkvena i religijska politika Bečkoga dvora i u ovome je razdoblju, kao i tijekom prve polovice 17. stoljeća, ovisila o vanjskopoličkim odnosima Monarhije sa susjednim državama i političkim savezništvima tijekom različitih ratova, te njezinim unutrašnjopolitičkim problemima. U Hrvatskoj je aktualno bilo takozvano „vlaško pitanje“, odnosno spor Bečkoga dvora s hrvatskim staležima o jurisdikciji nad krajiškim stanovništvom, koje je bilo neodvojivo od političkoga djelovanja marčanskih unijatskih biskupa kao predstavnika svih krajišnika pred vojnim vlastima te pitanja o stvarnome doseg u unije među pravoslavnim krajišnicima tijekom 17. stoljeća.¹¹

Historiografija je s pitanjem unije pravoslavnih kršćana s Katoličkom crkvom u Habsburškoj Monarhiji u drugoj polovici 17. stoljeća najčešće povezivala kardinala Leopolda Kolonića¹², a samo su poneki autori kao najistaknutije zagovornike unijačenja navodili i zagrebačke biskupe Benedikta Vinkovića (1637.-1642.), Petra Petretića (1648.-1667.) i Martina Borkovića, (1667.-1687.), čiju bitnu ulogu u tome procesu nisu prepoznale ni domaća ni inozemna historiografija iako je zahvaljujući njihovomu djelovanju ostalo najviše arhivskoga gradiva o tome pitanju.¹³ Hrvatskoj

Sima and Ion Carja (eds.), *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.; Robert Kolb, *Lutheran Ecclesiastical Culture (1560-1675)*, Leiden: Brill, 2008.; István Keul, *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe: Ethnic Diversity, Denominational Plurality and Corporative Politics in the Principality of Transilvania (1526-1691)*, Leiden: Brill, 2009.; Bettina Braun, „Katholische Konfessionsmigration im Europa der Frühen Neuzeit-Stand und Perspektive der Forschung“, u: (Hg.) Henning P. Jürgens und Thomas Weller, *Religion und Mobilität. Zum Verhältnis von Identitätsbildung im frühneuzeitlichen Europa*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010., 75-112; Irene DINGEL, Herman J. Selderhuis, *Calvin and Calvinismus: Europäische Perspektiven*, Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011; Andrew Spicer, *Lutheran Churches in Early Modern Europe*, Farnham-Burlington, VT: Ashgate, 2012.

¹¹ U historiografiji su samo malobrojniji istraživači primijetili da je u slučaju Vojne krajine Bečki dvor glede pravoslavnih krajišnika (Vlaha) donosio odluke koje ne potkrepljuju opće-prihvaćenu tezu tradicionalne historiografije o konstantnoj prokatoličkoj politici Habsburgovaca i Monarhiji kao državi koja je isključivo štitila interese Katoličke crkve. Toj tezi proturječi podatak iz izvješća zagrebačkoga biskupa Emerika Esterházyja bečkoj nuncijaturi iz 1711. godine, dakle stotinu godina nakon službenoga utemeljenja Marčanske biskupije, da je unijatskome marčanskom (svidničkom/platejskom) biskupu bilo podređeno još svega 6 župa, a da su daleko brojnije bile pravoslavne parohije. Opširnije: Z. Kudelić, „Čaplovićeva povijest Marčanske biskupije“, 160-174; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 431-432.; D. Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija*, 248-252, 257-260.; Luc Orešković, „La notion de conversion aux frontières de l'Europe: un aspect du catholicisme dans le diocèse de Senj-Modruš aux XVIIe et XVIIIe siècles“, *Croatia Christiana Periodica* 53 (2004): 8.-116.

¹² Leopold Kolonić (1631-1707) bio je biskup Bečkog Novog Mjesta od 1670-1685., kardinalom je imenovan 1686. godine, a od 1685.-1689. godine bio je biskup Raaba, zatim od 1689. do 1695. godine kaločki nadbiskup te na kraju ostrogonski nadbiskup i time primas Katoličke crkve u Ugarskoj. Od 1672. do 1684. godine bio je i ugarski kancelar. Opširnije: Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch. Sein Leben und Wirken*, Innsbruck: Fel.Rauch 1887; Z. Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije*, 61-65.; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 341-423.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 119-120.

¹³ Spomenuti zagrebački biskupi autori su najvažnijih izvora o grkokatoličkoj Marčanskoj biskupiji i njezinim biskupima, a čine ih njihova korespondencija s Bečkim dvorom i Rimskom kurijom te raznovrsna izvješća upućivana na te dvije adrese o marčanskim biskupima i situaciji među

znanstvenoj javnosti nepoznati su i pokušaji franjevca Cristóbala Rojasa y Spinole, Kolonićeva nasljednika na mjestu biskupa Bečkoga Novog Mjesta, da s predstavnicima protestantskih crkava postigne dogovor o mogućem sjedinjenju protestantskih zajednica s Katoličkom crkvom u Carstvu i u Ugarskoj, o čemu između ostaloga govorimo u ovom tekstu. U domaćoj historiografiji spomenula ga je Zrinka Blažević govoreći o utjecajnim osobama na Leopoldovom dvoru u kontekstu istraživanja Vitezovićve ideološke koncepcije, ali manje je poznato njegovo diplomatsko djelovanje u službi Bečkog dvora, u sklopu kojega je potaknuto i pitanje unije njemačkih i ugarskih protestanata s Katoličkom crkvom.¹⁴

pravoslavnim krajišnicima. Krajiška historiografija, posebno inozemna, vrlo rijetko spominje zagrebačke biskupe kao čimbenike u vjerskim i crkvenim pitanjima iako su upravo oni bili inicijatori rasprava o uniji među pravoslavnim krajišnicima i zahvaljujući njihovoj ostavštini ta je tema postala poznatija među istraživačima crkvene povijesti i povijesti Vojne krajine. Međutim, domaćoj javnosti malo je poznat najzaslužniji istraživač i autor brojnih radova o ovoj temi, grkokatolički eparh/biskup Janko Šimrak, koji je 1926. godine objavio i jedinu zbirku izvora o ovoj temi, koja obuhvaća prvu polovicu 17. stoljeća, ali ga nisu spominjali ni domaći ni inozemni povjesničari iako ta zbirka prvenstveno sadrži gradivo za povijest Vojne krajine. Opširnije: Janko Šimrak, *De Relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII.*, Zagreb: Typis typographiae archiepiscopalis, 1926.; Zlatko Kudelić, „Izvjeshće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1640. godine“, *Povijesni prilozi* 19 (2000): 153-180.; Zlatko Kudelić, „Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije („biskupije Vlaha“) zagrebačkog biskupa Petra Petretića iz 1662. godine“, *Povijesni prilozi* 25 (2003): 187-216.; Z. Kudelić, „Izvjeshće zagrebačkog biskupa Petra Petretića Leopolda I. o Svidničkoj (Marčanskoj) biskupiji caru Leopoldu I. iz 1667. godine“, *Povijesni prilozi* 26 (2004): 69-97.; Jadranka Neralić-Marko Jerković, „Kako postati zagrebačkim biskupom u posttridentskom razdoblju: Petar Petretić i Zagrebačka biskupija 1648. godine“, *Povijesni prilozi* 45 (2013): 45-111.

¹⁴ Cristóbal Rojas y Spinola rođen je u Nizozemskoj oko 1626., a umro 1695. godine u Bečkom Novom Mjestu. Kao mladić stupio je u franjevački red i školovao se u franjevačkom samostanu „Ad limina“ u Kölnu, koji je tada važio kao središte irenističke teologije, čiji su se zagovornici pozivali na zajednička temeljna kršćanska vjerovanja kao polazište za raspravljanje o razlikama među kršćanima. Irenistički teolozi nastojali su potaknuti približavanje između luterana, kalvinista i katolika uvažavajući postojeće razlika među njima, ali su ponekad njihove ideje pridonosile individualnim konverzijama na katoličku vjeru. U spomenutom samostanu u Kölnu formirale su se Spinoline prve ideje o povratku protestanata katoličkoj vjeri pa je 1650. godine utemeljio konvikt za preobraćenike na katoličku vjeru. U Španjolskoj je 1658. godine postao provincijal franjevačkog reda u Valladolidu i predavao teologiju nekoliko mjeseci, ali se već 1659. godine nalazio u Nizozemskoj. Leopold I. imenovao ga je 1664. godine naslovnim biskupom Stephanie, to jest Metkovića, a 1666. godine naslovnim biskupom Knina, ali kako iz tih biskupija nije mogao dobiti nikakve prihoda donirao mu je župu Hainburg na ugarskoj granici. Za njegovu karijeru u diplomaciji bilo je odlučujuće imenovanje ispovjednikom Leopoldova savjetnika Ferdinanda Portie 1660. godine i imenovanje za generalnoga vizitatora franjevačkog reda u Thuringiji. Iste godine Spinola je počeo obavljati diplomatsku službu i za španjolskoga kralja i za Habsburga Leopolda I., što ga je dovelo u kontakte s brojnim svjetovnim i crkvenim dužnosnicima širom Carstva. Iako je u tim susretima raspravljano prvenstveno o političkim i vojnim pitanjima, od sedamdesetih godina jedna od tema razgovora bilo je i pitanje ponovnog ujedinjenja protestantskih zajednica s Katoličkom crkvom. Opširnije: M. Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne u Union-Konversion-Toleranz 139.-169.“; Karin Masser, *Christóbal de Gentil de Rojas O.F.M. und der lutherischer Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert*, Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 2002.; Z. Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*, 42-43.; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 102-115.; A. Forgó,

Kada govorimo o ranonovovjekovnim unijama potrebno je naglasiti da su u odnosu Katoličke crkve prema protestantskim crkvama glavni spor bili papin primat i ekskomunikacija protestanata na Tridentskome saboru te njihovo nazivanje hereticima. Mnogi protestantski teolozi druge polovice 17. stoljeća navodili su ukidanje ekskomunikacije kao jedan od glavnih uvjeta za pokretanje ozbiljnijih rasprava o mogućem ponovnom ujedinjenju zapadnoga kršćanstva, a kao jednu od velikih prepreka isticali su i svjetovnu moć papinstva i biskupa. Ideje o prevladavanju podijeljenosti zapadnoga kršćanskog svijeta i obnovi crkvenoga zajedništva bilo sazivanjem općega crkvenog sabora, bilo religijskim dijalogom, pa čak i vojnim sredstvima intenzivnije su se pojavile nakon završetka Tridesetogodišnjeg rata i u najvećoj mjeri karakterizirale su drugu polovicu 17. stoljeća. Habsburgovci kao vladari Svetoga Rimskog Carstva bili su i kao svjetovni poglavari kršćanstva odgovorni za religiju i crkvu pa prema tome i za ponovnu obnovu crkvenoga jedinstva, a to je načelo bilo utkano u političku tradiciju još od Konstantina Velikog, u koju spadaju i nastojanja za ponovnim uspostavljanjem crkvenoga jedinstva u vrijeme Leopoldove vladavine. No, iako je nada u ponovno ujedinjenje razdvojenih kršćanskih crkava postojala kao poželjan, ali nedostižan cilj do kraja postojanja Carstva, proklamirano natkonfesionalno držanje careva bio je teže ostvarivi ideal. S obzirom na složenu religijsku situaciju vladari Svetoga Rimskog Carstva nakon Vestfalskog mira nastojali su nastupati kao objektivni arbitri koji su stajali iznad suprotstavljenih strana i posjedovali pravo odlučivanja u kontroverzama između priznatih kršćanskih konfesija u Carstvu, ali taj stav bio je karakterističniji za vladavinu Ferdinanda I. i Maksimilijana II. Od Rudolfa II, a posebno za Ferdinanda II. vladari su svoju ulogu zaštitnika crkve i vjere povezivali isključivo s Katoličkom crkvom, dok su Ferdinand III. i njegovi nasljednici više naglašavali značenje Vestfalskoga mira za stabilnost političkih prilika u Europi. Iako habsburški vladari tijekom 17. stoljeća nisu dovodili u pitanje osobni katolicitet, praktična politika i proklamirani ideali nisu se uvijek poklapali pa je i Leopold I., kojega mnogi autori ističu kao strogo katoličkoga vladara, donosio odluke koje ne odgovaraju postojećoj predodžbi o njemu kao zaštitniku interesa Katoličke crkve. Godine 1692. godine zbog vanjskopolitičkih interesa dodijelio je čast kneza izbornika hanoveranskom luteranskom vojvodi Ernstu Augustu od Braunschweiga i Lüneburga, a 1701. godine, na početku Rata za španjolsko naslijeđe priznao je novostvorenu prusku kraljevsku

Kirchliche Einigungsversuche, 97-100.; A. Schunka, „Irenicism and the Challenges of conversion in the Early Eighteenth Century“ u *Conversion and the Politics of Religion*, 101-118.; Samuel J.T. Mueller-John P. Spielmann, *Cristóbal Rojas y Spinola. Cameralist and Irenicist, 1626-1695*, Transaction of the American Philosophical Society, New Series, V52., Part 5., Literary Licensing, LLC, 2013.

titulu, ne obazrevši se na papinsko protivljenje te stupio u savez s protestantskom Engleskom. Promijenio je i rigidan odnos prema ugarskim protestantima, a u slučaju pravoslavnih krajišnika hrvatsko-slavonske Vojne krajine u počecima vladavine bio je skloniji negativnim stavovima krajiških vojnih zapovjednika o uniji nego prijedlozima zagrebačkih biskupa, koji su tražili njezino striktno provođenje.¹⁵

Drugačiji odnos crkvenih i državnih vlasti moguće je primijetiti prema pravoslavnim kršćanima, koje su svi rimokatolički biskupi držali raskolnicima, dakle odijeljenima od prave Crkve, ali ne i hereticima jer ih je prema mišljenju nekih teologa s Katoličkom crkvom povezivalo zajedničkih prvih sedam crkvenih ekumenskih sabora. Ključne odredbe za sklapanje crkvene unije donesene su na Firentinskom koncilu 1439. godine bulom „Laetantur Coeli“, a u 16. stoljeću dopunjene su odredbom pape Pia IV. iz 1563. godine o podložnosti biskupa grčkoga obreda latinskim biskupima u čijim su se biskupijama nalazili. Međutim, pojedini katolički biskupi u čijim su se dijecezama nalazili pravoslavni kršćani zagovarali su potpuno prihvaćanje zapadnog (latinskog) obreda i prekidanje svih veza s crkvom kojoj su ranije pripadali. Osim ovih odredbi u drugoj polovici 17. stoljeća pojavljivali su se i dodatni prijedlozi o uniji proizašli iz praktičnoga iskustva suživota s pravoslavim kršćanima. Za pravoslavne kršćane Vojne krajine iznosili su ih zagrebački biskupi Petar Petretić i Martin Borković te kanonik Baltazar Milovec, a na Bečkom dvoru isusovci Phillip Miller, Gábor Hevenesy i Ferencz Ravasz, kao i zadarski nadbiskupi Vinko Zmajević i Mate Karaman za uniju pravoslavnih kršćana u mletačkoj Dalmaciji iznosili u 18. stoljeću. Ti prijedlozi, posebno kada se radilo o uniji na području Vojne krajine, najčešće nisu imali odjeka kod mletačkih i habsburških državnih vlasti iako su ih predlagatelji iznosili zbog procjene da se ponašanje, običaji i tradicija pravoslavnih kršćana i njihova svećenstva moraju uskladiti s katoličkim naukom kako bi se mogli smatrati istinskim unijatima prema shvaćanju Katoličke crkve. Među autorima koji su se bavili ovim pi-

¹⁵ Vestfalskim mirom bilo je predviđeno nekoliko stupnjeva tolerancije glede ispovijednaja vjere, pa je najniži stupanj bila kućna pobožnost, koja je dopuštala molitvu i crkvene napjeve bez sudjelovanja svećenika u kući ili stanu, zatim javno bogoslužje s određenim ograničenjima glede korištenja zvona, sprječavanja procesija ili opremanja crkvenih zgrada te privatno bogoslužje, koje je omogućavalo okupljanje određene zajednice s jednim svećenikom, ali su izbjegavane upadljive arhitektonske ili liturgijske karakteristike, a pitanje trajnog zaposlenja svećenika kojem bi bilo dopušteno vjenčati krstiti vjernike podlijegalo je posebnim pravlima. Opširnije: M. Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 141-143.; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 29, 50-51.; A. Ritter, „Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-1693) u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 135-138.; Thomas Brockmann, „Konfessioneller Fundamentalismus und Konfessionalisierung der Außenpolitik? Überlegungen zur Politik Ferdinands II. 1618.-1630.“ u: *Das Konfessionalisierungsparadigma. Leistungen, Probleme, Grenzen*, Münster: Aschendorff Verlag, 2013., 235-264.

tanjem postoje različite teze o značenju i karakteristikama crkvene unije pravoslavnih kršćana s Katoličkom crkvom i diskutabilne interpretacije uvjeta potrebnih za njezino sklapanje, od teze da je uvjet za uniju bilo samo prihvaćanje papinskog autoriteta, ali ne i prilagođavanje vjerovanja, obreda i običaja onih koji su joj težili katoličkom nauku, preko teze da su dogmatske razlike između katolika i pravoslavaca bile manje od onih koje su dijelile katolike od protestanata pa do mišljenja da je potrebno razlikovati takozvanu eklezijalnu uniju, koja pretpostavlja institucionalne promjene, od religijske unije, koja da pretpostavlja prihvaćanje katoličkog nauka, ali i održavanje posebnog crkvenog obreda.¹⁶ No, kao što ćemo vidjeti na primjeru unije na krajiškom području ove su teze dvojbene jer arhivsko gradivo iz ostavštine zadarskih nadbiskupa, zagrebačkih biskupa, kardinala Leopolda Kolonića te isusovaca s Bečkog dvora pokazuju da su pravoslavni kršćani i njihovo svećenstvo različito poimali obred, vjeru i običaje od katolika pa je jedan glavnih od uvjeta za prihvaćanje unije često spominjani prilagođavanje istočnoga obreda i običaja s naukom Katoličke crkve, što mnogi autori uopće ne navode. Tako je naprimjer nadvojvoda Ferdinand kao uvjet unijatskome biskupu Simeonu Vratanji kad ga je imenovao biskupom u proljeće 1611. godine istaknuo iskorjenjivanje običaja i vjerovanja pravoslavnih Vlaha suprotnih katoličkom nauku, a taj su uvjet ponavljali i zagrebački biskupi sve do imenovanja Pavla Zorčića marčanskim biskupom 1671. godine. Kao karakterističan stereotip krajiške historiografije, preuzet iz nepouzdanе historiografije iz 19. i prve polovice 20. stoljeća, moramo spomenuti i poistovjećivanje pojedinih prijedloga o uniji pravoslavnih kršćana doseljenih u Monarhiju, koje su

¹⁶ Razlike u interpretacijama najbolje pokazuju mišljenja o načinu kojim je unija trebala biti provedena. Dok E. Suttner navodi da je isusovcima u Rimu bio preporučeni firentinski model unije, prema kojem nisu tražene nikakve promjene od nove crkvene hijerarhije nego samo jednako partnerstvo dviju crkava(!) i da se samo težilo anuliranju raskola između Katoličke crkve i erdeljske rumunjske crkve, G. Miron tvrdi da su i isusovci i kardinal Kolonić zagovarali pristup uniji temeljen na odlukama Tridentskog koncila i usredotočili su se na odnos između nove crkve s Katoličkom crkvom, odnosno da je Kolonić želio integrirati i postupno asimilirati unijatsku crkvu u Katoličku crkvu. M. Bogović napomenuo je da je u ono vrijeme prijelaz s katoličke vjere na pravoslavlje i obratno općenito smatran s jedne strane kao obraćenje, a s druge kao apostazija. Opširnije: M. Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje*, 46-47, 106-145, 148-164; Teodor Pompiliu, „The confessional identity of the Transylvanian Greek Catholic Church“ u *Confessional Identity in East-Central Europe*, 168-169; J. Macha S. J., *Ecclesiastical Unification*, 11-27.; Enrico Morini, „L'identità delle Chiese Orientali Cattoliche. Prospettive Storiche“ u *L'identità delle Chiese Orientali Cattoliche*, Città del Vaticano: Libreria editrice vaticana, 1999., 35-69; M. Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne“, u: *Union-Konversion-Toleranz*, 141.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 56-58, 84.-85, 121, 151.; Ž. Holjevac, „Grkokatoličanstvo“, 87-88.; E. C. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 355-364, 372-392; Cesare Alzati, „Patriarcato Occidentale e identità delle Chiese Unite“ u *Identità confessionale*, 17-31.; Egidio Ivetić, „Tolerance toward the „others“ in the cities of Venetian Dalmatia (1540.-1645.)“ u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium*, 265-282.; „Mikhail V. Dimitriev, „Conflict and Concord in Early Modern Poland. Catholics and Orthodox at the Union of Brest“ u: *Diversity and Dissent*, 123-130.; Greta Monica Miron, „The Basilian Monk and the Identity of the Uniate Church in Eighteenth Century Transylvania“, u *Communities of Devotion: religious orders and society in East Central Europe, 1450-1800.*, 247-250.

iznosili neki pripadnici Katoličke crkve, s konstantno provođenom vjerskom politikom bečkog Dvora, bez analize općeg konteksta u kojem su se ti prijedlozi pojavljivali i arhivskog gradiva koje bi pokazalo da li je Bečki dvor takve prijedloge uopće prihvatio i proveo u praksi.¹⁷

2. Planovi o uniji protestanata s Katoličkom crkvom u Svetom Rimskom Carstvu

Kontakte spomenutoga franjevca Cristóbalu Rojasa y Spinole s protestantima na području Svetog Rimskog Carstva potrebno je staviti u širi kontekst konverzija na katoličku vjeru tijekom 17. stoljeća i djelovanja skupine konvertita okupljenih oko kneza izbornika i nadbiskupa Mainza Johanna Philippa von Schönborna, rođenih u protestantskim obiteljima, koji su određenoj životnoj dobi prihvatili katoličku vjeru.¹⁸ Članovi toga kruga su podržavali Schönbornove planove o uniji protestanata s Katoličkom crkvom pod različitim uvjetima, a pripadali su mu pokatoličeni kalvinist Adolf Gottfried Volusius (1617.-1679.), koji je 1676. godine postao pomoćni biskup Mainza te naslovni dioklecijanopoljski biskup¹⁹, zatim Berthold Nihus, konvertit od

¹⁷ Opširnije: Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), *Epistolae ad episcopos*, VII., 44.; M. Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje*, 146.-164.; Z. Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, 170.; Z. Kudelić, „Čaplovićeva povijest Marčanske biskupije“, 160.-174.; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 33-57, 145-157, 170-171, 238-252; 371.-372, 421-424.

¹⁸ Johann Philipp von Schönborn rođen je 1605. godine u dvorcu Esenbach u dolini Taunus u luteranskoj/evangeličkoj obitelji, a umro 1673. godine. Nakon očeve smrti odgajan je u isusovačkim školama, što je pridonijelo njegovoj konverziji na katoličanstvo vjerojatno 1619. godine, kada je postao svećenikom. Za biskupa u Würzburgu izabran je 1642. godine, za nadbiskupa Mainza 1647. godine, a za biskupa u Wormsu 1663. godine. Tolerantan odnos prema protestantima pokazao je primjerom grada Kitzingena dopustivši 1647. godine njegovim građanima pod određenim uvjetima uporabu katoličke crkve u predgrađu grada za bogoslužje i uređenje župe. To je bilo potpuno suprotno zakonskim odredbama nakon Westfalskog mira prema kojima ih je njihov zemaljski knez mogao prisiliti ili da promjene vjeroispovijest ili da se isele ako to ne bi htjeli učiniti. Schönborn je bio i jedan od prvih crkvenih dužnosnika koji je pod utjecajem isusovca Fridriecha Speea na svom teritoriju zaustavio procese protiv vještica. Zahvaljujući njemu izbjegnuto je i val progona vještica koji je pogodio Carstvo između 1660. i 1670. godine, a pojedini slučajevi koji su se pojavljivali pomno su istraživani. Opširnije: Alfred Wendehorst, „Johann Philipp von Schönborn“, u: *Neue Deutsche Biographie* (dalje: NDB), Band 10., Berlin: Duncker & Humblot, 1974., 497-499.; Friedhelm Jürgensmeier, *Das Bistum Mainz. Von der Römerzeit bis zum II. Vatikanischem Konzil*, Knecht, Frankfurt am Main: Knecht, 1984.; Ludolf Pelizaeus, „Mainz, Electorate of“ u *Encyclopedia of Witchcraft: Western Tradition*, Santa Barbara, Denver, Oxford UK: ABC-CLIO, 2006, 708-710.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 87-88, 94.-96.; I. Peper, *Konversionen*, 26-48.; Winfried Romberg, (Bearb.), *Die Würzburger Bischöfe vom 1617 bis 1684* (Germania Sacra Dritter Band 4, Das Bistum Würzburg 7), Berlin: de Gruyter Verlag, 2011.

¹⁹ Alfred Gottfried Volusius (1617.-1678.) rođen je u kalvinističkoj obitelji, ali se zbog zanimanja za patristiku, kontroverzističku teologiju i prihvaćanje štovanja Bogorodice sukobio sa suvremenicima i sklonio se u Mainz gdje je 1638. prihvatio katoličku vjeru. Obnašao je niz crkvenih dužnosti, bio je rektor Sveučilišta u Mainzu 1675. i 1676. godine gdje je imenovan pomoćnim biskupom. Opširnije:

1622. godine²⁰ koji je utjecao na konverziju Schönbornovog političkoga savjetnika Johanna Christiana Boineburga²¹, državnik Ludwig von Hörnigk²² i povjesničar Heinrich Julius Blume.²³ Osim njih treba spomenuti i diplomata Johanna Daniela Linckera

Sigrid Duchhard-Bösken, „VOLUSIUS (Vogler), Adolpf Gottfried“, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon* (dalje: BBK), Band 13., Herzberg: Verlag Traugott Bautz, 1998., 66.-68.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 88-89.; I. Peper, *Konversionen*, 32, 159, 216.

²⁰ Barthold Nihus (1590.-1657.) rođen je u luteranskoj obitelji, a studirao je filozofiju i medicinu na Sveučilištu Helmstedt (Academia Julia), koje je osnovao vojvoda Julius von Brunswick-Wolfenbüttel 1576. godine, a postojalo je do 1810. godine. Nihus je 1612. došao u Köln i prihvatio katoličku vjeru 1622. godine, i postao katoličkim svećenikom, što ga je dovelo u polemiku s protestantskim teologom Georgom Calixtom (1586.-1656.) jer je branio papinski primat u Crkvi. Nihus se tijekom Tridesetogodišnjeg rata prvo pred švedskom vojskom sklonio u Hildesheim pa u Osnabrück i na kraju u Amsterdam, gdje je djelovao kao misionar za katoličke zajednice. Njegovome krugu pripadao je i najvažniji nizozemski pjesnik 17. stoljeća Joost van den Vondel, koji je prihvatio katoličku vjeru 1641. godine. Knez-izbornik Schönborn imenovao je Nihusa 1654. godine pomoćnim biskupom u thüringijskom djelu nadbiskupije Mainz, posvećen je za naslovnoga biskupa Mysije, a umro je 1657. godine. Opširnije: Georg Westermayer, „Nihus, Berthold“, u: *Allgemeine Deutsche Biographie* (dalje: ADB), Band 23., Leipzig: Duncker & Humblot, 1886., 669.-670.; H. Peterse, „Johann Christian von Boineburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 105-118.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 90-91.; I. Peper, *Konversionen*, 82, 174.

²¹ Johann Christian von Boineburg (1622-1672) studirao je na sveučilištima u Jeni i Helmstedtu, gdje je prihvatio irenističke ideje o ponovnoj uniji razdvojenih kršćanskih crkava. Nadbiskup Mainza von Schönborn nagovorio ga je da prihvati službu na njegovu dvoru, pa je 1653. prešao na katoličanstvo jer je ispovijedanje katoličke vjere bilo preduvjet za obavljanje javnih službi. Nakon konverzije branio je učenje o papinskom primatu i tezu da je papinstvo bilo jamac za neprekinuti kontinuitet crkve. Reformaciju je proglasio krivom za podjelu Crkve, ali je tražio veću samostalnost Crkve u Carstvu od Rima. Kako se politički orijentirao na Francusku, podržavao je neovisnost od Bečkog dvora, pa je Leopold I. zbog toga onemogućio njegov izbor za podtajnika Carstva. Kada je nakon smrti kardinala Mazarina Louis XIV počeo provoditi agresivniju politiku Boineburg se nastojao distancirati od Francuske pa su njezini diplomati prisilili nadbiskupa Schönborna da ga smijeni zajedno s njegovim pouzdanikom Johannom Linckerom von Lützenwitzom. Spisi su mu zaplijenjeni, zatvoren je pod optužbom da je zlorabio položaj, ali je nakon polugodišnjeg utamničenja pušten pod uvjetom da nikada više neće stupiti u službu nekog drugog vladara. Boineburg se povukao iz javnosti, a pred konac života surađivao je s Leibnizom koji je pod njegovim utjecajem oblikovao svoje irenističke stavove. Godine 1671./1672. zajedno su razrađivali plan o mogućem osvajanju Egipta u cilju slabljenja Osmanskoga Carstva, koje bi provela Francuska, čime je trebalo spriječiti i napad Francuske na Nizozemsku. Opširnije: Hans Peterse, „Johann Christian von Boineburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts“ u: *Union-Konversion-Toleranz*, 106-117.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 89-93.; I. Peper, *Konversionen*, 45, 95.

²² Ludwig von Hörnigk (1600.-1667.) rođen je u luteranskoj obitelji, a studirao je medicinu i pravo. Stupio je u službu grofa Freidricha Solms-Rödelheima (1510.-1649.), carskoga savjetnika i pukovnika u Tridesetogodišnjem ratu, a 1647. godine stigao je u Beč, gdje je prihvatio katoličku vjeru. Dekanom Medicinskoga fakulteta u Mainzu postao je 1650. godine, bio je carski savjetnik u Frankfurtu, a 1658. i 1659. godine rektor Sveučilišta u Mainzu. Opširnije: Albert Teichmann, „Hörnigk, Ludwig von“, ADB, Band 13., Duncker & Humblot, Leipzig, 1891., 157.; Bernard von Poten, „Solms-Rödelheim, Friedrich Graf zu“, ADB, Band 34., Leipzig: Duncker & Humblot, 1892., 575.; I. Peper, *Konversionen*, 104, 154.

²³ Heinrich Julius von Blume (1612.-1688.) obrazovan je na Sveučilištu u Helmstedtu, gdje su mu profesori bili luteranski teolog Georg Calixt i Hermann Conring (1606.-1681.). Utemeljitelj je njemačke pravne povijesti, liječnik i savjetnik nekoliko europskih dvorova. Blume je odlučno nastupao protiv isusovaca na sveučilištu, a čuvši da je vojvoda Johann Friedrich von Braunschweig und Lüneburg

von Lützenwicka (1631.-1712.), pregovarača s Rimskom kurijom, te braću Adriana i Petera Walenburcha²⁴, za koje se do sada pogrešno mislilo da su bili konvertiti iako su karijeru ostvarili kao pripadnici Katoličke crkve. Adrian je do smrti 1669. godine bio pomoćni kölnski biskup, a brat Peter naslijedio ga je na tom mjestu. Obojica su nastojala pridobiti protestantske svjetovne i crkvene dužnosnike da prihvate katoličanstvo, a 1651. godine uspjeli su preobratiti kalvinističkog zemaljskog grofa Ernsta von Hessen-Rheinfelsa, čemu je pridonijelo i njegovo poznanstvo s knezom izbornikom Schönbornom.²⁵ Toj skupini istomišljenika u Mainzu 1667. godine pridružio se i Gottfried Wilhelm Leibniz (1646.-1716.), koji je tu boravio do 1672. godine zahvaljujući prijateljstvu s Boineburgom obavljao i pravničke poslove. U Mainzu je objavio i spomenicu o sigurnosti Carstva u kojoj je ustvrdio da su za slogu i mir u Carstvu kao i mir u svijetu najvažnijazajednička suradnja kršćanskih sila protiv poganskih neprijatelja-Turaka i Tatara i pokršćavanje prekomorskih naroda. Osim ovog djela u Mainzu je objavio i spise koji brane kršćansku vjeru protiv ateista, zatim polemički spis o Svetom trojstvu kao odgovor na teze socinijanskoga teologa Andrzeja Wiszowatyja (1608.-1678.) Pisao je o razlikama katoličke i protestantske teologije, a pozabavio se i galikanizmom. Ta djelatnost bila je priprema za kasnije pregovore i diskusije koje je

(1625.-1679.) u Rimu namjeravao prihvatiti katoličku vjeru, uputio se u Rim kako bi ga odvratio od toga. No, tijekom boravka u Rimu Blume je promijenio stavove i postao skloniji katoličkoj vjeri, koju je sam I prihvatio 1653. godine tijekom zasjedanja Carskog sabora (Reichstaga) u Regensburgu. Stupio je u službu nadbiskupa Johanna Philippa von Schönborna i radio kao arhivist i bibliotekar, sudjelovao je u mirovnim pregovorima između Francuse i Španjolske, a zbog promicanja interesa Bečkoga dvora proglašen je plemićem 1663. godine. Opširnije: Georg Schnath, „Johann Friedrich (Braunschweig-Calenberg)“, NDB, Band 10., Berlin: Duncker & Humblot, 1974., 478.; I. Peper, *Konversionen*, 45, 94, 95.

²⁴ A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 91-98; I. Peper, *Konversionen*, 32, 42, 165, 192, 200, 215.

²⁵ Ernst von Hessen-Rheinfels rođen je 1623. godine u kalvinističkoj obitelji. Pred kraj Tridesetogodišnjeg rata zarobljen je i zatočen u dvorcu Buchholtz. Pod utjecajem rasprava o vjerskim kontroverzama s isusovcem Casparom Schortom organizirao je 1651. godine vjersku debatu između evangeličkoga teologa Petera Huberkorna i kapucina Valeriana Magnija, nakon čega je početkom 1652. prihvatio katoličku vjeru. Njegovo glavno djelo u kojem je izložio metode mogućeg crkvenog ujedinjenja objavljeno je 1666. godine pod naslovom „Der so wahrhafte als ganz auffrichtig und discret gesinnete Catholicische“. Glede papinske vlasti predlagao je papin jurisdikcijski primat utoliko što bi on imao pravo sazivanja općih sabora, predsjedavanja njima, podizanja biskupija i imenovanja biskupa, ali odbijao je nauk o papinskoj nepogrešivosti, držeći da su je mogli imati samo opći sabori. Teško ostvarivom držao je i uniju protestanata i katolika zbog povijesnih, političkih i privrednih suprotnosti. Spornim mu se činilo pitanje sekulariziranih crkvenih dobara. Bio je vrlo skeptičan i prema mogućnosti unije s pravoslavnim crkvama zbog turske vlasti, neprijateljstva između Poljske i Rusije te vjerskog fanatizma. Opširnije: Hellmuth Gensicke, „Ernst Landgraf von Hessen-Rheinfels“, NDB, Band 4., Duncker & Humblot, Berlin, 1959., 611.; Friedrich Wilhelm Bautz, „Ernst, Landgraf von Hessen-Rheinfels.-Rothenburg“, BBK, Band I., 1975., Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1539.; A. Ritter, „Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-1693).“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 117-140.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 91-93., 102.; I. Peper, *Konversionen*, 42-43, 174, 183, 194-218.

imao na hanoveranskome dvoru s protestantskim teologom, također irenistom Gerardom Wolterom Molanusom.²⁶ Članove kruga oko kneza izbornika Johanna von Schönborna suvremenici su smatrali irenistima, zagovornicima prevladavanja podjela među kršćanskim konfesijama i crkvama isticanjem zajedničkih karakteristika kršćanstva, to jest temeljnih istina koje bi prihvatile sve strane. Duhovnopovijesnu dimenziju irenizma odražavalo je mišljenje da istinitost nekog učenja poija prisutnost u kršćanskoj zajednici, crkvenu dimenziju antipapinstvo, a političku dimenziju regalizam, to jest nadređenost svjetovne vlasti duhovnoj glede organizacijskog uređenja crkve po uzoru na Crkvu kakva je postojala u antici od Konstantina Velikog. Za takozvane starokatoličke ireniste, čiji su najistaknutiji predstavnici u 16. stoljeću bili Georg Witzel (1501.-1573.) i Georg Cassander (1513.-1566.), a u prvoj polovici 17. stoljeća Georg Calixt (1586.-1656.) rješavanje prijepora između kršćanskih crkava bilo je okretanje kršćanskom konsenzusu kakav je, prema njihovoj pretpostavci, karakterizirao antičku Crkvu prvih pet stoljeća („consensus antiquitatis“), to jest njezinu teologiju i vanjski ustroj. Međutim, irenisti iz druge polovine 17. stoljeća, na primjer Gerard Wolter Molanus ili Johann Christian Boineburg (1622.-1672.), taj argument nisu više držali najvažnijim za eventualni uspjeh međukršćanske pomirbe. Tijekom života nadbiskupa von Schönborna irenisti iz Mainza su, za razliku od onih sa Sveučilišta u Helmstedtu, zagovarali papinski primat, odnosno uspostavljanje crkvenoga jedinstva pod papinskom paskom i pričešćivanje laika iz kaleža (pod

²⁶ Gerard Wolter Molanus (1633.-1722.) bio je evangelički teolog, učenik Geoga Calixta, koji je potičući dijalog s različitim teolozima nastojao prebroditi prijepore između luterana i kalvinista, kao i protestanata općenito te Katoličke crkve. Na poticaj vojvode Johanna Friedricha von Braunschweiga, koji je 1651. godine prihvatio katoličku vjeru, trebao je raditi na pomirenju protestanata i katolika, a osim sa Spinolom, o mogućem ponovnom ujedinjenju crkava raspravljao je i s francuskim katoličkim teologom Jacquesom Bénigne-Bossuetom. Molanusa su kritizirali protestantski teolozi da svojom teologijom potkopava njihov vjerski nauk, a sumnju da je zapravo pripremao prelazak na katoličanstvo izazvale su i konverzije nekih protestantskih teologa i vojvoda na katoličku vjeru, među kojima su bile i osobe iz njegova kruga. Katolički teolozi zamjerali su mu neprihvatanje papina prvenstva i podsjetili ga da teolozi u antici nisu pružali nikakve ustupke hereticima i time očuvali katolički nauk. Opširnije: Ecchard Reichert, „Molanus, Gerhard Wolter“, BBK, Herzberg:Verlag Traugott Bautz, 1993, 33-36; J. Wallmann, „Union, Reunion, Toleranz“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 24, 33-36; H. Peterse, „Johann Christian von Boineburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 108.; H. Rudolph, „Bemerkungen zu Leibniz' Reunionskonzept“, u *Union-Konversion-Toleranz*, 227-242.; S. Edel, „Leibniz als Philosoph der Kirchenunion“ u *Union-Konversion-Toleranz* 243-266.; M. Ohst, „Gerard Wolter Molan und seine Stellung zum Projekt einer kirchlichen Reunion“, u *Union-Konversion-Toleranz*, 171-197.; Jean Meyer, „L'abbé Molanus et les tentatives de rapprochement des églises“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 199-225.; Hans Otte, *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts: Rojas y Spinola-Molanus-Leibniz*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.; C. Böttigheimer, „Das Unionskonzept des Helmstedter Irenikers Goerg Calixt“, u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 64.-68.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 93-94.; I. Peper, *Konversionen*, 47, 48, 117, 163, 181, 194, 211.

obje prilike) kao sredstva kojima bi se protestanti potaknuli na povatak Katoličkoj crkvi. Iako je Schönborn za rješenje ovog problema uputio svoga predstavnika u Rim papa Aleksandar VII.(1655.-1667.) nije to prihvatio jer je u tim prijedlozima vidio opasnost da će Katolička crkva krenuti u smjeru u kojemu je krenuo francuski galikanizam. Ovome zaključku pridonijela je i vijest da se i Kölnska nadbiskupija priklonila mišljenju Schönbornova savjetnika Boineburga o sazivanju općeg crkvenog sabora u Carstvu, na što je Rim posumnjao da je Boineburg pripremao sazivanje općeg njemačkog crkvenog sabora na kojem bi se raspravljalo o Katoličkoj crkvi. No, ni protestantski irenistički teolozi nisu bili jedinstveni glede položaja Katoličke crkve unutar ujedinjenog kršćanstva, nego su se dijelili na one sklone luteransko-katoličkoj pomirbi, naprimjer Georg Calixt (1586.-1656.), Gerard Molanus (1633.-1722.) ili helmstedtski teolog Johann Fabricius(1644.-1729.), i na zagovornike unije protestanata kao sredstva jačanja njihova položaja prema katolicima, koju su pruski irenisti priželjkivali strahujući da bi protestantsko-katolički dijalog mogao rezultirati prisilnim konverzijama na „papističku vjeru“, a najviše ju je promicao pruski teolog Daniel Jablonski (1660.-1741.). Iako irenisti nisu podržavali prelazak iz jedne konfesije u drugu i zagovarali su više međusobne tolerancije uz rješavanje konfesionalnih razlika pronalaženjem općeprihvatljivih rješenja, nisu bili suglasni o načinu kojim bi se one prebrodile, a osumnjičeni su i da su stremili svaranju nove sekte. Protestantskim irenističkim teolozima najveću su opasnost predstavljale konverzije na katoličku vjeru koje su utjecajem na međunarodne političke odnose slabile irenističke ideale i ciljeve. Naime, razlike u vjeroispovjesti pripadnika vladajućih dinastija postale su predmet političkih rasprava i vrlo korisno oruđe za postizanje određenih političkih ciljeva, što je i konverzijama i irenizmu dalo vrlo pragmatičnu dimenziju. Kako su individualne konverzije i dinastički politički savezi činili sastavni dio ranonovovjekovnoga političko-religijskog ustrojstva, najveću opasnost za konfesionalnu unifikaciju, kako su je zamišljali irenisti, predstavljala je njezina ovisnost o političkim okolnostima i potpori koju su teolozi mogli dobiti od svjetovnih vlasti. Ireizam nije pridonio ujedinjenju ili zblizavanju konfesija nego je više pridonio individualnom putu mnogih pojedinaca prema konverziji na katoličku vjeru; i to najviše među učenicima već spomenutog teologa i irenista Georga Calixta. No, utjecao je na razvoj tolerancije sredinom 18. stoljeća, kada su istraživači patrističke književnosti otkrili postojanje različitih stavova o većini spornih teoloških pitanja kod ranih crkvenih otaca. Time je irenistička teza o postojanju općega konsenzusa u ranoj Crkvi izgubila vjerodostojnost, a zamijenila ju je ideja toleriranja drugih teoloških uvjerenja, čiji su se zagovornici pozvali

na novootkriveni pluralizam teoloških razmišljanja među crkvenim ocima u prvim stoljećima kršćanstva.²⁷

Potrebno je napomenuti da konverzije pripadnika vladajuće elite, to jest protestantskih knezova i vojvoda, pa i nekih vladara, nisu bile ništa neuobičajeno u drugoj polovici 17. stoljeća, ali su učestalije bile konverzije luteranskih i kalvinističkih kršćana na katoličanstvo nego konverzije katolika na protestantizam. Jedan od važnijih motiva preobraćenja bila je želja za pripadanjem jednoj i nepodjeljenoj crkvi, što su isticali neki protestanti koji su u povijesnome kontinuitetu katoličkoga svećenstva sve do prvih apostola-(apostolskoj sukcesiji) i katoličkoj ekleziologiji prepoznali znak prave Crkve, a irenistička teologija pripremila je put time što je relativizirala razlike među konfesijama. Naime, još do sredine 18. stoljeća vladalo je mišljenje da će jednom ipak doći do

²⁷ Ovdje moramo napomenuti kako je primjedba da se teologija irenizma pojedinih protestantskih i katoličkih teologa XVII. stoljeća ne može tumačiti u kontekstu crkvene unije diskutabilna jer inozemni autori koji govore o prijedlozima o ujedinjenju luterana/evangelika i kalvinista, te o uniji protestanata s Katoličkom crkvom tim prijedlozima pripisuju irenistički karakter, odnosno irenizmu pridaju široko značenje motivacijskog čimbenika i za međuprotestantske i za katoličko-protestantske rasprave o uniji. Tako naprimjer J. Wallmann, opisujući Calixtovu teologiju, govori o pomirenju, međusobnoj toleranciji i miru među pripadnicima različitih konfesija kao dokazu njegovih irenističkih stremjenja u sklopu pregovora o katoličko-protestantskoj uniji, a poticaj za konkretne ustupke nadbiskupa von Schönborna protestantima njegove nadbiskupije vidi u njegovim irenističkim stavovima. H. Peterse težnje političara i katoličkih teologa iz kruga oko mainzskoga nadbiskupa von Schönborna za ponovnim uspostavljanjem crkvenoga jedinstva naziva katoličkim irenizmom, a M. Ohst irenističkima naziva Spinoline planove u Carstvu i Ugarskoj o uniji protestanata s Katoličkom crkvom. H. Rudolph govori o Leibnizovom irenizmu i njegovom mjestu u irenističko-ekumenskoj tradiciji analizirajući razlike između njegovih ideja i ideja irenista koji su na njega utjecali, dok S. Edel Leibniza drži irenistom zbog njegovoga zalaganja za pomirenjem svih crkava i njihovim ujedinjenjem u opću crkvu, u irenističkom mentalitetu vidi korijene njegove „metafizike Posljednje večere“ te govori o Leibnizovom putu od irenističkoga prema metafizičkome optimizmu. Isto tako A. Schunka govori o konfesionalnom irenizmu na Sveučilištu u Helmstedtu, koji je zagovarao međukonfesionalni dijalog i s katoličkom stranom, ali spominje i pruske ireniste koji su se zalagali isključivo za uniju luterana i kalvinista, dok B. Marschke kao specifičan primjer irenizma ističe pokušaj pruskoga kralja Friedricha Wilhelma I (1713.-1740.) da konfesionalnu uniju luterana i kalvinista ostvari silom, čemu su se opirali pijetistički teolozi iz Hallea. Opširnije: Andreas Merkt, „Die Alte Kirche als *remedium schismati*. Zum Typus der sogenannten altkatholischen Irenik“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 1, 2-13, 17-19; J. Wallmann, „Union, Reunion, Toleranz“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 22.-37; M. Ohst, „Gerard Wolter Molan“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 171-173.; H. Peterse, „Johann Christian von Boineburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 109-111, 115-117, 140.; H. Rudolph, „Bemerkungen zu Leibniz' Reunionskonzept“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 228-232, 242-255.; S. Edel, „Leibniz als Philosoph der Kirchenunion“ u *Union-Konversion-Toleranz*, 244, 266.; D. Meyer, „Daniel Ernst Jablonski und seine Unionspläne“ u *Irenik und Antikonfessionalismus* 150-170.; A. Schunka, „Daniel Ernst Jablonski, Pietism and Ecclesiastical Union“ u *Pietism, Revivalism and Modernity*, 23-41.; David M. Luebke, „The Politics of Conversion in Early Modern Germany“ u *Conversion and the Politics of Religion*, 6-9.; A. Schunka, „Irenicism and the Challenges of conversion in the Early Eighteenth Century“ u *Conversion and the Politics of Religion*, 101-103; Benjamin Marschke, „Misch-Masch with the enemy. Identity, Politics, Power, and the Threat of Forced Conversion in Frederick William I's Prussia“ u: *Conversion and the Politics of Religion*, 119-124, 127-128.

približavanja katoličanstva i protestantizma jer su razdvojenost crkava mnogi doživljavali kao skandal koji nije bio prihvatljiv na duže vrijeme, a Augsburški mir smatran je premosnicom koja će dovesti do ponovnog ujedinjenja crkava. Ono je trebalo biti ostvareno na općem kršćanskom saboru, ali pretežita većina teologa, političara i samih vjernika držali su da do toga ipak neće doći u dogledno vrijeme. S druge strane konverzije pripadnika elite bile su uvjetovane i kulturnim utjecajem Bečkog dvora kao najuglednijeg dvora u Carstvu na njegove protestantske djelove, kojemu se po sjaju i prestižu mogao suprotstaviti samo francuski dvor, dok im po utjecaju nije bio ravan nijedan protestantski dvor. One su bile i najpogodnije sredstvo za uspješnu vojničku karijeru mlađih plemićkih sinova tijekom habsburških ratova ili za karijeru u crkvenoj hijerarhiji u Carstvu, a pojedinim dinastijama omogućavale su bolje pozicioniranje u društvenome sustavu te su bile sredstvo i predmet ranonovjekovne vanjske politike, to jest važni čimbenici u međudržavnim odnosima u kontekstu ranonovjekovnog europskog političkog sustava. To je pokazao razvijeni habsburški klijentelistički sustav, koji se protezao sve do carskih gradova i plemićkih krugova u Carstvu, gdje su brojni niži i srednji knezovi, čija sredstva nisu bila dostatna za trajniju samostalnu politiku, prihvaćali zaštitu Bečkog dvora. On je to koristio da bi nakon 1648. godine pojačao svoj utjecaj u drugim dijelovima Carstva, pa su naprimjer saski i hanoveranski kneževi mogli poslužiti kao protuteža Bradenburgu-Pruskoj. Međutim, konverzije pripadnika vladajuće protestantske elite bile su ograničavajućega karaktera i daleko od ostvarivanja načela prema kojem je vladar mogao određivati vjeroispovijest svojim podanicima („Cuius regio, eius religio“) jer najčešće nisu značile da će i sva populacija neke zemlje promijeniti vjeru ako je to učinio njihov vladar. Njega je najčešće slijedio samo dio visokoga plemstva, pa se od uvođenja redovitog katoličkog bogoslužja i podizanja katoličke crkve blizu službene vladarove rezidencije više nije moglo ni očekivati.²⁸

²⁸ István Fazekas, „Jesuitenfrömmigkeit und Priester Ausbildung am Pazmaneum, dem Ungarischen Seminar in Wien (17./18. Jahrhundert)“, u: *Jesuitische Frömmigkeitskulturen*, 163-176.; Pál Ács, „Historischer Skeptizismus und Frömmigkeit. Die Revision protestantischer Geschichtsvorstellungen in den Predigten des ungarischen Jesuiten Péter Pázmány“, u: *Jesuitische Frömmigkeitskulturen*, 279-294.; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“, 96-102.; Cornel Zwierlein, „„convertire tutta l'Alemagna“-Fürstenkonversionen in den Strategiedenkräften der römischen Europapolitik um 1600: Zum Verhältnis von „Machiavelismus“ und „Konfessionalismus“, u: *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg: Gütersloher Verlaghaus, 2007, 63-106.; Lothar Höbelt, *Ferdinand III. (1608-1657). Friedenskaiser wider Willen*, Graz: Ares Verlag, 2008, 361-366.; David P. Daniel, „Lutheranism in the Kingdom of Hungary“ u *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550-1675*, Leiden-Boston, 2008, 469-470; Martin Scheutz, „Glaubenswechsel als Massenphänomen in der 17. und 18. Jahrhundert-Konversionen bei Hof sowie die „Bekehrung“ des Namenlosen“ u *Geheimprotestantismus und evangelische Kirche in der Habsburgermonarchie*, 431-455.; I. Peper, *Konversionen*, 26-29, 35, 48-52, 49-112, 192-193.; Federico Zuliani, „The Conversion of Christian I. of Denmark in Roman Catholic Diplomatic Literature, 1530-1532“ u: *The Turn of the Soul. Representations of Religious Conversion in Early Modern Art and Literature*, Leiden-Boston:

Franjevac Rojas y Spinola došao je u kontakt s krugom oko nadbiskupa Mainza von Schönborna tijekom diplomatskih misija za Leopolda I. i španjolskoga kralja Filipa IV. (1621.-1665.), a prva misija bila mu je 1661. godine, kada je na dvoru u Mainzu vodio pregovore o osnivanju jedne njemačko-istočnoindijske kompanije koja bi konkurirala Engleskoj i Nizozemskoj. Zajednički su je trebali osnovati Habsburška Monarhija i izborni Brandenburg, na čijemu se dvoru nalazio nizozemski admiral Gysel von Lier, koji je imao dobre veze u Španjolskoj, a čije su luke bile nužne za ostvarenje ovog plana. Dio plana činili su i crkveni interesi jer je Spinola predviđao da vodstvo kompanije bude predano katoličkim trgovcima koji bi se trebali naseliti u protestantskome Brandenburgu i poganskim kolonijama, čime bi Katolička crkva zaživjela u tim krajevima i učvrstila se. Iako ovaj plan nije ostvaren, Spinola je 1663. godine drugi put posjetio Mainz, no ovaj put kao opunomoćeni agent španjolskoga kralja. Pregovori koje je vodio bili su prvenstveno političkog značenja jer je madridski dvor uz pomoć kneza izbornika Mainza pokušao onemogućiti Francusku da pripoji Franche Comte, a dvije godine kasnije Leopold I. ovlastio ga je da sa svjetovnim i crkvenim predstavnicima Carstva raspravlja o ratu s Turcima u Ugarskoj i o ratu u Francuskoj. Spinola je 1667. godine obnovio veze s dvorom u Mainzu, ali sadržaj korespondencije nije poznat, a Schönbornovom smrću 1673. godine nestao je najistaknutiji zagovornik mogućega ponovnog ujedinjenja zapadnoga kršćanstva. Spinola je nastavio diplomatsku djelatnost i poduzeo osmomjesečno putovanje tijekom kojeg je kontaktirao s protestantskim prvcima iako nije dobio nikakvu punomoć od Leopolda I., a u središtu pozornosti bile su kameralističke reforme u Carstvu, u sjeni kojih su pokrenuti i razgovori o ponovnom sjedinjenju protestanata s Katoličkom crkvom. Planirao je osnivanje saveza protestantskih knezova u Carstvu s Leopoldom I. nakon završetka rata s Francuskom, koji bi raspologao vlastitom vojskom i za čije je financiranje bio predviđen novi sustav oporezivanja, o kojemu je Spinola želio raspravljati sa staležima, držeći da bi političko jedinstvo Carstva ojačalo nadilaženjem religijskih prijepora. Rimsku kuriju izvijesto je da su kao rezultat pregovora vladari Saske, Brandenburga, Falačke i vojvoda od Braunschweiga bili spremni prihvatiti Katoličku crkvu i bogoslužje, katoličko učenje o transsupstanciji i čistilištu, opravdanje dobrim djelima, štovanje slika svetaca, prihvaćanje odredbi općih crkvenih sabora i papin primat. No, iako je tvrdio da je za pregovore o uniji pridobio i brandenburškoga i falačkoga kneza izbornika, Spinola je u stvari postigao skroman uspjeh jer je

Brill, 2012, 39-58.; David M. Luebke, „The politics of Conversion in Early Modern Germany“ u: *Conversion and the Politics of Religion*, 1-13.; Eric Oliver Mader, „Conversion Concepts in Early Modern Germany: Protestant and Catholic“ u *Conversion and the Politics of Religion*, 31-48.; Ralph Peter Fuchs, „The Right to be Catholic-the Right to be Protestant? Perspectives on Conversion before and after the Peace of Westphalia“ u: *Conversion and the Politics of Religion*, 69-86.

u Berlinu posredovao u planiranom braku između brandenburškoga princa Friedricha i Eleonore, udovice poljskoga kralja Mihaela (1669.-1673.). Kako se radilo o braku između habsburške princeze katolkinje i protestantskoga princa Spinola je predložio da bi vladar u cilju prevladavanja religijskih sporova trebao odabrati skupinu teologa koji bi sastavili stručno mišljenje o spornim vjerskim člancima, koje bi pregledalo i ocijenilo jedno sveučilište, a na temelju čega bi bila sastavljena prihvatljiva ispovjest vjere. Međutim, knez izbornik nije htio potpisati pisanu verziju projekta, a jedan od razloga za to bili su i tadašnji Leopoldovi progoni protestanata u Ugarskoj. Nakon Brandenburga Spinola se uputio u Hannover vojvodi Johannu Friedrichu von Braunschweigu (1625.-1679.), koji je još 1651. godine prešao na katoličku vjeru, i tu je tajno pregovarao s teologom Gerardom Molanusom jer se vojvoda bojao da ne izazove dojam kako zapravo teži rekatolicizaciji svojeg teritorija. Spinola je tada otišao u Rim i izvijestio o uspjesima u Carstvu, ali papa Inocent XI. (1676.-1689.) oformio je povjerenstvo sastavljeno od četiri kardinala i tri teologa, koje je trebalo raspravljati o mogućnostima daljnega pregovaranja s protestantima. Bečki nuncij Francesco Buonvisi obavijestio je povjerenstvo da su ciljevi koje je Spinola htio postići bili nerealni i da su mu „heretici“ izlazili u susret radi stjecanja isključivo svjetovnih ustupaka. Kako je nuncij preporučio da treba nastaviti razgovore s protestantima, napomenvši da ne treba očekivati velike uspjehe, Kurija je načelno odobrila nastavak pregovora, ali Spinola nije dobio konkretnu punomoć za ustupke protestantima nego odobrenje da samo nastavi pregovore. Otegotna okolnost za njega bila je ta što je Rim tražio da sve mora biti obavljeno tajno, a nunciji- ma širom Europe preporučeno je da prate njegovo djelovanje na europskim dvorovima. Rimska kurija bila je suzdržana prema Spinoli jer nije bila sklona kompromisima glede protestanata, a unije su iz rimske perspektive bile prihvatljive pod uvjetom da njihovo provođenje nadzire Vatikan. Rim je bio sumnjičav i prema katolicima iz drugih dijelova Carstva koji su željeli pokrenuti pregovore s protestantima, a o jezgri katoličkog nauka, posebno papinskoj jurisdikciji i primatu, nije ni htio razgovarati.²⁹

Prema dokumentu iz 1678. godine koji je potpisao Leopold I., Bečki je dvor plan o uniji protestanata s Katoličkom crkvom zamišljao kao projekt na razini Carstva, koji bi kroz njegove institucije i pravni sustav vodili staleži preko Carskoga sabora (Reichstaga) i cara, kojemu bi pripadala središnja uloga i bez čijega sudjelovanja unije crkava nije moglo biti. Uvjete su trebali izraditi teolozi s objiju strana, ali njihov izbor

²⁹ Francesco Buonvisi (1626.-1700.) bio je apostolski nuncij u Beču od 1675. do 1689. godine. Opširnije: Donato Squicciarini, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt: Libreria Editrice Vaticana, 1999., 154-162; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“, 145-152; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 100-103.

ovisio je o zemaljskim vladarima kojima su bili podređeni, dakle nije bio predviđen slobodni teološki diskurs jer su oni koji ne bi bili određeni za raspravu o toj temi bili isključeni iz nje, a mogli su se samo složiti s donesenim zaključcima ili ne izjašnjavati se pod prijetnjom kažnjavanja ako bi to učinili. Podanici su imali samo pasivnu ulogu i trebali prihvatiti odluke, a sveučilišta su imala funkciju prenositelja novih teoloških koncepcija. Skicirani plan pretpostavljao je projekt o ujedinjenju u katoličkom smislu, u koji je potajno trebalo uključiti i papu, ali točan trenutak kada bi Rim bio uključen nije bio precizno naveden. Međutim, Leopold I. nije iskazao jasno stajalište prema Spinolinim nastojanjima nego je bio skeptičan zbog glasina da bi protestantima koji bi prihvatili uniju s Katoličkom crkvom trebala biti prepuštena neka crkvena dobra pa je držao da bi prvi korak trebao pripasti Rimu jer se ipak radilo o crkvenoj imovini. Zbog Leopoldove suzdržanosti i smrti vojvode Johanna Friedricha od Braunschweiga 1679. godine, kojemu je u planovima o uniji protestanata s Katoličkom crkvom pripadalo središnje mjesto, odgođeni su daljni koraci za dvije godine. Spinola je tada posjetio Mainz, gdje je već bio imenovan novi knez izbornik Damian Hartard von der Leyen (1675.-1678.) ali se razgovaralo o ratu s Francuskom, ugarskim nemirima i prijetjećem ratu s Turcima, ali ne i o uniji. Zanimljivo je da u izvorima koji govore o Spinolinim pregovorima s dvorom u Mainzu nema podataka koji bi izričito spominjali ujedinjenje crkava, a jedini dokaz da je bio povezan s irenistima iz Mainza jest činjenica da je godinama kasnije koristio plan o ujedinjenju crkava koji se pojavio još u Frankfurtu u rujnu 1660. godine, a čiji autor nije poznat. Talijanski prijevod toga plana pojavio se u Rimu i predviđao je sazivanje crkvene sinode na kojoj bi ravnopravno bili zastupljeni evangelički i katolički teolozi, a osim pričešćivanja u obje prilike je predviđeno i bogoslužje na materinjem jeziku, svećenički i biskupski brak te ograničavanje papinske moći. Rimski kardinali ovaj plan su povezivali s krugom oko kneza izbornika Johanna von Schönborna iako su njegovi članovi uvjerovali Rim da s tim nemaju ništa. Rim je na kraju odbio i ustupak koji je bio spreman napraviti ranije - pričest iz kaleža za laike, držeći ga suvišnim uz obrazloženje da onaj tko iskreno namjerava prihvatiti katoličku vjeru neće postavljati posebne zahtjeve.³⁰

³⁰ Andreas Merkt, „Die Alte Kirche als *remedium schismati*. Zum Typus der sogenannten altkatholischen Irenik“ u H. Duchardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*, 1.-19.; Volker Wappmann, „Juden Quäker, Pietisten-Die Irenik des Sulzbacher Kreises (1651-1708)“ u: *Union-Konversion-Toleranz*, 119-138.; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“ u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 146-148,150-154.; David Onnekink. „The ideological context of the Dutch war (1672)“ u: *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)*, Farnham: Ashgate, 2011, 128-144.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 95-96, 143-145.; Georg Schnath, „Johann Friedrich“, NDB, Band 10., Berlin: Duncker & Humblot, 1974., 478.

Obnova crkvenoga jedinstva pojavila se kao tema prilikom Spinolina kontakta s brandenburškim markgrofom Christianom Ernestom (1644.-1712.), koji je prema Spinolinom izvješću bio spreman žrtvovati plemićki naslov za uniju s Katoličkom crkvom i napustiti obitelj koja za to nije htjela ni čuti, ali je od kurije ili cara tražio odgovarajući materijalni prihod za život. Slično se zbilo i u Hannoveru s luteranskim vojvodom Ernstom Augustom od Braunschweiga i Lüneburga(1629.-1698.), no iako je Spinola naveo da se četrnaest pripadnika protestantske strane izjasnilo za uniju, to nisu prihvatili svi protestantski prvaci. Kad se Spinola 1683. godine vratio u Beč, dočekale su ga optužbe da tijekom četverogodišnjega razdoblja nije postigao ništa i da je obmanuo Leopolda I. o uspjehu konverzija. No, uspio se obraniti od optužbi i ponovno se uputio s Leopoldovom pisanom preporukom u Hanover, gdje je boravio do kraja srpnja 1683. i organizirao teološki susret koji je predstavljao vrhunac njegova djelovanja. Tu se povezao s markgrofom Georgom Wilhelmom od Braunschweiga i Lüneburga(1625.-1705.), koji je poslao svog superintendenta Joachima Hildebrandta na raspravu sa Spinolom, ali rezultati njihova susreta nisu poznati jer je održan u tajnosti. Na kraju rasprave Spinola je Hildebrandtu predočio svoj prijedlog o mogućoj uniji od deset točaka, koji je predviđao uvažavanje mišljenja druge strane i usaglašavanje stava o bogoslužju i upravljanju Crkvom, zajedničko pobijanje krivih učenja, međusobno toleriranje običaja i navika, isticanje važnosti zajedničkih sabora i potvrdu sekulariziranih crkvenih dobara te podrobno raspravljanje o spornim točkama (opravdanje vjerom, pričest, zagovori i euharistija). Na Hildebrandov prijedlog održan je kolokvij u Hannoveru o ovim prijedlozima, a na njemu su uz Spinolu sudjelovali teolog Gerard Wolter Molanus i Hermann Barckhaus, dvorski propovjednik hanoverskoga vojvode Ernsta Augusta. Molanus je sastavio evangelički pogled na to pitanje i naveo da bi kao temelj rasprava o mogućoj uniji morale biti utvrđene osnovne vjerske odredbe. Papa je trebao protestante priznati pravim članovima Katoličke crkve, ukinuti privatne mise, dopustiti pričest pod obje prilike i ređenje protestantskih propovjednika, prihvatiti protestantsko učenje o opravdanju te prihvatiti postojeći crkveni sustav. Tada bi protestanti bili spremni priznati ga kao vrhovnoga poglavara i prvoga biskupa Crkve, tolerirati katoličko shvaćanje euharistije i ostale katoličke običaje poput zagovora, poštovanja svetaca, hodočašća, ali je trebalo opozvati ekskomunikaciju protestanata izrečenu na Tridentskom saboru i pripremiti opći crkveni sabor. Zbog razlika između Spinoline i Molanusove koncepcije na konferenciju su pozvana dva teologa sa Sveučilišta u Helmstedtu-Friedrich Ulrich Calixt, zagovornik međusobnoga približavanja podijeljenih protestanata i njihova ujedinje-

nja s Katoličkom crkvom, te Gebhard Theodor Meier, a istovremeno je u Hannover stigao i Gottfried Wilhelm Leibniz. Calixt je iznio pozitivno mišljenje o prijedlogu katoličke strane, ali je i tražio da mu Spinola pokaže papinu punomoć za pregovore jer je sumnjao da bi Kurija pristala na ustupke koje je Spinola naveo. Glede opoziva ekskomunikacije protestanata izrečene na Tridentskom saboru predložio je da bi ju papa trebao ukinuti posebnom bulom ako već to ne bi učinila crkvena sinoda, na kojoj je trebalo diskutirati i o ostalim spornim pitanjima. Nakon četverotjednih rasprava luteranska/evangelička strana uputila je vojvodi Ernstu Augustu potpisani spis u kojemu su naglasili da je održavanje crkvenoga sabora posvećenoga ujedinjenju protestanata s Katoličkom crkvom moguće samo ako bi ga podržali svi protestantski teolozi, ali su i izrazili spremnost za daljni nastavak pregovora s katoličkom stranom. Spinola je bio zadovoljan s rezultatima razgovora jer su neki njegovi prijedlozi prihvaćeni kao temelj za daljnje pregovore, neke njegove prijedloge prihvatio je i Molanus, a i vojvoda Ernst August bio je zadovoljan stavovima svojih teologa jer za njegove političke planove nije bio bitan uspješan završetak pregovora nego pokazana spremnost za uniju s Katoličkom crkvom i nastavak razgovora. Spinolin i Molanusov spis s mišljenjem evangeličkih teologa skupljeni su u jedan svezak i prepisani u tri primjerka, ali sudionicima je bilo strogo zabranjeno govoriti o sastanku i temama koje su razmatrane. Međutim, o pregovorima u Hannoveru vrlo se brzo doznalo u cijelome Carstvu te nisu pozitivno primljeni, a Molanus je optužio Spinolu da je svoj spis predočio evangeličkim predstavnicima kao da se radilo o definitivno prihvaćenim stavovima. Optužba je djelomično bila i točna jer je Spinola na mnogim dvorovima prezentirao svoj tiskani prijedlog o ujedinjenju kao potpuno razrađeni unionistički plan prešutjevši da su ga teolozi u Hannoveru držali samo temeljem za daljnju diskusiju. Najžešće je na to reagirala grofica Dorothea von Hessen-Darmstadt (1640.-1709.), koja je pokrenula korespondenciju s protestantskim vojvodama i knezovima širom Carstva o Spinolinome djelovanju. Njegovi prijedlozi ocijenjeni su kao pokušaj parcijalnog sjedinjenja pojedinih protestantskih predstavnika s Katoličkom crkvom bez zajedničkog stava evangeličkih staleža o tome, i kod mnogih protestanata stvorili su dojam da se radilo zapravo o svojevrsnoj konverziji koja je mogla izazvati podjele među protestantskim staležima. Posljedica je bio niz protesta protiv ovoga prijedloga i njegovo odbijanje, a samo ga je hanoverski vojvoda Ernst August držao prihvatljivim polazištem za daljne razgovore s predstavnicima Katoličke strane, ali ne u obliku u kojemu je bio sastavljen u Hannoveru.³¹

³¹ M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re)Unionsbestrebungen“, 112-114.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 97-104.; Hans Hubert Hofmann, „Christian Ernst“, NDB, Band 3., Berlin:Duncker

Spinola se nakon ovog neuspjeha morao opravdati u Rim gdje se papa Inocent XI. suočio s negativnom reakcijom francuskoga kralja Louisa XIV., nesklonoga inicijativi Bečkoga dvora da podrži Spinoline pregovore s protestantima u Carstvu, pa je preko svoga veleposlanika u Rimu poručio da ne odobrava pružanje takvih ustupaka protestantima za njihovu podršku u ratu s Turcima koji bi mogli škoditi Katoličkoj crkvi, misleći pritom na ideju o mogućemu suspendiranju zaključaka Tridentskog koncila bez znanja rimskoga pape. Spinola je dočekan u Rimu srdačno, papa ga je pohvalio i Bečkom dvoru, ali ni ovaj put nije dobio papinsku punomoć za daljnje pregovore. Rimska kurija samo je preporučila Leopoldu I. da ga podržava i dalje, a poseban znak vladareve naklonosti Spinoli bilo je njegovo imenovanje biskupom Bečkog Novog Mjesta 1685. godine. Time je trebalo oslabiti Spinoline protivnike u Beču i u Rimu, naprimjer katoličke dinastije u Carstvu, koje su strahovale od protestantske konkurencije koja bi se pojavila glede upravljanja crkvenim dobrima u Carstvu u slučaju njihovog ponovog ujedinjenja s Katoličkom crkvom, dok su ga ugarski protestanti prozivali da želi izazvati raskol među protestantima i olakšati konverzije na katoličku vjeru. No, kako je Leopold I. od 1683. godine zbog rata s Osmanlijama trebao i podršku protestantskih staleža u Carstvu rasprave o uniji privremeno su stale. Promjenu raspoloženja među protestantima protiv pregovora o uniji izazvalo su dva događaja 1685. godine: ukidanje Nantskoga edikta u Francuskoj, što je prisililo mnoge protestante na odlazak iz Francuske i prelazak izborne Falačke pod vlast katoličke dinastije Pfalz-Neuburg nakon smrti kalvinističkog kneza izbornika Karla II., čime su protestanti u elektorskom kolegiju Carstva postali manjina. To je obnovilo i osjećaj pritiska na protestante, a pojačalo ga je i stupanje katoličkog kralja Jamesa II. na englesko prijestolje te pogoršavanje odnosa Leopolda I. i hanoverskoga vojvode Ernsta Augusta zbog njegovog sklapanje sporazuma s Lujem XIV. Međutim, politička promjena koja je utjecala i na Spinolin rad nastupila je već nakon detroniziranja engleskog kralja Jamesa II godine 1688. i izbijanja Rata Augsburške lige (1688.-1697.), u kojemu su protiv Luja XIV. saveznici postali Leopold I., novi engleski kralj protestant William III. (1688.-1702.) i nizozemski kalvinistički staleži. Kao svoga saveznika Leopold I. pridobio je i luteranskoga hanoverskog vojvodu Ernsta Augusta dodijelivši mu 1692. godine čast kneza izbornika. U takvome odnosu snaga više nije bilo govora o jedinstvenoj katoličkoj protuprotestantskoj fronti. Beč je poboljšao odnose s njemačkim protestantima, a Leopold I. zatražio je od Spinole da nastavi svoje djelovanje. On je

& Humblot, 1957., 225.; Georg Schnath, „Ernst August von Braunschweig.-Calenberg“, NDB, Band 4., Berlin: Duncker & Humblot, 1959., 608.; Georg Schnath, „Georg Wilhelm von Braunschweig und Lüneburg (Calenberg)“, NDB, Band 6., Berlin: Duncker & Humblot, 1964., 208.

1690. godine otputovao u sjevernu Njemačku i razgovarao s nekim od protestantskih vojvoda, a vojvoda Sachsen-Gotha ukazao mu je na mogućnost da bi mogao početi i pregovore s ugarskim luteranima i kalvinistima.

Spinolino izvješće Leopoldu I. pod naslovom „*Secreta Relatio*“ o stanju pregovora s protestantskim predstavnicima predano je na razmatranje posebnome teološkom povjerenstvu koje su činili kraljičin ispovjednik Balthasar Miller i isusovac Joseph Elder, zatim provincijal dominikanskoga reda Guinand Wijnans te bečki dominikanski prior Ambrosisu Angerer. Oni su zaključili da je trebalo iskoristiti naklonost protestanata povezivanju s Katoličkom crkvom, ali da bi papa trebao iznijeti konkretne postupke s obzirom na to da bez papina odobrenja nije bilo moguće donijeti odluke koje zadiru u pitanje vjerskoga nauka i mogućega odrješenja. Prema njihovome mišljenju trebalo je razgovarati ne samo sa staležima Carstva nego i ostalim Leopoldovim nje-njemačkim saveznicima kao i evangeličkim podanicima, za što je najpogodnija osoba bio Spinola. Njemu je izvješće donijelo punu Leopoldovu podršku za nastavak rada, a dobio je i patent kojim ga je vladar obvezao na nastavak pregovora s protestantima u nasljednim zemljama, posebno u Ugarskoj i Erdelju.³²

3. Spinolini pregovori s protestantskim predstavnicima u Ugarskoj

Iako je u počecima rekatolizacije u Ugarskoj konfesionalna pripadnost često mijenjana i silom, a tolerancija je prije bila posljedica politike održavanja političke ravnoteže nego toleriranja osoba druge vjere, Bečki dvor i Katolička crkva s vremenom su spoznali da bi rekatolizaciju možda bilo lakše provesti pregovorima o preobraćenjima nego prisilnim sredstvima. Zato su na lokalnim razinama poticani religijski dijalozi i s „nekatolicima“, ali prvi razgovori nisu bili s ugarskim luteranima i kalvinistima nego s pravoslavnim slavenskim i rumunjskim zajednicama koje su slijedile pravoslavnu tradiciju i nisu uživale nikakve privilegije, o kojima ćemo govoriti kasnije. Pitanje odnosa Beča prema ugarskim protestantima bilo je opterećeno događajima iz 1671. godine, kada je Beč nastojao iskoristiti urotu hrvatskih i ugarskih velikaša za agresivnu rekatolizaciju i obračun s protestantima jer su većinu gornjougarskih urotnika činili protestanti, iako su tri glavna urotnika bili katolici. Najviše pogođeni bili su gradovi sjeverne i zapadne Ugarske, a među gorljivim zagovornicima rekatoli-

³² M. Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne“, u *Union-Konversion-Toleranz*, 144-160.; M. Schnettger, „Katholisch-protestantische (Re-)Unionsbestrebungen“, u *Irenik und Antikonfessionalismus*, 109.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 109-116; Friedrich Wilhelm Bautz, „Friedrich Ulrich Calixt“, BBK, Band I., Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1990., 861.; Paul Tschackert, „Meier, Gebhard Theodor“, ADB, Band 21., Leipzig: Duncker & Humblot, 1885., 192.

zcije isticala se udovica erdeljskoga kneza Györgya II. Rákóczyja (1621.-1660.) Zsófia Báthory (1629.-1680.), koja se nakon muževe smrti vratila katoličkoj vjeri. Početak pritiska na protestante 1671. godine bilo je konfisciranje crkava u Košicama i uhićenje superintendenta s petoricom svećenika. Zatim je vojska zaposjela kalvinistički kolegij u Sárospataku i protjerala profesore, studente i svećenstvo, a 1672. godine zaposjednute su crkve u Brdejavu i Trnavi te evangelička akademija u Prešovu gdje su također protjerani studenti, profesori i svećensvo. Protestanti su izgubili i crkve u Raabu, Komarnu, Altenburgu, Nagyányiu, Užhorodu, Munkačevu, Szakolcu, Kremnici i Kežmaroku. Građanima koji su se opirali ovakvim odlukama vlasti prvo su određivane smrtno kazne, koje su zamijenjene visokim otkupninama, ali protestantsko svećenstvo je protjerivano. Slijedeće, 1673. godine ustrojeno je posebno sudsko vijeće sastavljeno od šest crkvenih i pet svjetovnih predstavnika pred koje su u ožujku 1674. pozvani protestantski propovjednici iz 27 županija. Od 730 pozvanih osoba pred sudom se pojavilo njih 336, a optuženi su za uvredu veličanstva, izdaju države i nesnošljivost prema katoličkoj vjeri. Pod prijetnjom smrtno kazne mnogi su pristali na odlazak iz zemlje, a oni koji nisu htjeli otići ni obustaviti vjersku aktivnost utamničeni su. Od 42 propovjednika prognana u Napulj njih 32 osuđena su na galije, ali su oslobođeni nakon jedne godine zbog protesta nekoliko protestantskih dvorova i nisu se smjeli više vratiti u domovinu, pa su otišli u Englesku, Švicarsku ili u Carstvo. Iako su 1672. godine evangelički staleži Carstva zamolili Leopolda I. da odustane od mjera protiv evangelika u Ugarskoj on je to odbio držeći da se odredbe Westfalskog mira ne tiču Ugarske. Međutim, ustanak kuruca, među kojima su se nalazili i mnogi prognani ugarski protestanti, i savezništvo ugarskih ustanika pod vodstvom Imre Thökölyja (1657.-1705.) s Francuskom, Poljskom i Erdeljem prisilili su Leopolda I. da nakon dvadeset godina sazove zasjedanje ugarskoga staleškog sabora u Sopronu, na kojemu su i predstavnici protestanata iznosili svoje žalbe i zahtjeve. Na zasjedanju su katolički staleži tvrdili da su vjerski problemi privatno pitanje i da se moraju razmotriti odvojeno od ostalih pritužbi staleža, na što su protestanti iznijeli svoje pritužbe. Na koncu je protjeranim protestantskim propovjednicima i školnicima dopušten povratake propovijedanje i širenje njihove vjere, a luterane i kalviniste nitko nije mogao ometati u vjeri niti prisiljavati da prihvate drugi vjerski obred. Oduzete crkve koje još nisu bile posvećene po katoličkome obredu trebalo je vratiti protestantima, a umjesto onih koje više nisu mogle biti vraćene trebalo je podignuti nove. Točno su određena mjesta i gradovi u kojima su protestanti smjeli imati crkve i škole. Iako su zakonski članci koji su doneseni na tome saboru trebali zaustaviti apsolutističke mjere Bečkoga dvora, izbijanje Bečkoga rata promijenilo je mnoge planove, pa je napri-

mjer Thököly zbog ratovanja na sultanovoj strani izgubio ugled među protestantima na Zapadu kao izdajnik kršćanstva iako je europske zemlje nastojao uvjeriti da se bori za slobodu i slobodu vjeroispovijesti. Nakon uspješnog osvajanja Budima bečka politika počela se okretati u drugome smjeru. Na saboru u Bratislavi 1687. ukinuto je pravo na prigovor i otpor ugarskim staležima, a ustupci za luterane i kalviniste budućnosti su mogli vrijediti samo na temelju vladareve milosti.³³

Promjena odnosa prema ugarskim protestantima nastupila je u ožujku 1691. godine kada je Leopold I. obavijestio ugarske staleže da je Spinola već vodio pregovore u Carstvu o uniji s protestantskim predstavicima i da ga je opunomoćio da počne pregovore u Ugarskoj i u Erdelju s protestantskim i pravoslavnim kršćanima. Kako je vladar pregovore u Ugarskoj istodobno vezao s pregovorima u Carstvu Spinola je poslao kopiju punomoći za pregovore s ugarskim staležima protestantskim izaslanicima na Carskome saboru (Reichstagu). Spinolin boravak u Ugarskoj počeo je u trenutku kada je Leopold I. oformio povjerenstvo koje je trebalo sastaviti plan o reformama na novooslobođenome području. Ono je sazvalo sedmeročlano potpovjerenstvo pod vodstvom kardinala Leopolda Kolonića, koje je u razdoblju između kraja srpnja i sredine studenoga 1688. godine sastavilo opsežan spis o uređenju Ugarskog Kraljevstva i kao jedno od pet poglavlja sadržavalo je crkvena pitanja („Ecclesiasticum“). Ovaj je plan osim ponovnog podizanja razorenih rimokatoličkih biskupija i stvaranja novih, materijalnoga zbrinjavanja svećenstva i jačanja svećeničkoga obrazovanja i discipline predviđao i uniju zatečenog pravoslavnog stanovništva s Katoličkom crkom i uvrštavanje grkokatoličkih biskupija u redovitu katoličku crkvenu strukturu. Međutim, glavno povjerenstvo koje je analiziralo Kolonićevo poglavlje o uređenju crkvenih prilika držalo je da su pritužbe protestanata opravdane, da je moguće sukobe trebalo riješiti u skladu sa realnim prilikama i preporučilo je samo djelomično prihvaćanje njegovog koncepta. On je u kasnijemu razdoblju kao kaločki i ostrogonski nadbiskup koristio neke metode predložene u spomenutom spisu i postigao ograničenje slobode vjeroispovijesti protestantima u gradovima u kojima to nije bilo odobreno, a u kraljevskoj rezoluciji 1691. godine po prvi je put ugarsko zakonodavstvo razlikovalo javno i privatno bogoslužje. Protestantima je odobreno slobodno ispovijedanje vjere

³³ Z. Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, 61-65.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 117-129.; D. P. Daniel, „Lutheranism in the Kingdom of Hungary“ u: *A Companion to Multiconfessionalism in Early Modern Europe*, Boston-Leiden, 2011, 496-500.; Graeme Murdock, „Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth Century“, *Austrian History Yearbook* 40, (2009), 37-52.; Zoltán Csepregi, „Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681-1781)“, u *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie*, 299-304.; (Hg.) János Kálmar, János J. Varga, *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688-1690)*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010, 451-461.

u točno određenim gradovima, a u ostalim gradovima i naseljima vjeru su mogli prakticirati samo u privatnim kućama i najužemu obiteljskom krugu te su morali plaćati štolarinu katoličkom svećeniku i crkvenu desetinu.³⁴

U tim okolnostima Spinola je na temelju Leopoldove isprave u lipnju 1691. pozvao predstavnike evangeličkih zajednica zapadnougarskih gradova Soprona, Rusta, Köszege i Bratislave na konferenciju u Eisenstadt, pa su se 26. lipnja u Rustu sastali evangelički predstavnici iz Bratislave, Soprona, Köszege, Modre, Pezinoka i Svätýoga Jurja kako bi iznijeli mišljenje o Spinolinim prijedlozima. Izbor ovih gradova nije bio slučajan jer se radilo o kraljevskim gradovima na čijem teritoriju nije vrijedilo patronsko pravo ugarskih magnata, a činilo ih je evangeličko građanstvo njemačkoga govornog područja koje je moglo nesmetano ispovijedati svoju vjeru pa se Spinola nadao da će oni prihvatiti sporazum kakav je postigao s luteranima u Carstvu. No, predstavnici evangeličkih zajednica naveli su da sami ne mogu donijeti tako važnu odluku nego da trebaju razgovarati s ostalim evangeticima o tome pa su zatražili odgodu konferencije. Spinola je ugarskome palatinu Pálu Esterházyju priopćio da nije realno očekivati da će do kraja rata u Ugarskoj doći do općega prihvaćanja unije te je napomenuo da bi po uzoru na prve apostole, koji su samostalno djelovali po pojedinim gradovima, isprva samo neki od teologa mogli prihvatiti uniju, a kasnije bi im se pridružili i ostali vjernici. Upozorio je da progoni protestanata nisu pridonosili uspostavi crkvenoga jedinstva jer protestanti zbog njih nisu bili spremni na ikakve razgovore. Kako su prema njegovome mišljenju protestanti vjerovali samo u božansku istinu i istinu Evanđelja predložio je da se ne raspravlja o obredu nego samo o definiciji tih istina koje bi bile prihvatljive za obje strane, a u raspravama su trebali sudjelovati ne samo teolozi nego svi na koje se ta tema odnosila. Znakovito je da se kardinal Leopold Kolonić nije izjašnjavao o Spinoli, ali je njegova šutnja pokazivala da se nije slagao s njegovim djelovanjem nego samo težio što više ograničiti vjersku slobodu protestantima, a nikako govoriti o uniji, koju uopće nije spomenuo u svome planu. Spinola je tijekom ožujka u raznim gradovima razgovorao s protestantima pa su luterani iz Požuna i zapadnougarski evangelički gradovi Modra, Pezinok, Svätý Jur i Sopron pokazali spremnost za dalju suradnju, a u svibnju je posjetio i Gornju Ugarsku gdje su izaslanici grada Prešova prihvatili Spinolin projekt. No, gradsko vijeće Košica držalo je nužnim posebno raspravljati o papinskome primatu i nije prihvatilo tezu o papinoj nepogrešivosti, a konačan stav željelo je donijeti tek nakon razgovora

³⁴ J. Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch*, 258-354; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 117-129, 131.; J. Kálmar, J. Varga, *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688-1690)*, 451-461.

s teozolima u Carstvu. Ni Spinolini kontakti s kalvinističkim predstavnicima nisu prošli obećavajuće jer su njihovi predstavnici iz Gönca i Debrecina na prvome mjestu isticali očuvanje zakonskih članaka koji su im jamčili vjerske slobode i nisu bili spremni odreći ih se ili ih mijenjati. Najjasniji odgovor Spinoli stigao je iz sjevernougarskih županija Abaújvár, Torna i Sáros, koje su istaknule da je teško zamislivo da će željeni mir između podijeljenih kršćana biti postignut pojedinačnim pregovaranjima s pojedinim vjerskim zajednicama jer za to neće biti dostatno uzajamno uvažavanje suprotstavljenih vjerskih učenja nego bi svi protestani trebali biti sjedinjeni s Katoličkom crkvom. Upozorili su da su i pregovori na njemačkom i francuskom teritoriju tijekom reformacije bili bezuspješni pa ih nije bilo potrebno dalje ni voditi te su izrazili sumnju da je Spinolin spis, koji je propagirao tijekom putovanja, a izazvao je više nejasnoća nego što je pridonio pomirenju, mogao biti krivotvorina. Nakon ovih događaja Spinola je Leopolda I. izvijestio da je o uniji s Katoličkom crkvom razgovarao s dvadeset protestantskih zajednica, koje su pisanim putem iskazale želju za ponovnim ujedinjenjem s Katoličkom crkvom uz pomoć teologa iz Carstva, ali mnogi su odbili njegovu ponudu. Zato je predložio da bi iz Carstva trebalo u Ugarsku poslati ugledne teologe naklonjene uniji koji bi s tamošnjim protestantima dogovorili plan o uniji. Beču je preporučio umjereniju vjersku politiku prema ugarskim protestantima, koja bi poboljšala njihov položaj, a Dvor stekao veći utjecaj na tvrdokornije protivnike unije prilikom pregovora. Time bi bila umanjena i opasnost od ustanka u Ugarskoj, a ujedinjenje je trebalo provesti apostolskom strpljivošću i smjernošću, kao kod Rusina, pa je namjeravao pozvati najumjerenije teologe na konferenciju posvećenu uniji.³⁵ Iako je tijekom ovog razdoblja Spinola u tekstovima navodio kako je svoj projekt predočivao ugarskim protestantima, iz šturoga arhivskog gradiva teško je odgovoriti na pitanje koji je bio konkretan sadržaj njegovih prijedloga. Prilikom sastanka u Eisenstadtu 1691. godine Spinola je protestantskim predstavnicima prezentirao jedan rukopis kneževa i teologa iz Carstva čiji sadržaj nije poznat, pa se ništa ne zna ni o tijeku pregovora. Raspoloživi izvori samo spominju da je dio ugarskih protestanata bio spreman prihvatiti stajalište teologa u Svetome Rimskom Carstvu, a jedini trag o mogućem sadržaju pregovora sadrži koncept od šesnaest točaka pod njemačkim naslovom „Politički prijedlozi kako bi se mogle pomiriti evangelička i katolička crkva“, koji je pod latinskim naslovom „Tentamina politica“ tiskao Spinolin suvremenik Pál Ember Debreceni (1660.-1710.), a u knjizi o povijesti Kalvinističke (reformirane) crkve u Ugarskoj iz 1728. godine objavio Friedrich Lampe. Plan je vjerojatno nastao

³⁵ A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 133-141.

u Mainzu oko 1660. godine, a prema njegovome uvodnom dijelu sadržavao je točke navodno postignutog konsenzusa dvojice njemačkih predstavnika-kneza izbornika i nadbiskupa Mainza Johanna Philippa von Schönborna i zemaljskoga grofa Ernsta von Hessen-Rheinfelsa I. sjedne te pape Inocenta XI., rimskih isusovaca, Španjolske i Francuske s druge strane o uvjetima unije protestanata s Katoličkom crkvom. Prijedlog je predviđao ograničenje papinske vlasti i imenovanje 24 osobe za papinske tajne savjetnike, među kojima i one iz redova „reformiranih katolika“, kako bi bili nazvani protestanti koji bi prihvatili uniju, zatim bogoslužje na njemačkome jeziku, imenovanje zajedničkoga kolegija teologa koji bi na temelju Svetoga pisma dogovorili službeni vjerski nauk, između ostalog i stajalište o čistilištu ženidbu svećenstva i biskupa, ali ne i redovnika, pričest pod obje prilike, a preporučeno je i neisključivanje pravoslavnih kršćana iz razgovora iako oni prema mišljenju sastavljača još nisu bili spremni priznati da iznose pogrešno mišljenje o Duhu Svetome.³⁶

Međutim, mnogo je važnije pitanje jesu li i koliko daleko ugarski protestanti bili spremni ići u pregovorima i prihvatiti katoličke prijedloge. Calvinističke zajednice odbile su Spinolinu ponudu. On nije uspio otići u Erdelj, a samo su evangelički slobodni kraljevski gradovi zapadne i sjeverne Ugarske podržali njegov plan, ali se nakon njegova odlaska više time nisu bavili pa se može zaključiti da je Spinolino putovanje u Ugarsku bilo daleko neuspješnije nego je on to predstavio u svom izvješću. Zapravo se pokazalo da unija ugarskih katolika s protestantima ne bi imala uspjeha čak ni u slučaju sazivanja konferencije o toj temi, za koju se Spinola počeo pripremati 1693. godine i planirao pozvati teologe iz Danziga, Pfalza, Hanovera i Anhalta. Gerhard Molanus držao se podalje od pregovora iako je Spinola kontaktirao s njim, a ni hannoverski vojvoda Ernst August također nije bio zainteresiran za konferenciju iako ga je Leopold I. zadužio dajući mu naslov kneza izbornika. Ni drugi teolozi kojima se Spinola obratio nisu se odazvali. Jedan od uzroka neuspjeha bilo je udaljšavanje hanoverskoga vojvode Ernesta Augusta od katoličanstva nakon što je stekao čast kneza izbornika i kad su se pojavile naznake mogućnosti da bi njegova dinastija mogla pretendirati na englesko prijestolje, pa je izbjegavao zbljšavanje s katolicima. Osim toga, rat s Francuskom još nije bio završen pa je konferencija o uniji, na koju nisu bili pozvani saski teolozi, prije mogla stvoriti dojam da se težilo izazvati rascjep među protestantima nego raspravljati o mogućoj uniji. I držanje ugarskoga katoličkog klera u ovome pitanju utjecalo je na neuspjeh Spinolinih zamisli jer se kardinal Leopold

³⁶ Anton Philipp Brück, „Der Mainzer „Unionsplan“ aus dem Jahre 1660“, *Jahrbuch für das Bistum Mainz* 8., (1960): 48-162.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 143-145.; Z. Csepregi, „Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681-1781)“, 299., bilj. 1., 304-305.

Id Kolonić nije uključio u pregovore zbog neslaganja sa Spinolinim stavovima, a ni ostali ugarski prelati u svojim ostavštinama nisu ga spominjali, odnosno čini se da su ga ignorirali jer ga zbog nedvojbene Leopoldove podrške nisu mogli ometati u radu. No, ni nakon povratka u Bečko Novo Mjesto Spinola nije mirovao nego je 1692. godine tiskao obrazac svoga posljednjeg plana o mogućoj uniji iako se on nije potpisao kao autor nego se sakrio iza imena Petrus Schemelius. Sastojao od četiri cjeline i razmatrao ključna pitanja dotadašnjih rasprava: opću Crkvu, rimsku crkvu, položaj papinstva, opravdanje, apostolsku i crkvenu tradiciju, problem čistilišta, štovanje svetaca, kult relikvija, sakramente i značenje vjerskoga obreda. Spinola je pokušao dobiti Leibnizovu i Molanusovu suglasnost glede stavova izrečenih u tome dokumentu, a čak je planirao otputovati u Hannover na sastanak s ovom dvojicom teologa, ali je umro u ožujku 1695. godine. Bečki dvor odmah je zapečatio njegovu ostavštinu, a njegovoga nasljednika na biskupskoj stolici Bečkog Novog Mjesta grofa Franza Antona von Buchheima (1695.-1715.) Molanus je kontaktirao iste godine, ali bez uspjeha. Buchheim je obnovio korespondenciju s Molanusom 1698. godine i dogovorio susret u Hannoveru, ali da bi izbjegao neugodnosti koje je Spinola imao s Kurijom, Buchheim je izvjestio bečkoga apostolskog nuncija o putovanju i naglasio da je prvenstveno samo slušao suprotnu stranu i biježio njihove prijedloge, ocijenivši da još nikada nije čuo tako prihvatljive prijedloge od nekatolika i da bi ujedinjenje crkava moglo biti pred vratima. No, unatoč tim optimističnim tonovima drugoga uspjeha nije bilo ni na ovom sastanku, međusobni kontakti su prekinuti, a novi poticaji za razgovore ovakve vrste pojavili su se tek tijekom vladavne Josipa II.³⁷

4. Pravoslavni kršćani i unija u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu

a) *Unija u Užhorodu i počeci unije u Transilvaniji (Erdelju)*

Važan korak u jačanju položaja Katoličke crkve u Ugarskoj bila je unija jednog dijela pravoslavnoga svećenstva i vjernika Munkačevske episkopije s Podkarpaća (Podkarpatska Rus'), koja se danas najvećim dijelom nalazi u sastavu u Zakarpatske oblasti u Ukrajini, a koja je obuhvaćala trinaest ugarskih županija.³⁸ Tim je teritorijem na temelju patronatskoga prava upravljala velikaška obitelj Rákóczi, a pravoslavno stanovništvo na tom području živjelo je u lošim uvjetima: svećenstvo se nije razlikovalo od

³⁷ M. Schnettger, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne“, 161-166.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 145-150.

³⁸ O ovome području i povijesnom razvoju terminologije vidjeti: Zdravka Zlodi, *Od Roda do Imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih odnosa*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

seljaštva i nije uživalo nikakve provlastice, kao ni njihovi episkopi. Zemljoposjednici područja na kojemu se nalazila Munkačevska episkopija, zahvaljujući patronatskome pravu utjecali su na izbor episkopa, pa je i uspjeh unije ovisio o ishodu borbe crkvenih predstavnika s zemljoposjednicima i vladajućim erdeljskim knezom. Oni se nisu ustručavali uhićivati episkope i konfiscirati njihovu imovinu, a nakon njihove smrti ili bijega, što se često događalo, pokušavali su dovesti svoje kandidate iz Poljske na upražnjeno episkopsko mjesto.

Nakon neuspješnih pokušaja učvršćivanja unije tijekom prve polovice 17. stoljeća obećavajuće je bilo prihvaćanje unije bazilijanskoga kaluđera Petra Partheniusa Petroviča (1651.-1665.) i 63 svećenika 1646. godine u zamku u Užhorodu (Ungváru). Rim je o tome događaju saznao tek 1651. godine, a nakon dugih rasprava između Rima i ugarskoga kancelara Györgyja Lippaya papa je Petroviču dodijelio jurisdikciju nad Rusinima u Munkačevskoj episkopiji, ali on nije bio službeno imenovan niti ga je Ferdinand III. potvrdio nego mu je samo odredio godišnju novčanu potporu. Tek ga je Leopold I. godine 1659. potvrdio unijatskim biskupom i obvezao vlasteline da ga moraju prihvatiti kao legitimnoga biskupa.³⁹ No, izgradnja i učvršćivanje unijatske crkvene hijerarhije i širenje njezina utjecaja pokazalo se teškim pothvatom zbog nastojanja vlastelina s toga područja da nametnu svoje kandidate za biskupe i po cijenu sukoba s Bečkim dvorom. To se pokazalo i u Munkačevskoj episkopiji, gdje je Rakóczijeva udovica Zsófia Báthory Leopoldovo imenovanje doživjela kao kršenje svojega patronatskog prava pa je za unijatskoga biskupa namjeravala postaviti poljskog kaluđera Pahomiusa Baranovicza. Taj plan onemogućio je egerski rimokatolički biskup koji ga je uhitio kad se pojavio

³⁹ Prvi pokušaj unije na tom području napravio je vlastelin György Hommonaj Drugeth (1583.-1620.), koji je pozvao unijatskog biskupa grada Przemysla Atanasija Kupeckog među Rusine u Ugarsku. Drugeth je rođenjem bio kalvinist koji je 1605. godine u Praškome isusovačkom kolegiju prihvatio katoličku vjeru, a uniju je upoznao jer se dio njegovih posjeda nalazio i u Poljskoj. Pravoslavnome svećenstvu u Zemplinskoj županiji obećao je socijalno izjednačavanje s katoličkim svećenstvom, što se pokazalo uspješnim jer je pedeset svećenika na Duhove 1614 u crkvi u Laborcrévu prihvatilo uniju s Rimom. Međutim, protivnici unije potaknuli su napad na unijatskog biskupa Kupeckoga pod izlikom da želi ukiniti stare običaje pa je morao pobjeći iz zemlje. Novi poticaj unionističkim nastojanjima dao je Bazilije Tarasovič, kojega je György I. Rakóczi (1593.-1648.) 1633. godine imenovao episkopom u Munkaču, a već 1634. uz pomoć Atanasija Kupeckoga počeo je pripreme za uniju. I egerski rimokatolički biskup György Lippay, pod čijom se jurisdikcijom nalazila i Munkačevska episkopija, bio je pobornik unije, ali su nade u uspjeh unije oslabjele zbog Tarasovičeva uhićenja pod optužbom da je kršio Rakóczijevo patronatsko pravo na tome području. Rasprava o tome između Ferdinanda I., predstavnika Katoličke crkve i Rakóczija protegnula se sve do Tarasovičeva oslobođanja 1642. godine, kada je otišao u Beč i ispovijedio Katoličku vjeru, ali se nije mogao vratiti u Munkačevo kao unijat, a Rakóczi je imenovao svoga pravoslavnog episkopa u Munkačevu i time ugrozio uniju. U tim okolnostima Tarasovič se vratio pravoslavlju kako bi se pomirio s Rakóczijem, što je značilo podjedu svjetovne vlasti nad crkvenom, ali je kratko prije smrti imenovao za svoga nasljednik kaluđera Petra Partheniusa Petroviča (1651.-1665.) Opširnije: E. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 38-40, 47-48, 312-333.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 62-67.

i oslobodio ga pod uvjetom da se odmah vrati u Poljsku. Kako je nedugo nakon ovih događaja Partenije Petrovič preminuo, Sofija Báthory ponovno je nastojala nametnuti drugoga kandidata, ali je nakon dužega raspravljanja između Rima i ugarskoga primasa Györgyja Szelepcsényja Leopold godine 1667. imenovao unijatskim biskupom Josefa Volosinovszkoga. Ni on nije uspio snažnije učvrstiti uniju zbog sukoba oko crkvenoga imuniteta između zemljoposjednika i svećenstva tijekom njegova biskupovanja jer vlastelini nisu htjeli da njihovi podanici prestanu ispunjavati svoje obaveze, a Beč se morao suprotstaviti još jednome pokušaju Zofije Báthory da ustoliči svog kandidata za biskupa. Volosinovszkog je nakratko naslijedio Kolonićev kandidat Teophan Maurocordato, koji je već nakon jedne godine napustio svoj položaj zbog straha za život i odselio u Beč, nakon čega je nastupilo šestogodišnje razdoblje u kojemu je potpuno opala disciplina svećenstva. Tada je Leopold I. godine 1686. imenovao Kolonićevoga pouzdanika Demetrija Monastellija, ali tijekom osamdesetih godina početni uspjesi unije iz vremena Partenija Petroviča isčeznuli su zbog nespremnosti Beča i Rima da imenuju unijatskoga biskupa koji bi obnašao jurisdikcijsku vlast nad cijelim područjem eparhije i zbog sporova Leopolda I. s Zofijom Báthory. Suočen s tim problemima Kolonić je potražio kandidata za biskupa u Rimu i izabrao Grka Josefa de Camelisa, koji je studirao na Grčkome kolegiju i bio skriptor vatikanske knjižnice. Kolonić je De Camelisu, čija je biskupija prema Kolonićevim riječima brojila tristo tisuća vjernika u 420 župa, obećao novčanu potporu Dvora i proširenje jurisdikcijskih ovlasti i na novoutemeljene unijatske eparhije u Erdelju, ali mu je prešutio da će on kao unijatski biskup biti podređen rimokatoličkom biskupu u Egeru. De Camelis je prihvatio ponuđeno mjesto pa ga je papa Aleksandar VIII. godine 1689. imenovao apostolskim vikarom za grkokatolike u Munkačevskoj episkopiji i ostalim ugarskim područjima, imenovan je naslovnim biskupom Sebaste, a i Beč je odobrio njegovo imenovanje biskupom.

Tijekom šesnaestgodišnjeg biskupovanja De Camelis je sazivao lokalne crkvene sinode, vizitirao i provodio niz mjera usmjerenih jačanju svećeničke discipline i poboljšanju stanja među vjernicima; naprimjer tiskao je dva katekizma na rusinskom jeziku, ali koncem stoljeća morao se povući zbog lošega zdravlja. Njegovi suradnici stradali su od bolesti ili doživjeli nasilnu smrt, a De Camelis je zbog izbijanja Rákóczijeva ustanka morao pobjeći u Prešov gdje je i umro 1705. godine. Iako je Leopold I. godine 1692. potvrdio povlastice rusinskog svećenstva u Ugarskoj borba za izjednačavanje položaja unijatskog s rimokatoličkim klerom trajala je tijekom cijeloga 18. stoljeća jer je ugarski sabor samo djelomično prihvatio odluke koje su u korist grkokatoličke hijerarhije donijeli Karlo VI. i Marija Terezija. Loše materijalno stanje

svećenstva Karlo VI. odlučio je poboljšati 1733. godine osnivanjem posebne zaklade za svećenstvo (*cassa parochorum*), što je poboljšalo materijalni položaj svećenstva i biskupa. Najveći problem: jurisdikcijsku podređenost unijatskoga munikačevskog biskupa rimokatoličkome biskupu u Egeru tek je na prijedlog Marije Terezije rješio papa Klement XIV. 19. rujna 1771. utemeljivši bulom „*Eximia Regalium*“ Munikačevsku grkokatoličku eparhiju, čiji je eparh bio po položaju i pravima jednak rimokatoličkim biskupima.⁴⁰

Za razliku od događaja u dijelu Ugarske s rusinskim pravoslavnim pučanstvom počeci unije na području Erdelja/Sedmogradske /Transilvanije, koja je od Mohačke bitke do 1690. godine bila samostalna kneževina, odvijali su se u potpuno drugačijim okolnostima. Pretežito kalvinističkim knezovima u Erdelju unija pravoslavnog pučanstva s Katoličkom crkvom nije bila prihvatljiva jer je to značilo jačanje Katoličke crkve pa su pravoslavne erdeljske kršćane nastojali uklopiti u kalvinističku crkvu, čime su nastale brojne zajednice koje su s kalvinistima tvorile političku uniju i indirektno bile zastupljene u zemaljskome saboru. Pod protestantskim utjecajem pravoslavni kršćani upotrebljavali su rumunjski jezik u liturgiji, ali pravoslavlje nije spadalo u četiri priznate religije nego je bilo samo tolerirano (Priznati su bili katoličanstvo, kalvinizam, luteranstvo i unitarijanizam). Dolaskom habsburške vlasti nakon 1690. godine Beč je nastojao ojačati katoličku manjinu djelovanjem isusovačkoga reda pa je još 1687. godine isusovac Ferenc Ravasz predložio plan za uniju za Rumunje, a bečki isusovci predlagali su pregovore o uniji slične onima s rusinskim svećenstvom. Prve pregovore o uniji s nekim predstavnikom pravoslavne crkve počeo je isusovac Pál Baranyi, vojni kapelan i župnik u Alba Juliji, koji je razgovarao s pravoslavnim episkopom Teofilom Szeremyjem. Motiv rumunjskoga klera za uniju bila je mogućnost socijalnoga uzdizanja putem obećanih povlastica i zaštita vjere i crkve od protestantskog utjecaja te od pokušaja rekatolizacije. Naklonost uniji pojačana je i djelovanjem munikačevskoga unijatskog biskupa De Camelisa, koji je organizirao više crkvenih sinoda na granici s Erdeljom, pa se 1. svibnja 1690. godine tijekom Sinode u Sathmaru šezdeset erdeljskih pravoslavnih svećenika izjasnilo spremnima za uniju, a dodatni poticaj za širenje unije bio je Leopoldov dekret od 23. kolovoza 1692. godine kojim su ne samo Rusinima nego i ostalome pravoslavnom kleru obećane povlastice kakve je uživala Katolička crkva ako se odluče za uniju. Odlučujući korak zbio se u veljači 1697. godine, kada je na godišnjoj općoj sinodi došlo do prihvaćanja unije s Katoličkom crkvom, ali pod

⁴⁰ E. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 356-362; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 66-77.

uvjetom da bude provedena prema odredbama Firentinskog sabora, tako da unijatski kler uživa iste povlastice i imunitete kao rimokatoličko svećenstvo, da unijati laici mogu pristupiti svim službama kao i pripadnici četiriju priznatih vjerskih zajednica i da unijatskom biskupu budu odobrena sva potreba sredstva za normalan rad. Ti zaključci, s dodatkom za osiguranjem materijalne sigurnosti župskog svećenstva i osobnom neovisnošću, to jest podređenosti samo njihovome biskupu, poslani su u Beč. Međutim, za protestantske je staleže dodjeljivanje povlastica i položaja unijatskome svećenstvu i vjernicima u Erdelju kakve je imalo rimokatoličko svećenstvo bilo neprihvatljivo jer je to značilo stvaranje partnerskoga odnosa latinske (Katoličke) crkve, koja je, (iako malobrojna) u Erdelju uživala znatna prava, s erdeljskim pravoslavnim svećenstvom, koje nije uživalo povlastice i prava kao Katolička crkva, ali je imalo daleko brojnije vjernike. Da bi onemogućili prijelaz Rumunja u viši društveni sloj putem unije protestantski staleži naglašavali su staro načelo da društveni uspon i integraciju u više slojeve može očekivati samo osoba koja je prešla na jednu od četiriju priznatih religija te da se o uniji s Katoličkom crkvom može govoriti samo kod pojedinačnog, to jest individualnoga prihvatanja unije pojedinoga svećenika ili vjernika. Protestantski staleži i erdeljski Gubernij na čelu s gubernatorom Györgyem Bánffyjem (gubernator od 1691. do 1708. godine) željeli su smjeniti Teofila i postaviti unijatskoga biskupa bliskoga protestantskim staležima, što su i ostvarili nakon iznenadne Teofilove smrti 1697. godine i na općoj sinodi za novog unijatskog biskupa imenovali Athanasa Anghela (1697.-1713.), školovanoga u protestantskim školama i sklonoga kalvinističkim krugovima. S preporukama protestantskih staleža Anghel je poslan u Bukurešt gdje je posvećen za episkopa, ali je razočarao svoje zagovornike jer se nakon posvećenja povezao s isusovcem Baranyjem i pokušao provesti plan o uniji svojega prethodnika. No, pogubnim za uniju pokazalo se neiskreno držanje Bečkog dvora jer je kardinal Kolonić u srpnju 1698. godine rumunjskom kleru obećao iste povlastice Katoličke crkve kakve su odobrene Rusinima 1692. godine, ali je Bečki dvor istovremeno erdeljskom Guberniju poručio da podupire sve pokušaje unije s nekom od četiri službeno priznate religije. Kolonićevo obećanje potaknulo je Anghela da 7. listopada sazove generalnu sinodu na kojoj se 36 erdeljskih pravoslavnih prelata izjasnilo za uniju, a 2772 svećenika i predstavnika zajednica ispovijedili su katoličku vjeru. No, protestantski staleži smatrali su izjednačavanje položaja unijatskoga svećenstva s katoličkim svećenstvom povredom postojećega pravnog poretka i sa zasjedanja zemaljskoga sabora zatražili su od Leopolda da im uskrati povlastice jer bi unijatski

podložnici time stekli prava koja bi kršila prava triju priznatih „nacija“ (Mađara, Saksonaca i Sekelja). U Beč su uputili i svojga predstavnika da onemogućiti ostvarenje zahtjeva erdeljskoga klera sklonog uniji, dok su se Athanasije Anghel i isusovac Barany obratili kardinalu Koloniću za podršku na dvoru te od apostolskog nuncija u Beču zatražili da od Leopolda isposluju službenu ispravu za zaštitu unije. Iako je Leopold I. izdao 16. veljače 1699. ispravu za unijate, ona nije sadržavala nikakve odredbe za zaštitu Rumunja nego je općenito bila upućena svom unijatskom kleru. Anghel je zbog toga kao i imenovanja za unijatskoga biskupa namjeravao otići u Beč, ali to mu je dopušteno tek 1701. godine, nakon što je erdeljski kler na općoj sinodi u Albi Juliji 1700. godine ponovio spremnost za prihvaćanje unije. No, u Beču je kardinal Kolonić, vođen idejom da oni koji su se izjasnili za uniju u Erdelju moraju potpuno biti integrirani u posttridentsku rimokatoličku Crkvu, pokrenuo poseban proces na kojem je utvrđeno da Athanasius Anghel mora biti ponovno posvećen, što je i provedeno 25. ožujka 1701. godine. Kolonić je, osim toga, zahtjevao od erdeljskoga unijatskog svećenstva prihvaćanje tridentskoga naučavanja o Filioque, čistilištu i ostalim teološkim stavovima zapadne Crkve i nametnuo je katekizam Petra Canisiusa, koji se uskoro pojavio u rumunjskome prijevodu. Anghel je morao prisegnuti da će iskorijeniti sve zablude koje su se pojavile kroz stoljeća odvojenosti od Rima, a bile su u suprotnosti sa zaključcima crkvenih sabora te je morao prihvatiti latinskog teologa kao savjetnika bez čijega odobrenja nije mogao sazivati crkvenu sinodu, organizirati vizitacije svoje biskupije, kažnjavati laike i klerike niti ikoga samostalno izopćiti. Ovim postupkom Kolonić je postavio temelj za novu unijatsku crkvu koja bi se nakon implementacije traženih uvjeta jasno razlikovala od pravoslavne crkve i onemogućio očuvanje kontinuiteta crkvene tradicije, što je izazvalo negativne reakcije među klerom i vjernicima. Jeruzalemski patrijarh Dositej, vlaški mitropolit Teodosije i carigradski patrijarh Kalinik Anghelov postupak nazvali su vjerolomstvom, slijedila je njegova ekskomunikacija, a vjernici i kler doživjeli su ponovno Anghelovo posvećenje u Beču kao povredu vjerske tradicije pa se pojavilo snažno protivljenje uniji, koja je tijekom 18. stoljeća privukla samo manji broj vjernika.⁴¹

⁴¹ W. De Vries, *Rom und Patriarchate des Ostens*, 144.-180.; Michael Lacko, „Unionsbewegungen im slawischen Raum und in Rumänien“ u *Handbuch der Ostkirchenkunde*, I., Düsseldorf: Patmos, 1984., 269-273.; A. Forgó, *Kirchliche Einigungsversuche*, 77.-81.; E. C. Suttner, *Staaten und Kirchen*, 355-364, 372-392; G. M. Miron, „The Basilian Monk“, 247-250.; Peter Šoltes, „Разлив русской реки“. Migrationen und Konfessionen im nordöstlichen Ungarn in 17. und 18. Jahrhundert, u *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, Berlin: LIT, 2010, 115-132.

b) *Marčanski biskupi i unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini*

U trenutku Leopoldova stupanja na prijestolje za unijate u Habsburškoj Monarhiji već je 46 godina postojala Marčanska (Svidnička/vlaška) biskupija sa sjedištem u samostanu Sv. Mihaela Arkandela u Marči, čiji je prvi biskup Simeon Vratanja posvećen i potvrđen u Rimu 1611. godine, a jurisdikcijsko područje prema breveu pape Pavla V. obuhvaćalo je Ugarsku, Hrvatsku, Slavoniju i Žumberak⁴². Međutim, stvarno Simeonovo jurisdikcijsko područje bila je Hrvatsko-slavonska vojna krajina, naseljena pravoslavnim kršćanima iz Osmanskog Carstva, koje su marčanski unijatski biskupi trebali sjediniti s Katoličkom crkvom, ali izvješća iz prve polovice 17. stoljeća upućena Rimskoj kuriji i Bečkom dvoru pokazala su da do početka Leopoldova vladanja unija nije postigla očekivane rezultate.⁴³ Sjedište nove unijatske biskupije nastalo je

⁴² Marčanski biskupi tijekom Leopoldove i Josipove vladavine bili su Sava Stanislavić (1648.-prosinac 1661), Gabrijel Mijakić (1663.-1670.), koji su imenovani u Beču kao svidnički biskupi, ali ih nije prihvatila Rimski kurija držeći ih samo prividnim grkokatolicima, zatim Pavao Zorčić (srpanj 1671.-siječanj 1685.), prvi marčanski biskup nakon Simeona Vratanje kojega su potvrdili i Beč i Rim, a koji je za Beč bio svidnički, a Rim platejski biskup te je školovan u katoličkim učilištima. Te različite naslove nosili su i njegov brat Marko Zorčić (1685.-1688.), koji je imenovan u Beču, ali je potvrdu iz Rima dobio tek nakon smrti, zatim Izaija Popović (1689.-1699.), Gabrijel Turčinović (1700.-1706.), Grgur Jugović (1707.-1709.) i Rafael Marković (1710.-1726.). Zagrebačkom biskupijom upravljali su u tom razdoblju biskupi Petar Petretić (1648.-1667.), Martin Borković (1667.-1687.), Aleksandar Mikulić (1688.-1694.), Stjepan Selišćević (1694.-1703.), Martin Brajković (1703.-1708.) i Emerik Esterházy (1708.-1722.) Opširnije: Janko Šimrak, *Graeco-catholica ecclesia in Jugoslavia*, 136, 138, 141, 144.; Mijo Korade, „Petar Petretić“ u F. Mirošević, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 333-339.; Ante Sekulić, „Martin Borković“ u F. Mirošević, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 341-361.; V. Magić, „Aleksandar Ignacije Mikulić“ u F. Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 363-368.; Ante Sekulić, „Stjepan Selišćević“, u F. Mirošević *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 371-375.; Ante Sekulić, „Martin Brajković“ u F. Mirošević, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 377-381.; Ante Sekulić, „Mirko Esterházy Galantski“, u: F. Mirošević, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 383-391.; Ivana Jukić, „Istražni postupak zagrebačkog biskupa Emerika Esterházyja godine 1708.-poimanje suvremenika o biskupovoj osobnosti i slika stanja biskupije“, *Povijesni prilozi* 26 (2004): 135-157.; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 269-290, 319-344, 347-432.; J. Neralić-M. Jerković, „Kako postati zagrebačkim biskupom“, 45-83.

⁴³ Autori tih izvješća bili su unijatski kaluđer Metodije Terlečki, koji je posjetio Krajinu 1628. i 1629. te 1644. godine, zagrebački biskupi Benedikt Vinković i Petar Petretić, isusovci koji su o pastoralnom djelovanju u sjevernoj Hrvatskoj sastavili izvješće pod naslovom *Missio Illyrica* 1649. godine, a pojavljivala su se i neka kraća izvješća različitih autora. Opširnije: Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644 I.*, Srpska akademija nauka i umetnosti, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, II. odeljenje, knjiga XXVI., Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1986., 50-61, 74-75, 81.-83, 119-123, 132-137, 139-141, 154-157, 417-427, 443-445, 499-500, 504-512, 526-530, 537-541, 627.-628, 631-636, 646-647.; J. Šimrak, *De relationibus Slavorum Meridionalium*, 22-23, 36-75, 95-113, 130-131, 145-156.; Z. Kudelić, „Izvješće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića“, 153-180.; Z. Kudelić, „Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima“, 152-166, 167-182.; Z. Kudelić, „Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije“, 193-206.; R. Lopašić, *Monumenta ecclesiae graeco-orientalis*, A-III., 13.; Arhiv HAZU, II. d 51: *Informatio Petri Petretics Episcopi Zagrabienis De Valachorum in Confiniis Regni Sclauoniae degentium Episcopatus Origine, progressu, et effectibus: Item, si ultra tolerandus est, cui et qualiter conferendus, ad hoc ut fides catholica incrementum capiat, et Salus Patriae minus periculi timeat.* (dalje: Petretić, *Informatio*) Primjerak ovog izvješća pohranjen je i u zbirci Rijetkosti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 3887. Z. Kudelić, „Izvješće zagrebačkog biskupa Petra Petretića“, 69-97.; Z. Kudelić,

na jurisdikcijskome području zagrebačkih biskupa, koji su morali riješiti prisutnosti većega broja pravoslavnih kršćana u Zagrebačkoj biskupiji njihovim sjedinjenjem (unijom) s Katoličkom crkvom i štititi cjelovitosti svoje biskupije zahtijevajući povratak biskupijskih posjeda koji su ušli u sastav Krajine. To je vodilo poistovjećivanju unije s pokmećivanjem među krajiškom populacijom, to jest s gubitkom povlaštenog krajiškog statusa i pretvaranjem u vlastelinske i biskupijske podložnike iako su hrvatski staleži naglašavali da ih ne namjeravaju pretvoriti u klasične podložnike nego da im pripada pravo na određenu naknadu za izgubljene posjede. Promjena crkvene pripadnosti i baštinjene vjerske tradicije tako je među krajišnicima doživljena kao promjena društvenoga položaja, odnosno ostanak u pravoslavlju kao očuvanje povlaštenog krajiškog položaja, što je na početku Leopoldove vladavine istaknuo i krajiški zapovjednik Walter Leslie napomenom kako su Vlasi nametanje unije doživljavali kao kršenje svojih povlastica. U prvoj polovici 17. stoljeća rješenje spomenutih problema nametnuo je Ferdinand II. godine 1627., koji je zbog straha od krajiških nemira odbacio zahtjev za protjerivanjem pravoslavnog svećenstva iz Krajine, za podizanjem sjemeništa za vlašku mladež i za kanonskom vizitacijom Krajine, predloživši da sami Vlasi za novog biskupa izaberu osobu sklonu uniji i Katoličkoj crkvi, koju bi Beč samo potvrdio. Zatim je na Saboru u Požunu 1630. godine na prijedlog krajišnika, koje su podržali vojni zapovjednici, imenovao marčanskog arhimandrita Maksima Predojevića novim marčanskim biskupom, ali bez konzultacija s Rimom ili zagrebačkim biskupom Franjom Ergelskim, pozvavši se na patronatsko pravo Habsburgovaca kao ugarskih kraljeva koje im je omogućavalo samostalno imenovanje deset biskupa u Ugarskoj. Ova odluka donesena je pod utjecajem krajiških vojnih zapovjednika, nesklonih pritiscima na krajišnike koji su tada bili potebni radi ratovanja u Europi, iako to nije bilo u skladu s kanonskim odredbama Katoličke crkve. U tadašnjim političkim okolnostima Rim je to morao prihvatiti, ali je istovremeno pokušavao privoljeti Bečki dvor da barem prihvati imenovanje provjerenoga katolika kao pomoćnoga biskupa novom marčanskom biskupu.

Spor o pravu imenovanja unijatskih marčanskih biskupa opterećivao je odnose Beča i Rima tijekom slijedećega četrdesetogodišnjeg razdoblja, sve do 1670. godine i imenovanja biskupa Pavla Zorčića (1671.-1685.). U tome razdoblju habsburški vladari za marčanske biskupe su imenovali osobe koje su sami krajišnici birali na krajiškim skupštinama i predlagali vladaru i uživali podršku krajiških vojnih zapovjednika, a koje su samo formalno ispovijedale katoličku vjeru u Beču i odlazile na posvećenje u

Pečku patrijaršiju umjesto u Rim. Zbog pritužbi zagrebačkih biskupa Benedikta Vinkovića (1637.-1642.) i Petra Petretića (1648.-1667.) da su bili samo prividni unijati koji su i dalje prihvaćali crkvenu vlast pečkih patirjarha, Rimaska kurija nije potvrdila biskupe Maksima Predojevića (1630.-1642.), Gabrijela Predojevića (1642.-1644.) ni Savu Stanislavića (1648.-1661.). Kao negativne posljedice takve habsburške vjerske politike spomenuti zagrebački biskupi istaknuli su učvršćenje pravoslavlja u Krajini i neovisnost marčanskih od rimokatoličkih biskupa, što je predstavljalo kršenje crkvenih propisa prema kojima su biskupi grčkoga obreda morali biti podređeni rimokatoličkim biskupima biskupija u kojima su se nalazili kršćani grčkoga obreda. Oba biskupa upozoravali su da su marčanski biskupi svoj položaj zlorabili te katolicima u krajiškim naseljima gdje su bili u manjini nametali pravoslavlje, a sami priznavali pravoslavne pečke patrijarhe kao crkvene poglavare te primali kaluđere i egzarhe pečkih patrijarha iz Osmanskoga Carstva. Nekomolirano prelaženje pravoslavnog svećenstva i kaluđera iz Osmanskog Carstva u Krajinu Vinković i Petretić držali su opasnim za Katoličku crkvu i za državnu sigurnost Monarhije jer je Vojna krajina postala jurisdikcijskim područjem pravoslavnih pečkih patrijarha, koji su je neometano vizitirali. Na taj su način marčanski biskupi iskazivali lojalnost stranim crkvenim i državnim poglavarima, a ne habsburškim vladarima koji su jedini mogli imenovati biskupe, dok su pravoslavno svećenstvo i kaluđeri mogli biti korisni Osmanlijama za špijuniranje Monarhije. Oba zagrebačka biskupa taj su problem povezala s ulogom marčanskih biskupa u rješavanju vlaščkoga pitanja, odnosno njihovim položajem političkih predstavnika svih krajišnika i zaštitnika njihovih povlastica (*Statuta Valachorum*), koje su čuvane u marčanskome samostanu, te su ih optužili za izazivanje krajiških nemira vrlo slobodnom interpretacijom povlastica-između ostaloga tezom kako su se u Varaždinski generalat mogli naseljavati samo Vlasi, a nikako katolici, ali i zagovaranjem svih krajišnika u sukobima s vojnim vlastima. Prema Vinkovićevom i Petretićevom mišljenju svi ti probemi mogli su se riješiti imenovanjem pravoga unijata za marčanskoga biskupa, odgojenoga u katoličkim učilištima i podređenoga zagrebačkome biskupu, koji bi postupno pravoslavne Vlahe sjedinio s Katoličkom crkvom i promijenio njihovo buntovno ponašanje.⁴⁴

Navedeni problemi postojali su u trenutku Leopoldova dolaska na vlast, a utjecaj političkih interesa na vjersku politiku Bečkoga dvora u Krajini najjasnije je došao do

⁴⁴ Gabriel Adriány, „Das oberste königliche Patronatsrecht über die Kirche in Ungarn“, u: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München: Trofenik, 1986, 26-36; Z. Kudelić, „Izvješće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića“, 155-166.; Z. Kudelić, „Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije“, 193-210; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 276-282, 306.

izražaja nakon smrti biskupa Save Stanislavića koncem 1661. godine, kada je trebalo izabrati najprikladnijega kandidata za novog unijatskog biskupa. Ovaj put Leopold I. za mišljenje se obratio zagrebačkom biskupu Petru Petretiću, koji je u proljeće 1662. sastavio iscrpno izvješće o „biskupiji Vlah“, u kojem je naveo sve spomenute probleme glede unije i zaključio da nijedan od kandidata koji su težili postati marčanskim biskupom - Simeon Kordić i Gabrijel Mijakić - zbog svojeg ponašanja i stavova nisu bili prikladni za to mjesto. Petretić je držao da bi bilo najbolje ukinuti „vlašku biskupiju“, ali je, ako to ne bi bilo izvedivo, unijatskoga biskupa trebalo pronaći u Egerskoj biskupiji ili među marčanskim ili lepavinskim kaluđerima sklonima Katoličkoj crkvi. Međutim, prilikom rasprava o imenovanju odgovarajućega kandidata za novoga biskupa pojavile su se dvije suprotstavljene strane: na jednoj bili su zagrebački biskup Petar Petretić, isusovci s Bečkoga dvora, zagrebački kanonik Matija Slovenčić i isusovac Baltazar Milovec kao zagovornici postavljanja pravog unijata u Marču, a na drugoj slavonski velikaši i ban Nikola Zrinski, krajiški zapovjednik Walter Leslie te ugarski kancelar Szelepcsény, koji su tvrdili da bi nametanje neželjenoga biskupa krajišnicima moglo izazvati pobunu te su bili spremni popustiti krajišnicima da biskupom bude imenovana osoba koju bi oni sami predložili. Nakon dugotrajnih rasprava Dvor je prihvatio mišljenje da treba udovoljiti krajišnicima kako ne bi izbili neredi i biskupom je imenovao dotadašnjega arhimandrita Gabrijela Mijakića samo na temelju njegova obećanja o prihvaćanju unije s Katoličkom crkvom. Petretićeva sumnjičavost prema novome biskupu nije nestala ni nakon Mijakićeve prisege u proljeće 1663. godine, kojom se obvezao prekinuti veze s pečkim patrijarsima, priznati rimskoga papu crkvenim poglavarom i zagrebačkoga biskupa svojim nadređenim sufraganom, podići škole za vlašku mladež, a krajišnike, kaluđere i svećenstvo privesti uniji s Katoličkom crkvom te se odreći uloge zagovornika svih krajišnika u sporovima s krajiškim i državnim vlastima. No, Mijakićevim imenovanjem nije postignut željeni cilj jer se o njemu sve do izbijanja krajiške pobune 1666. godine nije znalo mnogo, a nakon gušenja bune istraženo je i njegovo ponašanje od početka biskupovanja pa je osumnjičen za poticanje krajiških nemira i pomaganje krajiškim vojvodama koji su organizirali pobunu. Nakon provedene istrage o Mijakićevoj ulozi u buni dvorski savjetnici zaključili su da je za marčanskoga biskupa trebalo postaviti pravoga unijata, a Mijakića smijeniti jer je pomagao pobunjenim vojvodama i krajišnicima te nije ispunio obećanja o širenju unije među krajišnicima, podizanju škola za mladež i prekidu veza s pečkim patrijarsima. Novim biskupom imenovan je bivši marčanski kaluđer Pavao Zorčić, školovan u Bologni, ali Bečki je dvor zbog bojazni od nasilne reakcije

pravoslavnih krajišnika, koji nisu bili spremni prihvatiti unijatskog biskupa, Mijakićevo uhićenje opravdao njegovim navodnim sudjelovanjem u uroti protiv Leopolda I. iako izjave sudionika urote nisu pružale jasne dokaze o Mijakićevoj umiješanosti u Zrinsko-frankopansku urotu. Međutim, pred krajišnicima vlasti nisu spominjale neispunjenje obećanja o provođenju unije kao razlogu Mijakićeva smjenjivanja, ali ga je naveo zagrebački biskup Martin Borkoviću u pismu Kongregaciji za propagandu vjere u kolovozu 1671. godine, a spomenuo ga je i Leopold I. pismu upućenom istom biskupu 1673. godine.⁴⁵

Imenovanjem Pavla Zorčića za unijatskoga biskupa završeno je četrdesetogodišnje razdoblje koje su karakterizirale samostalnost krajišnika kod biranja marčanskih biskupa te samostalnost krajiških vojvoda, knezova i velikih sudaca u obnašanju vlasti. Zorčićevim imenovanjem ostvaren je samo dio planova zagrebačkih biskupa jer su prekinute veze s pravoslavnim pećkim patrijarsima, a marčanski biskup postao je vikar za kršćane grčkog obreda u Zagrebačkoj biskupiji, na čemu su oni inzistirali. Najvažniji cilj, širenje unije među pravoslavnim krajišnicima i svećenstvom i iskorijenjivanje vjerovanja i običaja koja su katolički predstavnici držali neprihvatljivima za katoličku vjeru, pokazao se teško provedivim. Tijekom biskupovanja Pavao Zorčić sukobljavao se s kaluđerima koji ga nisu držali legitimnim biskupom i nastavili održavati veze s Pećkom patrijaršijom, a u Varaždinskome generalatu uživao je podršku krajiških zapovjednika samo početkom svog biskupovanja, kada su kaluđeri koji su se protivili njegovom imenovanju kažnjeni zatvorom. Krajiški zapovjednici izbjegavali su kažnjavati kaluđere i svećenstvo koji su formalno izjavljivali da prihvaćaju uniju, ali odbijali izvršavati Zorčićeve naredbe i otvoreno se s njim sukobljavali. Ni Ratno vijeće nije bilo sklono provoditi oštrije mjere protiv krajišnika, pa ni kad je otkriveno postojanje planova o nasilnome Zorčićevom uklanjanju s biskupskog mjesta, a krajiški zapovjednici utjecali su na odluke Bečkog dvora, koji nije oštrije postupao prema kaluđerima koji su se protivili Zorčiću. Jedinu podršku pružali su mu zagrebački biskup Martin Borković i kardinal Leopold Kolonić u Beču, dok ga je od krajskih zapovjednika podržavao samo zapovjednik Karlovačkoga generalata Herberstein. Ta potpora nije bila dovoljna za rješavanje sukoba s kaluđerima, koje su među krajišnicima širili vijesti o nasilnom pokatoličavanju uz pomoć vojske, nametanju unije i promijeni obreda koji su poznavali, što je dovelo do toga da su vojvode i knezovi Karlovačkoga generalata 1681. godine zabranili svećenstvu i kaluđerima da se odazovu na crkvenu sinodu. Najviše problema Pavao Zorčić imao

⁴⁵ Zlatko Kudelić, „Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I. o smjenjivanju marčanskoga biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlašnih povlastica iz 1668. godine“, *Croatia Christiana Periodica* 51 (2003): 79-100; Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 230-243, 285-290, 296-301, 318-344.

je s uvriježenim običajima pravoslavnih krajišnika, ponajprije razvrgavanjima brakova, koje je Pravoslavna crkva dozvoljavala, a Katolička zabranjivala, kao i s rasprostranjenim poistovjećivanjem vjere s obredom kod svećenstva i vjernika. Krajiške vojne vlasti odbijale su poduzimati oštrije mjere prema vjernicima, svećenstvu i kaluđerima, ali su se povremeno uplitale u crkvene poslove iz djelokruga biskupa, slabeći na taj način njegov autoritet među krajišnicima. Te probleme trebalo je riješiti osnivanjem sjemeništa za buduće unijatske svećenike koji bi zamijenili tadašnje pravoslavno svećenstvo i kaluđere koji su pred Zorčićem formalno iskazivali prihvaćanje unije, ali je u stvari nisu prihvaćali, pa je na prijedlog zagrebačkog biskupa Martina Borkovića Leopold I. još 1673. godine odlučio da bi u Hrvatskom kolegiju u Beču za unijatske svećenike trebalo školovati nekoliko osoba iz Krajine. Pavao Zorčić uspio je uz pomoć biskupa Bečkoga Novog Mjesta Leopolda Kolonića privoljeti Leopolda I. da mu darovnicom od 28. travnja 1682. godine daruje imanje Pribić za uzdržavanje grkokatoličkog sjemeništa u kojemu bi bili odgajani budući grkokatolički svećenici. Međutim, planove o školovanju grkokatoličkog svećenstva prekinula je Zorčićeva smrt početkom 1685. godine, a izbijanjem Bečkoga rata 1683. godine Bečki dvor odustao je od bilo kakvih postupaka koji su mogli krajišnike potaknuti na pobunu u ratnome vremenu, što se odnosilo i na uniju. Ni tijekom kratkotrajnoga dvogodišnjeg biskupovanja Marka Zorčića, Pavlova brata, stanje se nije poboljšalo jer ni njega pravoslavni krajišnici nisu htjeli prihvatiti kao legitimnog biskupa, niti su mu krajiški zapovjednici Varaždinskog generalata htjeli pružiti snažniju podršku. Bečki dvor nije se na njega osvrnuo ni u svojim planovima nakon istjerivanja Osmanlija iz Slavonije te je odbio i plan o podvrgavanju pravoslavnih kršćana na novooslobođenim područjima njegovoj crkvenoj jurisdikciji, što je predlagao zagrebački biskup Martin Borković, iako je Marka Zorčića u Beču zagovarao kardinal Leopold Kolonić. Najvažniji događaj iz vremena Bečkoga rata koji je utjecao i na položaj marčanskih biskupa i znatno oslabio izgleda za uspjeh unije bio je prelazak pečkog patrijarha Arsenija III. Crnojevića na teritorij Habsburške Monarhije, kojemu je Bečki dvor dodijelio niz povlastica između 1690. i 1695. godine. Time je u Monarhiji utemeljena Pravoslavna crkva (Srpska pravoslavna crkva), pri čemu nisu bile jasno određene granice jurisdikcije unijatskih marčanskih biskupa i pravoslavne crkvene hijerarhije na čelu s Arsenijem III. Crnojevićem, koji je jurisdikcijskoj vlasti nastojao podvrgnuti i malobrojne unijate u Krajini.

Postojanje još jedne, pravoslavne crkvene hijerarhije na području Vojne krajine uz već prisutnu unijatsku otvorilo je spor oko jurisdikcije nad krajišnicima grčkoga (istočnog) obreda bez obzira bili oni pravoslavci ili unijati. Službena bečka politi-

ka patrijarha držala je Arsenija III. Crnojevića saveznikom tijekom Bečkoga rata i Rakozyeva ustanka u Ugarskoj pa protesti marčanskih biskupa protiv ugrožavanja njihove jurisdikcije imenovanjem novih pravoslavnih episkopa i unijatskih biskupa u Karlovačkom generalatu, Slavoniji i Srijemu nisu imali odjeka. Osim zagrebačkih biskupa koji su ih podržavali kao svoje vikare za kršćane grčkoga obreda, u Beču je marčanske biskupe jedino zagovarao kardinal Leopold Kolonić. On se protivio širokim ovlaštenjima odobrenima Arseniju III. Crnojeviću na Dvoru ističući da su se povlastice mogle odnositi samo na doseljenike koji su s Arsenijem III. Crnojevićem prešli u Monarhiju tijekom Bečkoga rata, a nikako na sve kršćane grčkog obreda u Habsburškoj Monarhiji, posebno ne na one u Krajini. Međutim, habsburške vlasti nisu podržale ni jedan Kolonićev prijedlog o ograničavanju ovlasti pravoslavne crkvene hijerarhije, a marčanski biskupi kao vikari zagrebačkih biskupa za kršćane grčkoga obreda bili su teritorijalno ograničeni u obnašanju biskupske vlasti jer im je Rimska kurija jurisdikciju ograničila samo na Zagrebačku biskupiju kao vikarima zagrebačkih biskupa za kršćane grčkoga obreda u toj biskupiji.

Zahvaljujući povlasticama Bečkoga dvora pravoslavnoj crkvenoj hijerarhiji marčanski unijatski biskupi izgubili su utjecaj početkom 18. stoljeća u Karlovačkome generalatu, u kojemu se učvrstio pravoslavni episkop Atanazije Ljubović, kao i u Slavoniji i Srijemu, u kojima je Beč imenovao druge unijatske biskupe. Krajiški zapovjednici odbijali su prijedloge o nametanju unije i bili neskloni unijatskim biskupima zbog održavanja mira u generalatu, a zbog dvorskih povlastica bili su naklonjeniji pravoslavnim episkopima i svećenstvu. Tako je stvarno jurisdiksijsko područje marčanskih unijatskih biskupa ostao samo Varaždinski generalat, u kojem je marčanskom biskupu Gabrijelu Turčinoviću 1704. godine bilo podređeno svega dvanaest svećenika. Smrcu kardinala Kolonića 1707. godine marčanski unijatski biskupi izgubili su jedinog zagovornika u Beču i ovisili su samo o podršci zagrebačkih biskupa, čije prijedloge Bečki dvor nije često uvažavao, dok je pravoslavna crkvena hijerarhija slobodno djelovala na puno širem području. Iako su Bečki dvor i Rimska kurija biskupu Grguru Jugoviću (1707.-1709.) kao jurisdiksijsko područje odredili cijelu Hrvatsku i Slavoniju, to nije pridonijelo snaženju unijatske hijerarhije niti stvarnome proširenju njihove crkvene vlasti. Prema izvješću zagrebačkog biskupa Emerika Esterhazyja apostolskom nunciju Giuliju Piazzi iz 1711. godine, dakle stoljeće nakon što je prvi marčanski unijatski biskup Simeno posvećen u Rimu, marčanskome biskupu Rafaelu Markoviću (1719.-1726) bilo je podređeno još samo šest župa. Pokušaji tijekom vladavine Karla VI. da se ova situacija promijeni završili su nepovoljno za unijatsku

crkvenu hijerarhiju jer su pravoslavni krajišnici počeli zahtijevati imenovanje pravoslavnog episkopa za Varaždinski generalat i predaju Marče njima. Spor je završen spaljivanjem marčanskog samostana 1739. godine i preseljenjem sjedišta unijatske biskupije u žumberački Pribić, a unijatski biskupi nisu više uspjeli obnoviti crkvenu vlast na području koje je bilo određeno prvom biskupu Simeonu.⁴⁶

Zaključak

Tijekom vladavine Leopolda I. i Josipa I. intenzivnije su potaknute rasprave o ponovnom sjedinjenju protestantskih crkava s Katoličkom crkvom na teritoriju Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Nacije i u Ugarskoj te dosezima unije pravoslavnih kršćana Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva s Katoličkom crkvom. Istaknuto mjesto u tim nastojanjima pripalo je franjevcu Cristóbalu Rojasu y Spinoli, koji je kao predstavnik španjolskoga i bečkoga dvora na protestantskim dvorovima širom Carstva i među protestantima u Ugarskoj poticao rasprave o uniji protestantskih crkava s Katoličkom crkvom i organizirao susrete teologa s obje strane koji su raspravljali o spornim pitanjima. Na njega, kao i na Gottliba Wilhema Leibniza, također angažiranog oko ujedinjenja zapadnoga kršćanstva, utjecali su pripadnici kruga konvertita na katoličku vjeru iz Mainza i irenistički teolozi, koji su težili približavanju razdvojenih crkava isticanjem zajedničkih kršćanskih temelja, dok su rasprave o dogmatskim neslaganjima ostavljene za kasnije vrijeme. I Spinola i njegov sugovornik na evangeličkoj strani teolog Gerard Wolter Molanus držali su da je jedinstvo katolika i protestanata potrebno uspostaviti putem ekumenskog sabora. No, Spinola je polazio od toga da bi dogovor s protestantima i njihov povratak u krilo Katoličke crkve trebalo provesti prije općega crkvenog sabora, na kojemu bi sudjelovali kao ravnopravni članovi Crkve, a Molanus je držao da se o jedinstvu mora tek razgovarati na crkvenomu saboru na kojem bi obje strane bile ravnopravne. Obojica pregovarača kao teolozi i predstavnici svjetovnih vladara razgovore o ujedinjenju crkava doživljavali su kao predmet kabinetske politike i tajne diplomacije i držali su prihvatljivim da njihovi politički vladari izabiru teologe koji će biti uključeni u razgovore, a crkve su doživljavali kao ustanove ranonovovjekovne apsolutističke države kojima su preko crkvenih vijeća upravljali svjetovni vladari. Do međusobnoga približavanja crkava nije došlo zbog postojanja razlika u shvaćanju sakramenata, bogoslužja i svećeničke službe te uskraćivanja političke podrške i s katoličke i s protestantske strane, a jedna od većih prepreka bilo je

⁴⁶ Z. Kudelić, *Marčanska biskupija*, 379-409, 411, 430-432.; D. Squicciarini, „Giulio Piazzi“, u *Die Apostolische Nuntien in Wien*, 170-171..

i izopćenje protestanata kao heretika na Tridentskome saboru. Spinolini pregovori u Ugarskoj s protestantima nisu postigli željeni uspjeh jer je protestantskim staležima pravno uspjelo učvrstiti položaj i osigurati slobodno ispovijedanje vjere pa su ugarski kalvinisti odmah na početku odbacili pregovore o uniji, a luterani, koji su u početku bili spremni razgovarati o Spinolinim prijedlozima, odustali su od njih. Ni Rimaska kurija nije potpuno prihvaćala Spinoline prijedloge jer nije podržavala pregovore o mogućoj uniji koje sama nije kontrolirala, a i ugarska ih je katolička hijerarhija blokirala.

Ni rezultatima unije pravoslavnih kršćana u Ugarskoj i Hrvatskoj u spomenutom razdoblju Katolička crkva nije mogla biti zadovoljna, a oni su bili posljedica političkih odluka koje su donosili dvorski i kurijalni krugovi. Katolička crkva u uniji je vidjela mogućnost da ponovno ostvari svoj utjecaj na područjima gdje ga je na duže vrijeme izgubila, a za pravoslavni kler unija, je između ostaloga, značila pravno osiguranu mogućnost društvenoga uspona, na primjer Erdelju za pravoslavno stanovništvo koje je govorilo rumunjskim jezikom. Inicijativa za uniju dolazila je ili suradnjom crkvenih i državnih vlasti, kao što je to bilo početkom 17. stoljeća u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini ili inicijativom pravoslavnoga i katoličkog klera u čijim su biskupijama živjeli pravoslavni kršćani, kao što je bilo na području Podkarpaca i u Erdelju nakon Bečkoga rata. Učvršćivanje unijatske crkvene hijerarhije na području Podkarpaca pokazalo se teškim pothvatom zbog pokušaja zemljoposjednika da na temelju patronatskoga prava nametnu svoje kandidate za biskupe i po cijenu sukoba s Bečkim dvorom. To je u Munkačevskoj episkopiji izazvalo dulje nestabilno razdoblje u kojem su se smjenjivali razni biskupi, a tek početkom devedesetih godina 17. stoljeća postavljen je unijatski biskup koji je organizirao crkveni sustav i vjerski život, a čije su početne rezultate uništili politički nemiri početkom 18. stoljeća. S druge strane inzistiranje Bečkog dvora na patronatskom pravu prilikom imenovanja biskupa Marčanske biskupije u Hrvatskoj izazvalo je spor s Rimskom kurijom glede imenovanja odgovarajućih biskupa zbog čega dulje vrijeme nije bio imenovan unijatski biskup koji bi odgovarao kriterijima Katoličke crkve. I nakon imenovanja takvoga biskupa krajiške vojne vlasti nisu željele provođenjem zahtjeva za unijom izazvati nemire među pravoslavnim krajišnicima i svećenstvom, a vojne vlasti osporavale su i crkvena prava unijatskih biskupa pa im nisu pružale ni potrebnu podršku u sporovima s kaluđerima i svećenstvom koji ih nisu htjeli prihvatiti kao legitimne biskupe zato što ih je nametnuo Bečki dvor, a nisu ih samostalno izabrali krajišnici i predložili vladaru. Konačno neuspjehu unije na krajiškom području pridonijelo je oslanjanje Bečkoga dvora

na pravoslavnu crkvenu hijerarhiju pod vodstvom patrijarha Arsenija III. Crnojevića tijekom Bečkog rata i odluke Bečkog dvora koje su ojačale njezin utjecaj među krajiškom populacijom na štetu unijatskih marčanskih biskupa, koji su izgubili utjecaj nad velikim dijelom svojeg nekadašnjega juridikcijskog područja i djelovali samo u Varaždinskom generalatu među malobrojnim vjernicima. Na području Erdelja početni uspjesi unije iz devedesetih godina 17. stoljeća oslabljeni su inzistiranjem katoličkih krugova iz Bečkoga dvora na ponovnome posvećenju unijatskoga biskupa i prihvatanju tridentskoga naučavanja o Filioque, čistilištu i ostalim teološkim stavova zapadne crkve i podređenosti unijatskog biskupa predstavniku Katoličke crkve, što je većinu pravoslavnoga stanovništva odbilo od unije. Odredba o podređenosti unijatskih biskupa rimokatoličkim biskupima u dijecezama u kojima su obnašali dužnost vikara za kršćane grčkog obreda, koja je također pridonijela neuspjehu unije, promijenjena je tek za vladavine Marije Terezije. Godine 1771. utemeljena je Munkačevska grkokatolička eparhija, a 1777. godine Križevačka grkokatolička eparhija, čiji biskupi/eparsi nisu bili podređeni rimokatoličkim biskupima, ali ova odluka nije mogla pridonijeti jačanju izgubljenoga utjecaja unijatske/grkokatoličke crkvene hijerarhije.

LITERATURA

- ÁCS Pál, „Historischer Skeptizismus und Frömmigkeit. Die Revision protestantischer Geschichtsvorstellungen in den Predigten des ungarischen Jesuiten Péter Pázmány“, u Anna Ohlidal und Stefan Samerski, *Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570-1700*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, 279-294.
- ADRIÁNY Gabriel, „Das oberste königliche Patronatsrecht über die Kirche in Ungarn“, u Gabriel Adriány, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München: Trofenik, 1986, 26-36.
- ALZATI Cesare, „Patriarcato Occidentale e identità delle Chiese Unite“, u Nicolae Boşsan, Ana Victoria Sima and Ion Carja (eds.), *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009, 17-31.
- BAHLCKE Joachim - STROHMEYER Arno, *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999.
- BAHLCKE Joachim, LAMBRECHT, Karen i MANER, Hans-Christian, *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*, Göttingen: Leipziger Universitätsverlag, 2006.
- BARIŠIĆ Rudolf, „Rafael Levaković i crkvena unija“, u *Zbornik o Rafaelu Levakoviću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Fra Rafael Levaković“, Šibenik-Skradin-Visovac 14. – 16. svibnja 2009.*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010, 47-52.
- BAUTZ Friedrich Wilhelm, „Ernst, Landgraf von Hessen-Rheinfels.-Rothenburg“, u: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, Band I., Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1975, 1539.
- BAUTZ Friedrich Wilhelm, „Friedrich Ulrich Calixt“, u: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, Band I., Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1990, 861.
- BELLIGNI Eleonora, *Auctoritas e potestas; Marcantonio de Dominis fra l'inquisizione e Giacomo I.*, Milano: F. Angeli, 2003.
- BLAŽEVIĆ Zrinka, *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije. Ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb: Barbat, 2002.

- BLAŽEVIĆ Zrinka, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2008.
- BOGOVIĆ Mile, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost-Školska knjiga, 1993.
- BÖTTIGHEIMER Christoph, „Das Unionskonzept des Helmstedter Irenikers Goerg Calixt“, u: Harm Klueting, *Irenik und Antikonfessionalismus in 17. und 18. Jahrhundert*, Hildesheim: Olms Verlag, 2003, 55-70.
- BRACEWELL Wendy, „The historiography of the Triplex Confinium, 16th-18th Centuries“, u: Steven G. Ellis-Esser Raingard, *Frontiers and writing of history*, Hanover-Laatzten: Wehrhahn Verlag, 2007, 211-227.
- BRAUN Bettina, „Katholische Konfessionsmigration im Europa der Frühen Nezeit-Stand und Perspektive der Forschung“, u: (Hg.) Henning P. Jürgens und Thomas Weller, *Religion und Mobiltät. Zum Verhältnis von Identitätsbildung im frühneuzeitlichen Europa*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, 75-112.
- BREMER Thomas (ed.), *Religion and the conceptual Boundaring in Central and Eastern Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2008
- BROCKMANN Thomas, „Konfessioneller Fundamentalismus und Konfessionalisierung der Außenpolitik? Überlegungen zur Politik Ferdinands II. 1618.-1630.“, u: Thomas Brockmann und Dieter J. Weiß, *Das Konfessionalisierungsparadigma. Leistungen, Probleme, Grenzen*, Münster: Aschendorff Verlag, 2013, 235-264.
- BUDAK Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam international, 2007.
- BUDAK Neven - STRECHA Mario - KRUŠELJ Željko, *Habsburzi i Hrvati*, Zagreb: Srednja Europa, 2003.
- BUCZYNSKI Alexander, „Hrvatske granice i Vojna krajina“, u: Ivan Golub, *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti-Školska knjiga, 2003, 43-69.
- BURIĆ Josip, *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*, Kršćanska sadašnjost-Hrvatski državni arhiv, Gospić-Zagreb, 2002.
- CRACIUN-OVIDIU Maria Ghitta i MURDOCK Graeme, *Confessional Identity in East-Central Europe*, Farnham-Burlington, Vt: Ashgate, 2002.

- CRACIUN Maria, „Implementing Catholic Reform. The Jesuits and Traditional Religion in early modern Transylvania“, u: A. Ohlidal –S. Samerski, *Jesuitische Frömmigkeitskulturen*, 37-62.
- CSEPREGI Zoltán, „Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681-1781)“, u: Rudolf Leeb, Martin Scheutz, Dietmar Weigl, *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./19 Jh.)*, München-Köln: Böhlau, 2009, 299-304.
- DABIĆ Vojin, *Vojna krajina. Karlovački generalat (1530-1746)*, Beograd: Sveti arhijejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2000.
- DANIEL D. P., „Lutheranism in the Kingdom of Hungary“, u: Thomas Max Safley, *A Companion to Multiconfessionalism in Early Modern Europe*, Boston-Leiden: Brill, 2011, 496-500.;
- DELIUS Walter, „Berliner Kirchliche Unionsversuche im 17. und 18. Jahrhundert“, *Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte* 45, Berlin: Wichern-Verlag, (1970): 7-21.
- DEVENTER Jörg (Hg.), *Konfessionelle Formierungsprozesse in frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa. Vorträge und Studien*, Leipzig: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, 2006.
- DINGEL Irene i SELDERHUIS Herman J., *Calvin und Calvinismus: Europäische Perspektiven*, Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.
- DMITRIEV Mikhail V., „Conflict and Control in Early Modern Poland.: Catholic and the Orthodox in the union of Brest“, u: Howard D. Louthan, Gary B. Cohen and Franz A. J. Szabo, *Diversity and Dissent. Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800.*, New York-Oxford: Berghan Books, 2011, 114-136.
- DUCHHARD-BÖSKEN Sigrid, „VOLUSIUS (Vogler), Adolph Gottfried“, u: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, Band 13., Herzberg: Verlag Traugott Bautz, 1998, 66-68.
- EDEL Susanne, „Leibniz als Philosoph der Kirchenunion. Das Mysterium des Abendmahls in Licht der Natürlichen Theologie (Metaphysik)“, u: Heinz Duchhardt und Gerhard Max., *Union-Konversion-Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert*, Mainz: Verlag Phillip von Zabern, Mainz, 2000, 243-266.
- FAZEKAS István, „Jesuitenfrömmigkeit und Priesterausbildung am Pazmaneum, dem Ungarischen Seminar in Wien (17./18. Jahrhundert)“, u: A. Ohlidal-S. Samerski, *Jesuitische Frömmigkeitskulturen*, 163-176.

- FORGO András, *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn. Die Unionsverhandlungen Christophorus Rojas Y Spinolas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Mainz: Verlag Phillip von Zabern, Mainz, 2007.
- FUCHS Ralph Peter, „The Right to be Catholic-the Right to be Protestant? Perspectives on Conversion before and after the Peace of Westphalia“, u: David. M. Luebke, Jared Poley, Daniel C. Ryan and Warren Sabeau, *Conversion and the Politics of Religion in Early Modern Germany*, New York-Oxford: Berghan Books, 2012, 69-86.
- GAMULIN TUĐINA Vesna, *Marko Antonije de Dominis, A manifestation of the motives*, Zagreb-Split: Croatian P.E.N. club centre, 1997.
- GAMULIN TUĐINA Vesna, *Politološko-ekleziološka misao Marka Antonija de Dominisa (tipkopis)*, Zagreb 2003.
- GENSICKE Hellmuth, „Ernst Landgraf von Hessen-Rheinfels“, *Neue Deutsche Biographie*, Band 4., Berlin: Duncker & Humblot, 1959, 611.
- GHERARDI Raffaella, *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine“ di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna: Il Mulino, 1980.;
- GRÖGER Hans-Roman, *Joseph I. (1678.-1711): der außergewöhnliche Habsburger*, Horn: Berger, 2011.
- GUDZIAK Boris A., *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitane, The Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.
- HITCHINS Keith, *A Nation discovered: Rumanian Intellectuals in Transylvania and the idea of Nation (1700-1848)*, Bucharest: Encyclopedic Publishing House, 1999.
- HOFMANN Hans Hubert, „Christian Ernst“, u: *Neue Deutsche Biographie*, Band 3., Berlin: Duncker & Humblot, 1957, 225
- HOLJEVAC Robert, „Die Kontroversen von Markantun de Dominis, den Bischof von Senj und spaeteren Ertzbischof von Split“, *Review Of Croatian History*, III/1, (2007), 293-305.
- HOLJEVAC Robert, *Markantun de Dominis (1560.-1624.) život i djeloivanje u povijesnom i teološkom kontekstu*, Zagreb, 2010. (neobjavljena doktorska disertacija).
- HOLJEVAC Željko - Moačanin Nenad, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam international, 2007.
- HOLJEVAC Željko, „Grkokatoličanstvo“ u: Ž. Holjevac-N. Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 69., 87.-88., 92.

- HOŠKO Franjo Emanuel i Kovačić Slavko, „Crkva u vrijeme katoličke obnove: Marčanska unija i neki slični pokušaji“, u: (ur.) I. Golub, *Hrvatska i Europa*, 2003., 165-186.
- HÖBELT Lothar, *Ferdinand III. (1608-1657). Friedenskaiser wider Willen*, Graz: Ares Verlag, 2008.
- IKIĆ Niko, *Der Begriff „Union“ im Entstehungsprozeß der unierten Diözese von Marča (Križevci)*, St. Otilien: EOS Verlag, 1989.
- INGRAO Charles W., *Josef I: der „vergessene“ Kaiser*, Graz: Styria Verlag, 1982.
- IVETIĆ Egidio - Roksandić Drago, „*Introduction*“, u: (ed.) Egidio Ivetic and Drago Roksandić, *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approching the „Other“ on the Borderlands: Eastern Adriatic and beyond 1500-1800.*, Padova:C-leup, 2007, 9-15.
- IVETIĆ Egidio, „Tolerance toward the „others“ in the cities of Venetian Dalmatia (1540.-1645.)“, u: (ed.) E. Ivetic and D. Roksandić, *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium*, 265-282.
- JACOV Marko, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644 I.*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, II. odeljenje, knjiga XXVI., 1986.
- JAMBREK Stanko, *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*, Zaprešić, Matica Hrvatska Zaprešić, 1999. Stanko Jambrek, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, 2013.
- JUKIĆ Ivana, „Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija“, *Povijesni prilozi* 30 (2006): 103-127.
- JÜRGENSMEIER Friedhelm, *Das Bistum Mainz. Von der Römerzeit bis zum II. Vatikanischem Konzil*, Frankfurt am Main: Knecht, 1984.
- KÁLMAR János i VARGA János J., *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688-1690)*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.
- KASER Karl, *Slobodan seljak i vojnik. Povojačeno društvo (1754-1881.)*, II, Naprijed, Zagreb: 1997, 180-196.
- KAŠIĆ Dušan, *Otpor Marčanskoj uniji. Lepavinsko-severinska eparhija*, Arandelovac: Pravoslavlje, 1986.
- KAŠIĆ Dušan, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd: Muzej srpske pravoslavne crkve, 1996.

- KEUL István, *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe: Ethnic Diversity, Denominational Plurality and Corporative Politics in the Principality of Transilvania (1526-1691)*, Leiden: Brill, 2009.
- KOLARIĆ Juraj, *Ekumenska trilogija: istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*, Zagreb: Prometej, 2005.
- KOLB Robert, *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550-1675*, Leiden-Boston: Brill, 2008.
- KORADE Mijo, „Petar Domitrović 1611-1628“, u: Franko Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb: Školska knjiga, 1995, 297-298, 300-301.
- KORADE Mijo, „Benedikt Vinković 1637-1642“, u: Franko Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. 321-322.
- KORADE Mijo, „Petar Petretić 1647-1667“, u: Franko Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 337-339.
- KUDELIĆ Zlatko, „Izvešće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1640. godine“, *Povijesni prilozi* 19 (2000): 153-180.
- KUDELIĆ Zlatko, „Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I. o smjenjivanju marčanskog biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlaških povlastica iz 1668. godine“, *Croatica Christiana Periodica* 51 (2003): 79-100.
- KUDELIĆ Zlatko, „Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije („biskupije Vlaha“) zagrebačkog biskupa Petra Petretića iz 1662. godine“, *Povijesni prilozi* 25 (2003): 187-216.
- KUDELIĆ Zlatko, „Izvešće zagrebačkog biskupa Petra Petretića Leopoldu I. o Svidničkoj (Marčanskoj) biskupiji caru Leopoldu I. iz 1667. godine“, *Povijesni prilozi* 26 (2004): 69-97.
- KUDELIĆ Zlatko, „Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima 1658. i 1666. godine i o marčanskom biskupu Gabrijelu Mijakiću (1663.-1670.)“, *Povijesni prilozi* 32 (2007): 119-182.
- KUDELIĆ Zlatko, *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1611-1755.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007.
- LACKO Michael, „Unionsbewegungen im slawischen Raum und in Rumänien“, u: *Handbuch der Ostkirchenkunde*, I., Düsseldorf: Patmos, 1984., 269-273.
- LEPPIN Volker i WIEN Ulrich A., *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in Frühen Neuzeit*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008.

- LUEBKE David M., „The politics of Conversion in Early Modern Germany“, u: David Luebke, *Conversion and the Politics of Religion*, 1-13.
- LUKINOVIĆ Andrija, *Zagreb-stoljetna biskupija*, Zagreb:Glas Koncila, 1995;
- MACHA Josef S. J., *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework Together With Case Studies From the History of Latin-Byzantine Relations*, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1974.
- MALCOLM Noel, *de Dominis (1560.-1624.), Venetian, Anglican, Ecumenist and re-lapsed Heretic*, London: Strickland & Scott Academic Publications, 1984.
- MADER Eric Oliver, „Conversion Concepts in Early Modern Germany: Protestant and Catholic“, u: D. M. Luebke, *Conversion and the Politics of Religion*, 31-48.
- MAAG Karin, *The Reformation in Eastern and Central Europe*, Aldershot: Scholar Press, 1997.
- MALETIĆ Ante, *Dominis, Marko Antonije, Izabrani radovi*, Split: Lamaro, 2002.
- MARSCHKE Benjamin, „Mish-Mash with the enemy. Identity, Politics, Power and the Treat of Forced Conversion in Frederick Williams I' Prussia“, u: D. M. Luebke, *Conversion and the Politics of Religion*, 119-134.
- MASSER Karin, *Christóbal de Gentil de Rojas O.F.M. und der lutherischer Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert*, Münster:Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 2002.
- WINKELBAUER Petr Mat'a-Thomas, *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2006.
- MAURER Joseph, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch. Sein Leben und Wirken*, Innsbruck: Fel. Rauch, 1887.
- MAŽURAN Ive, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb: Golden Marketing, 1998.
- MERKT Andreas, „Die Alte Kirche als *remedium schismati*. Zum Typus der sogenannten altkatholischen Irenik“, H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*, 1-20.
- MEYER Dietrich, „Daniel Ernst Jablonski und seine Unionspläne“, u: H. Klueting, *Irenik und Antikonfessionalismus*, 153.-176.
- MEYER Jean, „L'abbé Molanus et les tentatives de rapprochement des églises“ u: H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*, 199-225.

- MILADINOV Marina, *Matija Vlačić Ilirik III: Zbornik radova*, Labin: Grad Labin, 2012.
- MILIĆ Jasmin, *Kalvinizam u Hrvata s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci 1862.-1918.*, Tordinci: Protestantska reformirana crkvena općina Tordinci, 2006.
- MIRON Greta Monica, „The Basilian Monk and the Identity of the Uniate Church in Eighteenth Century Transylvania“, u: *Communities of Devotion: religious orders and society in East Central Europe, 1450-1800.*, edited Maria Craciun and Elaine Fulton, Burlington VT.: Ashgate, 2011., 245.-272.
- MORINI Enrico, „L'identità delle Chiese Orientali Cattoliche. Prospettive Storiche“, u: E. MORINI, *L'identità delle Chiese Orientali Cattoliche*, Roma:Vatican City,1999, 35-69.
- MUELLER Samuel J. T. i SPIELMANN John P., *Cristóbal Rojas y Spinola. Cameralist and Irenicist, 1626-1695*, Transaction of the American Philosophical Society, New Series, V52., Part 5., Literary Licensing, LLC, 2013.
- MURDOCK Graeme, *Calvinism on Frontier, 1600-1660: International Calvinism and Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford: Clarendon Press, 2000.
- MURDOCK Graeme, „Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth Century“, *Austrian History Yearbook* 40 (2009): 37-52.
- NERALIĆ, Jadranka i JERKOVIĆ, Marko, „Kako postati zagrebačkim biskupom u posttridentskom razdoblju: Petar Petretić i Zagrebačka biskupija 1648. godine“, *Povijesni prilozi* 45 (2013): 45-111.
- NOVOSEL Filip, „Changing and Uniting the Churches: One Episode of Marcus Antonius De Dominis' Engagement concerning the Irenicist Movement“, *Croatica Christiana Periodica* 71 (2013): 69-77.
- MIRDITA Zef, *Vlasi u historiografiji*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004.
- OHLIDAL Anna i Samerski Stefan (Hg.), *Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1500-1700.*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006., 37-61.
- OHST Martin, „Gerard Wolter Molan und seine Stellung zum Projekt einer kirchlichen Reunion“, u: H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz, 171-198*.
- OLDSON William O., *The Politics of Rite: Jesuit, Uniate, And Romanian Ethnicity in 18th Century Transylvania*, New York: Boulder Co: East European Monographs, 2005.

- ONNEKINK David. „The ideological context of the Dutch war (1672)“, u: David Onnekink, Gus Rommelse, *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)*, Farnham: Ashgate. 2011., 128-144.
- OREŠKOVIĆ Luc, *Luj XIV i Hrvati*, Zagreb: Dom i svijet, 2000.
- OREŠKOVIĆ Luc, „La notion de conversion aux frontières de l' Europe: un aspect du catholicisme dans le diocèse de Senj-Modruš aux XVIIe et XVIIIe siècles“, *Croatica Christiana Periodica* 53 (2004), 89-116.
- OTTE Hans (Hg.), *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts: Rojas y Spinola-Molanus-Leibniz*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- PALFFY Gezá, *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, Samobor: Meridijani, 2010.
- PELIZAEUS Ludolf, „Mainz, Electorate of“ u: (ed.) Richard Golden, *Encyclopedia of Witchcraft: Western Tradition*, Santa Barbara, Denver, Oxford UK: ABC-CLIO, 2006., 708-710.
- PETERSE Hans, „Johann Christian von Boienburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts“, u: H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*, 105-118.
- PETRIĆ Hrvoje, „Katolička obnova i konfesionalne tolerancije/netolerancije na širem prostoru Triplexa Confiniuma do oko 1630. godine: primjer grada Koprivnice“, *Croatica Christiana Periodica* 57 (2006): 55-63.
- PETRIĆ Hrvoje, „Roman Catholic Church and Confesional Revival. (In)tolerance in a Complex Borderland up to 1630s. Case study of the Town of Koprivnica“, u: (ed.) E. Ivetić and D. Roksandić, *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium*, 253-264.
- PETRIĆ Hrvoje, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor: Meridijani, 2012.
- PLEŠE Zlatko, „Bolonjski grof i hrvatski barun: odnosi Luigija Ferdinanda Marsiglija i Pavla Rittera Vitezovića u utvrđivanju hrvatskih granica“, *Croatica Christiana Periodica* 26, (2000): 49-76.
- POMPILIU Teodor, „The confessional identity of the Transylvanian Greek Catholic Church“, u: M. Craciun-O. Ghitta-G. Murdock, *Confessional Identity in East-Central Europe*, 168-169.
- RAAB Heribert, „Kirchliche Reunionsversuche“, u (Hg.) Hubert Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band 5., Freiburg:Herder-Verlag, 1970.

- REICHERT Ecchard, „Molanus, Gerhard Wolter“, u: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, Herzberg: Verlag Traugott Bautz, 1993, 33-36.
- RITTER Alexander, „Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-1693).“, u: H. Klüeting, *Irenik und Antikonfessionalismus*, 117.-140.
- ROKSANDIĆ Drago, *Triplex Confinium ili O granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500-1800.*, Zagreb: Barbat, Zagreb, 2003.
- ROKSANDIĆ Drago, *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb: Srpsko Kulturno Društvo „Prosvjeta“, 2004.
- ROMBERG Winfried, (Bearb.), *Die Würzburger Bischöfe vom 1617 bis 1684* (Germania Sacra Dritter Band 4, Das Bistum Würzburg 7), Berlin: de Gruyter Verlag, 2011.
- RUDOLPH Hartmut, „Bemerkungen zu Leibniz' Reunionskonzept“, u: H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*,
- SCHEUTZ Martin, „Glaubenswechsel als Massenphänomen in der 17. und 18. Jahrhundert-Konversionen bei Hof sowie die „Bekehrung“ des Namenlosen“, u: R. Leeb, M. Scheutz, D. Weikl, *Geheimprotestantismus und evangelische Kirche in der Habsburgermonarchie*, 431-455.
- SCHNATH Georg, „Ernst August von Braunschweig.-Calenberg“, u: *Neue Deutsche Biographie*, Band 4., Berlin: Duncker & Humblot, 1959, 608.
- SCHNATH Georg, „Georg Wilhelm von Braunschweig und Lüneburg (Calenberg)“, u: *Neue Deutsche Biographie*, Band 6., Berlin: Duncker & Humblot, 1964., 208.
- SCHNATH Georg, „Johann Friedrich (Braunschweig-Calenberg)“, u: *Neue Deutsche Biographie*, Berlin: Duncker & Humblot, Band 10, 1974., 478.
- SCHNETTGER Matthias, „Katholisch-protestantische (Re)Unionsbestrebungen im Reich in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Voraussetzungen-Initiativen-Hindernisse“, u: H. Klüeting, *Irenik und Antikonfessionalismus*,...
- SCHNETTGER Matthias, „Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Royas und Spinola“, u: H. Duchhardt und G. Max., *Union-Konversion-Toleranz*, 139-170.
- SCHUNKA Alexander, „Daniel Ernst Jablonski, Pietism and Ecclesiastical Union“, u: Fred van Lieburg and Daniel Lindmark (eds.), *Pietism, Revivalism and Modernity*, Newcastle: Cambridge Scholarship Publishing, 2008, 23-41.
- SCHUNKA Alexander, „Irenicism and the Challenges of conversion in the Early Eighteenth Century“, u: D. M. Luebke, *Conversion and the Politics of Religion*

- SEKULIĆ Ante, „Tragovi Arsenija III. Crnojevića u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu“, *Tkalčić* 2 (1998): 105-127.
- SHORE Paul, *Jesuits and Politics of Religious Pluralism in Eighteenth Century Transylvania: Culture, Politics and Religion, 1693-1773.*, Aldershot, UK: Ashgate, 2007.
- SPICER Andrew, *Lutheran Churches in Early Modern Europe*, Farnham-Burlington, VT: Ashgate, 2012.
- SPIELMANN John P., *Leopold I., zur Macht nicht geboren*, Graz: Styria Verlag, 1981.
- SQUICCIARINI Donato, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt: Libreria Editrice Vaticana, 1999.
- SUTTNER Ernst Christoph, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit*, Fribourg: Academic Press Fribourg, 2007.
- SIMPSON Catharine Anne, *Pavao Ritter Vitezović: Defining National Identity in the Baroque Age*, London, 1991. (neobjavljena doktorska disertacija)
- SUTTNER Ernst Christoph, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit*. Fribourg, Academic Press Fribourg, 2007.
- ŠANJEK Franjo, „Unijatska crkva i pravoslavlje u Hrvatskoj“, u: (ur.) M. Valentić-L. Čoralić, *Povijest Hrvata*. 183.-185.
- ŠIMRAK Janko, *De Relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII.*, Zagreb: Typis typographiae archiepiscopalis, 1926.
- ŠIMRAK Janko, *Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia. Dioecesis Crisiensis, olim Marčensis Historiae et hodiernus status*, Zagreb, Typis Narodna prosvjeta, 1931.
- ŠOLTES Peter, „Разлив русской реки“. Migrationen und Konfessionen im nordöstlichen Ungarn in 17. und 18. Jahrhundert, u: (Hg.) Rainer Bendel, Norbert Spannenberger, *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, Berlin: LIT, 2010., 115.-132.
- ŠTEFANEC Nataša, *Heretik Njegova Veličanstva*, Zagreb: Barbat, 2002.
- ŠTEFANEC Nataša, „Tolerance and Intolerance in the Croatian Slavonian Kingdom at the turn of the 17th Century. Contest for Gomirje“, u: (ed.) E. Ivetic and D. Roksandić, *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the „Other“ on the Borderlands. Eastern Adriatic and Beyond, 1500-1800*. CLEUP-Coop. Libreria Editrice Università di Padova. Padova, 2007, 125-151
- TSCHACKERT Paul, „Meier, Gebhard Theodor“, u: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 21., Leipzig: Duncker & Humblot, 1885, 192.

- UHAČ Josip, *Marčanska biskupija (eparhija)*, Zagreb: Glas Koncila, 1996.
- „Unija“, u: REBIĆ Adalbert (ur.), *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2002., 983.
- „Unijačenje“, u: REBIĆ A. (ur.), *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2002., 983.
- „Unijatski pokret“, u: A. REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2002., 983-984.
- VALENTIĆ Mirko, „Geografska i demografska slika Hrvatske u XVII. i XVIII. stoljeću“. u: (ur.) Ivan Golub, *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti-Školska knjiga, Zagreb, 2003., 29.-42.
- VALENTIĆ Mirko, „Vojna krajina u 17. stoljeću“, u: Mirko Valentić-Lovorka Čoralić, *Povijest Hrvata. Druga knjiga: od kraja 15. st. do kraja prvog svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005., 111-121.
- VITEZOVIĆ Pavao Rittter, *Obnovljena Hrvatska*. Priredila i prevela Zrinka Blažević, Zagreb: Latina et graeca, 1997.
- VITEZOVIĆ Pavao Rittter, *Obnovljena Hrvatska*. Preveo i priredio Zlatko Pleše, Zagreb: Golden Marketing, 1997.
- DE VRIES Wilhelm, *Rom und Patriarchate des Ostens*, Freiburg: Karl Alber, 1963.
- WALLMANN Johannes, „Union, Reunion, Toleranz. Georg Calixts Einigungsbestrebungen und ihre rezeption in der katholischen und protestantischen Theologie des 17. jahrhundets“, u: H. Duchhardt und G. Max., *Union-Konversion-Toleranz*, 39-61.
- WAPPMANN Volker, „Juden Quäker, Pietisten-Die Irenik des Sulzbacher Kreises (1651-1708)“ u: H. Duchhardt, G. Max, *Union-Konversion-Toleranz*, 119-138.
- WENDEHORST Alfred, „Johann Philipp von Schönborn“, u: *Neue Deutsche Biographie*, Band 10., Berlin: Duncker & Humblot, 1974, 497-499.
- WESTERMAYER Georg, „Nihus, Berthold“, u: *Allgemeine Deutsche biographie*, Band 23., Leipzig: Duncker & Humblot, 1886, 669-670.
- WETTER Evelin (Hg.), *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008.
- ZACH Krista, Joachim Bahlcke, Konrad Günsch, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zum Südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, Münster: LIT Verlag, 2003.

ZLODI Zdravka, *Od Roda do Imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih odnosa*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

ZULIANI Federico, „The Conversion of Christian I. of Denmark in Roman Catholic Diplomatic Literature, 1530-1532“, u: (ed.) Lieke Stelling, Harald Hendrix, Todd M. Richardson, *The Turn of the Soul. Representations of Religious Conversion in Early Modern Art and Literature*, Leiden-Boston: Brill, 2012, 39-58.

ZWIERLEIN Cornel, „„convertire tutta l'Alemagna“-Fürstenkonversionen in den Strategiedenkrahmen der römischen Europapolitik um 1600: Zum Verhältnis von „Machiavelismus“ und „Konfessionalismus““, u: Ute Lotz-Heumann, Jan Friedrich Mißfelder und Matthias Pohlig (Hg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg: Gütersloher Verlaghaus, 2007., 63-106.

Ecclesiastical Unions during the Reigns of Leopold I and Joseph I (1657-1711): Ideas, Plans, and Achievements

Zlatko Kudelić
Croatian Institute of History
Opatička 10
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: zkudelic@isp.hr

Summary

The aim of this study is to analyze the discussions around the possible reunion of the Protestant churches with the Roman Catholic Church in the territory of the Holy Roman Empire of the German Nation and in Hungary, initiated by the Franciscan Cristóbal Rojas y Spinoli as a representative of the court in Vienna, as well as the achievements of the ecclesiastical union between Orthodox Christians and the Roman Catholic Church in the territory of Upper Hungary, Transylvania, and the Croatian-Slavonian Military March during the reigns of Leopold I and Joseph I. It is emphasized that the Protestant churches considered the major obstacles to their reunion with the Roman Catholic Church to be the papal primacy and their excommunication at the Council of Trent, as well as the accusations of heresy. Thereby the ideas of Irenicist theologians had a considerable impact during the second part of the 17th century. They sought to overcome the schism by underlining the common Christian foundations, leaving the debates on dogmatic issues for some future times. Attempts at achieving a reunion between the Protestant churches and the Roman Catholic Church were also supported by the Catholic converts around Johann von Schönborn, prince elector and the archbishop of Mainz. The Franciscan Spinola and his collocutor on the Evangelical side, theologian Gerard Wolter Molanus, were of the opinion that the Catholic-Protestant union should be achieved through an ecumenical council, but while Spinola planned to reach an agreement with the Protestants and bring them back under the wing of the Roman Catholic Church before the general church council, in which they could then partake as full church members, Molanus argued that the reunion must be discussed at the very council, where both sides would participate

as equal parties. Both acted as the representatives of secular rulers and saw the reunion talks as an issue of cabinet policy and secret diplomacy. They considered it acceptable that their political leaders should choose the theologians who would take part in the negotiations, and they saw their churches as institutions of the early modern absolutist state governed by secular rulers. Spinola's negotiations with the Hungarian Protestants failed because the Protestant estates managed to secure their legal position and ensure free confession of their faith, which is why they abandoned the idea of negotiating about the reunion with the Roman Catholic Church. The negotiations also failed because of the crucial differences in the understanding of the sacraments, the Mass, and the priestly office, as well as owing to the lack of support by the parties involved: for example, the Roman curia did not support any reunion talks that it had not initiated itself, while the Hungarian Catholic hierarchy blocked or ignored them.

Achievements around the union between the Orthodox Christians and the Roman Catholic Church in Hungary and Croatia were likewise far from satisfactory, and they resulted from the political decisions of the courtly circles in Vienna and the papacy. The Holy See sought to regain its influence over those areas which it had lost long before, especially the territories that were freshly liberated from the Ottoman rule. The Uniate clergy expected from the union the possibility to climb up the social ladder, e.g. in Transylvania, and equality with regard to the Roman Catholic clergy, which the Roman Catholic bishops opposed. Negotiations about the union resulted either from a cooperation between ecclesiastical and secular powers, as was the case in the early 17th century in the Croatian-Slavonian Military March, or from an initiative of the Orthodox and Catholic clergies belonging to the bishoprics where Orthodox Christians lived, as was the case with the Subcarpathian region in western Ukraine, or in Transylvania during the War of the Holy League. It was difficult to enforce the Uniate church hierarchy in the Subcarpathian region, owing to the attempts of landowners to choose their own candidates for the bishopric on the basis of patronage right, even at the cost of entering a conflict with the court in Vienna. This circumstance resulted in a prolonged unstable period in which bishops alternated rapidly, and it was only in the early 1690s that a Uniate bishop was installed in the Subcarpathian region who could organize the ecclesiastical structures and the religious life of the population; however, this initial success was annihilated by the political unrests of the early 18th century. In Transylvania, the initial success from the 1690s was weakened owing to the Catholic circles from the court of Vienna, who insisted on the re-ordination of the Uniate bishop and the acceptance of the Tridentine

filioque teaching, the purgatory, and other theological positions typical of the Western Church, as well as on the subordination of the Uniate bishop to a representative of the Roman Catholic Church, which meant a complete rejection of the ecclesiastical tradition of the Orthodox population in Transylvania and caused the rejection of the union by most Orthodox Christians in the region. In Croatia, the insistence of the court in Vienna on the patronage right during the appointment of Uniate bishops led to a conflict with the Roman curia as to the adequacy of individual bishops, which resulted in the circumstance that no Uniate bishop could be chosen for a prolonged period of time who would answer to the criteria of the Roman Catholic bishops and bring the population of the March to a union with Rome. Even after the appointment of a Uniate bishop for the March in 1671, who seemed suitable both to the court in Vienna and to the Roman curia, the military authorities were not willing to cause unrests among the Orthodox population and the clergy in the March, and did not insist on enforcing the union.

Therefore they questioned the ecclesiastical rights of the Uniate bishops in March and denied them support in their conflicts with the monks and the clergy who were unwilling to accept them as legitimate bishops appointed by the court in Vienna, rather than chosen independently by the clergy and the people of the March. The position of the Uniate bishops in the March was additionally weakened by the fact that the court in Vienna had relied on the Orthodox Church hierarchy led by Patriarch Arsenius III. Crnojević during the War of the Holy League, who was thus granted considerable privileges. The Uniate bishops of the March lost their influence among the population in most of their former area of jurisdiction, surviving only in the territory of the Varaždin Generalate and with a small number of believers, and eventually they were also forced to abandon their base at the monastery of Marča. The directive on the subjection of the Uniate bishops to the Roman Catholic ones in those dioceses where they performed the function of vicars for Christians of the Greek rite, which also contributed to the rejection of the union by the Orthodox Christians, was changed only during the rule of Maria Theresa, but could at that point no longer help recover the lost influence of the Uniate/Greek Catholic hierarchy in the Monarchy.

Keywords: ecclesiastical union, Protestantism, Orthodox Christianity, Holy Roman Empire of the German Nation, Hungarian-Croatian Kingdom, Croatian-Slavonian Military March, the Habsburgs, Bishopric of Marča, Bishopric of Zagreb, Patriarchate of Peć